

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**OSMANLIDAN CUMHURİYET'E BİR ÂYANLIK ÖRNEĞİ:
KOZANOĞULLARI VE FIRKA-İ İSLÂHİYE'NİN KURULUŞU**

Hazırlayan
Derya İDİKURT

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

2011
NEVŞEHİR

TEZ ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE danışmanlığında Derya İDİKURT tarafından hazırlanan, “Osmanlıdan Cumhuriyete bir Ayanlık Örneği: Kozanoğulları ve Fırka-i İslahiye'nin Kuruluşu” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

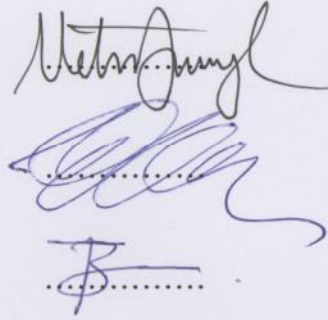
29 / 06 / 2011

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Üye : Prof. Dr. Erol Seyfeli

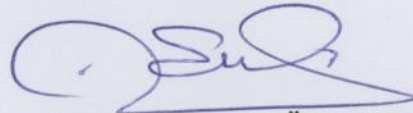
Üye : Doç. Dr. Sedat BAYRAKAL

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulunun 21.07.2011 tarih ve 2011/145 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

21 / 07 / 2011

Prof. Dr. Şevki ÖZGENER
Enstitü Müdür Vekili

ÖNSÖZ

Âyanlık, Osmanlı devlet idaresi ile halk arasında aracılık eden bir kurumdu. Teşkilıyla beraber âyana idarî, malî ve sosyal görevler verilmişti. Devletin istikrar sağladığı zamanlarda diğer kurumlar gibi âyanlık da iyi bir şekilde işlenmişti. Nitekim bu görev, yörenin ileri gelenlerinden hak edenlere verilmişti. Ancak devletin, askerî alandaki kayıpları, birtakım ekonomik ve sosyal bozukluklara neden olmuştu. Bu durumdan faydalanan nüfuzlu kişiler âyanlıkları ele geçirerek taşradaki otoritelerini kuvvetlendirmişlerdi. Devlet, kısa vadede bunlardan yararlanma yoluna gitmiş olsa da uzun vadede siyasi otoriteyi zorlayan bir kesim haline gelmişlerdi. Ancak giriştikleri hiçbir faaliyette direkt olarak saltanatı hedef almamışlardı. Yalnızca buldukları bölgede hakimiyetlerini genişletmek adına birtakım faaliyetleri mevcuttu. Adana ve havalisinde de âyanlık mücadeleleri görülmekteydi. Bölgenin ileri gelenlerinin başında konumuz olan Kozanoğulları yanı sıra Menemencioğulları, Küçük Alioğulları, Divanoğulları, Karsantioğulları gelmekteydi.

Anadolu coğrafyasının hemen hemen her yerinde olduğu gibi Adana'da da otorite boşluklarından yararlananlar söz konusuydu. Osmanlı siyasal tarihi açısından Kozanoğullarını, yükselişe geçmeden önce, hakimiyeti sınırlı bir aşiret olarak ele almak mümkündür. Zira XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Afşar, Kırıntılı, Sırkıntı, Lek ve Karahacılı aşiretleriyle ittifak halinde olmaları nüfuzlarının artmasını sağlamıştı. Bu sebeple de Kozan çevresinde âyanlık statüsünde idarî ve malî görevleri ellerinde buldurmışlardı. Ancak görevleri uygun bir şekilde yerine getirmediklerinden, çevrelerine vermiş oldukları zararlardan ötürü iskan edilmeleri gerekmektedir. Bu amaç için Fırka-i İslahiye Ordusu kurulmuştu. Bunun sonucunda Kozan'ın tamamıyla devlet hakimiyeti altına girmesi sağlanmış ve bölgede yeni bir düzen teşkil edilmişti. Kozanoğulları da tasfiye edilmiş ve farklı coğrafyalarda ikametleri uygun görülmüştü.

Âyanlık çerçevesinde ele almaya çalıştığımız Kozanoğulları hanedanlığı, gerek bölgesel faaliyetleri gerek devletle olan ilişkileri bakımından önem arz etmektedir. Bu suretle onların taşraya yansıyan ekonomik ve sosyal yaşamlarına ışık tutulması açısından da konu

II

üzerinde titizlikle durulmuştur. Kozanoğullarının, aşiret hayatından hanedanlığa geçiş sürecini arşiv belgelerine dayanarak anlatmak amacımız dahilindeydi. Bu sebeple de yapılan incelemeler neticesinde, Kozanoğulları, tüm siyasî, iktisadî ve sosyal yönleriyle ortaya konulmuştur.

Tezin hazırlanması sürecinde bana danışmanlık yapan hocam Yrd. Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE'ye, örgün okul dönemimde öğretim ve kültürel birikimime katkı sağlamış olan hocalarım Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL, Yrd. Doç. Dr. Ali KOZAN, Yrd. Doç. Dr. Emin ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Nejdet GÖK'e, çalışmam sırasında manevî desteklerini esirgemeyen, saygı değer annem ve babam'a, Tuğba-Ceyda-Alim ve Batun İDİKURT'a, değerli arkadaşım Merve SONBÜLBÜL'e ve hayatımda varlığından gurur duyduğum nişanlım Şenol İDİKURT'a teşekkür ederim.

DERYA İDİKURT
NEVŞEHİR- 2011

III

OSMANLIDAN CUMHURİYET'E BİR ÂYANLIK ÖRNEĞİ: KOZANOĞULLARI VE FIRKA-İ İSLÂHIYE'NİN KURULUŞU

Derya İDİKURT

ÖZET

“Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Âyanlık Örneği Kozanoğulları ve Fırka-i İslahiye'nin Teşkili” isimli tezimizde, Kozan bölgesine hakim Kozanoğulları hanedanlığını idarî, iktisadî ve sosyal yönleriyle ele almaya çalıştık. Âyan ailesi olmaları hasebiyle konunun aydınlanması açısından âyanlık kurumu üzerinde durulmuştur.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde âyanlık ve Kozanoğulları ile ilgili kaynaklar genel hatlarıyla anlatılmıştır. Birinci bölümde, âyanlığın teşkilini hazırlayan sebepler, âyanların görevleri ve devletle ilişkileri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Adana ve Kozan bölgesinin sosyo-ekonomik yapısı, Celalîlik olayları, âyan ve eşrafi, Kozanoğullarına müttefik aşiretlerin ahvali üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra Kozanoğullarının menşei, devletle olan ilişkileri ve Çapanoğulları, Mısırlı İbrahim Paşa'yla olan münasebetleri de incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Tanzimat'ın taşra uygulamaları sırasında Kozan civarında çıkan engellerden bahsedilmiştir. Akabinde Kozanoğullarının Tanzimat döneminde de süren şekavet halleri anlatılmıştır. Bunların yanı sıra Fırka-i İslahiye'nin teşkili ve Kozandaki faaliyetleri, Kozanoğullarının tasfiye süreci ve son olarak da hanedanlığın sürgün yıllarındaki yazışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âyanlar, Adana, Cebel-i Kozan, Kozanoğulları

IV

THE CASE OF KOZANOĞULLARI AS AN ÂYANLIK FROM OTTOMAN EMPIRE TO TURKISH REPUBLIC AND THE ORGANIZATION OF FIRKÂ-İ İSLÂHIYE

Derya İDİKURT

ABSTRACT

The primary purpose of this study is to address social, economic and administrative aspects of Kozanoğulları Dynasty that held control of Kozan territory. Indeed, they were Ayan family, the institution of Ayanlık were focused on just to clarify the subject.

This thesis consists of three section. In the introduction section, resouces of Ayanlık and Kozanoğulları were described in general terms. In the first section, the reasons for establishing Ayanlık, the tasks of Ayans and Ayans-State relations were discussed.

In the second section, the socio-economic structure of the Adana and Kozan area, Celâflilik incidents, Ayan and the notables of the area, the conditions of Kozanoğulları-allied phratries are emphasized. In addition to these, Kozanoğulları-Çapanoğulları relations and Kozanoğulları-Ibrahim Pacha of Egypt relations had been addressed such as examining the origins of Kozanoğulları and their relations with the state of Ottoman Empire.

In the third section, the problems appeared around Kozan were mentioned in carrying out Tanzimat at the regional level. Subsequently, the disobedience of Kozanoğulları which had been continued during the Tanzimat period was described. In addition, the organization of Fırka-i Islahiye and its activities in Kozan, the process of liquidation of Kozanoğulları and finally Kozanoğulları Dynasty correspondences during years in exile are examined.

Keywords: Âyans, Adana, Cebel-i Kozan, Kozanoğulları

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

A.MKT.MHM.: Sadaret-Mühimme Evrakı

A.MKT.MLV.: Sadaret-Meclis-i Vâlâ

BOA. : Başbakanlı Osmanlı Arşivi

BEO.: Bâb-ı Âli Evrak Odası

c. : Cilt

DH.MKT.: Dahiliye- Mektubî Kalemi

HAT: Hatt-ı Hümayun

İ. MVL.: İradeler- Meclis-i Vâlâ

İ.MMS.: İradeler- Meclis-i Mahsus

İ.DH.: İradeler- Dahiliye

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

OTAM: A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

S. : Sayı

s. : Sayfa

TAD: A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ.....	IX

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE ÂYANLIK

1) Âyanlığın Doğmasının Sebepleri.....	1
A) <i>İdare ve Toprak Düzenindeki Değişiklikler</i>	1
B) <i>Mütegalibe Hareketleri</i>	6
a) <i>Levendler ve Suhteler</i>	8
C) <i>Konar-Göçer Aşiretlerin Durumu</i>	11
2) Âyanlığın Doğuşu.....	12
A) <i>Âyanlara Verilen Görevler</i>	15
a) <i>İdarî Görevler</i>	15
b) <i>İktisadî Görevler</i>	17
c) <i>Askerî Görevler</i>	19
3) Devlet ve Âyan İlişkisi.....	20
4) Sened-i İttifak Sürecinde Âyanlar.....	24

II. BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA BİR ÂYAN AİLESİ: KOZANOĞULLARI,
YÜKSELİŞLERİ VE DÜŞÜŞLERİ

1) Adana'nın Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış.....	28
A) <i>Türkmenlerin Adana'ya Gelişi</i>	28
B) <i>Safevîler ve Celâlî Olaylarının Adana'ya Yansıması</i>	31
C) <i>Adana'nın Coğrafi ve Ekonomik Durumu</i>	34
D) <i>Adana'da Malikane Uygulaması</i>	37
E) <i>Adana Âyan ve Eşrafının Durumu</i>	38
F) <i>Adana'da Güvenlik ve Derbendlerin Durumu</i>	40
G) <i>Kozanoğulları ve Müttefik Aşiretlerin Durumu</i>	43
2) Kozanoğullarının Menşei.....	46
3) XVII. ve XIX. Yüzyıllarında Kozanoğullarının Durumu.....	47
A) <i>Kozanoğullarına Verilen Görevler</i>	47
B) <i>Kozanoğullarının Şekavet Halleri</i>	49
4) Kozanoğulları ve Çapanoğulları Münasebeti.....	50
5) Mısırlı İbrahim Paşa'nın Adana'yı İşgali.....	52
A) <i>Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa'nın Mısırlı İbrahim Paşa'ya Mukavemeti</i>	53
B) <i>Mehmed Ali Paşa İsyanının Son Bulması</i>	56
C) <i>İbrahim Paşa'nın Adana'daki Faaliyetleri</i>	58
6) Kozanoğullarının Ekonomik Durumu.....	59
A) <i>Kozanoğullarının Geçim Kaynakları</i>	59
B) <i>Kozanoğullarının Mal Varlıkları</i>	62

III. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE KOZANOĞULLARI VE
FIRKÂ-İ İSLÂHİYE'NİN KURULUŞU

1) Tanzimat Dönemi (1839-1876) Mahalli Değişimin Taşraya Yansımaları.....	66
A) <i>Tanzimat Fermanı'nın İlanı(3 Kasım 1839)</i>	66
B) <i>Tanzimat Dönemi Taşra Uygulamaları</i>	67
a) <i>İdarî Düzenlemeler</i>	67
b) <i>Ekonomik Düzenlemeler</i>	69
c) <i>Asker Temini Meselesi</i>	71
d) <i>Muhacirlerin İskanı Meselesi</i>	76
2) XIX. Yüzyılda Kozanoğullarının Durumu.....	77
A) <i>Kozanoğullarının Şekavetleri</i>	78
3) Fırka-i İslahiye Ordusu'nun Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler.....	81
4) Fırka-i İslahiye'nin Kozan'a Gelişi.....	83
5) Kozanoğullarının Tasfiye Süreci.....	88
6) Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın İkinci İsyanı.....	90
7) Kozanoğlu Ahmed Bey'in Son İsyanı.....	92
8) Kozanoğullarının Sürgünden İstanbul'a Mektupları.....	94
9) Fırka-i İslahiye'den Sonra Kozan'daki Gelişmeler.....	97
A) <i>Kozan Madenlerinin İşletilmesi</i>	98
10) Konar-Göçer Yaşam Kültürü ve Kozanoğulları.....	100
SONUÇ	109
EKLER	111
KAYNAKÇA	118

GİRİŞ

Kozanoğulları hanedanlığının kapsamlı bir şekilde incelenmesi, hem Kozan bölgesinin hem de Kozanoğulları aşiretinin tarihine ışık tutması bakımından ele alınmıştır. Kozanoğullarıyla ilgili daha önce çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunların arşiv belgelerinden yoksun oluşu bizi daha geniş ve titiz bir çalışma yapmaya sevk etti. Bunun sonucunda konuyla ilgili somut bilgilere ulaşılması açısından tezimizi belgelerin diliyle anlatmaya uğraştık.

Kozanoğullarını devletle olan ilişkileri bakımından, âyanlık statüsünde değerlendirebiliriz. Mevcut diğer eşraftan farklı yönlerini ortaya çıkarabilmek için civar aşiretlerle birlikte federatif yapıları, göçebe hayatları ve edebî yönleri üzerinde durmaya çalıştık. Genel manada, Kozanoğullarının incelenmesi bize âyanlık hususunda birtakım veriler sunduğu gibi Kozan ve Maraş çevresine hakim olmuş diğer aşiretlerle ilişkilerinin ve ahaliye karşı tutumlarının da aydınlatılmasını sağlamıştır.

Tezimizin temelini arşiv kaynakları oluşturmaktadır. Arşiv çalışmamızda Kozanoğullarıyla ilgili olan mevcut belgelerin içeriklerini tasnif edebiliriz. Genel olarak devlet tarafından kendilerine verilen idarî, malî emir ve yükümlülükler; şekavet ve suiistimal hallerine dairdir. Ayrıca Fırka-i İslahiye Ordusu'na karşı durum ve tutumları, itaatsizliklerinin, aile içi fikir ayrılıklarının anlatıldığı vesikalar da vardır. Bunlara ek olarak iskan girişimleri, ikamet mahalleri ve Trablusgarp'ta sürgün yıllarıyla beraber yaşadıkları sıkıntılara dair elde edilen belgeleri elimizden geldiğince incelemeye çalıştık. Bu suretle de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, *Hatt-ı Hümayûn*, *Sadaret*, *Bâb-ı Ali Evrak Odası*, *Meclis-i Vâlâ*, *Dahiliye*, *İradeler*, *Yıldız*, *Şura-yı Devlet* ve *Cevdet* gibi tasniflerden edindiğimiz belgeler ışığında çalışmamızı ortaya koyduk.

Çalışmamızda arşiv kaynakları ve makaleler dışında yine bir o kadar öneme sahip dönemin birinci elden kaynaklarından yararlanılmıştır. Bunların başında Ahmet Cevdet'in

*Tezahir*¹ ve *Maruzat*² isimli iki eserinde konumuzla ilgili olarak Kozan, Maraş, İskenderun ve çevrelerinin ahvali anlatılmıştır. Yanı sıra Kozanoğullarının menşei, idarî yapıları hakkında bilgi verilmiştir. Fırka-i İslahiye'ye karşı tutumları, ailenin bölgeden tasfiyesi süreci de detaylı olarak işlenmiştir. Ayrıca Fırka-i İslahiye'nin bölgede yaptığı çalışmalar tüm siyasî ve sosyal yanlarıyla anlatılmıştır. Menemencioğlu Ahmed Bey'in *Menemencioğulları Tarihi*³ isimli kitabında, ailenin nerden geldiği ne gibi faaliyetlerde bulunduğu, Çapanoğullarına ve Mısırlı İbrahim Paşa'ya hizmetleri konu edilmiştir. Yine Kozanoğullarını doğrudan ilgilendiren bir diğer kaynak Charles Texier'in, *Küçük Asya*⁴ isimli eseridir. Anadolu'yu gezen yazar Adana'nın coğrafyası ve mimarî durumu hakkında bilgiler verdiği gibi Kozanoğlu Samur Ağa'ya misafirliği sırasında edindiği izlenimler bize son derece önemli bilgiler sunmuştur. Aynı şekilde Helmuth V. Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*⁵ adlı kitabında, Osmanlı devleti ile Kavalalı Mehmet Ali arasındaki münasebetlerden bahsettiği gibi Toros Dağlarına geldiği zaman Afşar vesair aşiretlerin konukseverliği aktarmıştır. Tüm bunların yanı sıra *Adana Salnamesi Hicri (1309 ve 1319)*⁶ isimli kitapla da Fırka-i İslahiye sonrası Adana ve Kozan havalisinde meydana gelen mimari ve ekonomik gelişmeler eğitim alanında görülen ilerlemeler aktarılmıştır.

Osmanlı dönemi Adana tarihine ilişkin yapılan incelemelerin azlığı, bizi yalnızca birkaç makaleyi değerlendirmekle sınırlamıştır. Bunlar arasında Faruk Sümer, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar”⁷, Yılmaz Kurt'un “Sis Sancağı (Kozan) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi”⁸ ve Kenan Ziya Taş, “18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Adana Şehri”⁹ isimli makalelerini sıralamak mümkündür. Yılmaz Kurt ve Kenan Ziya Taş'ın makalelerinde genel olarak Adana ve Kozan bölgelerinde görülen tarımsal faaliyetlerin ve ekilen ürünlerin çeşitleri, esnaf kolları, yöredeki ticaret pazarları anlatılmaktadır. Faruk Sümer

¹ Ahmet Cevdet, *Tezahir*, hazırlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

² Ahmet Cevdet, *Maruzat*, hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

³ Menemencioğulları Tarihi, çeviren: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

⁴ Charles Texier, *Küçük Asya*, Enformasyon ve Döküman Hizmetleri Vakfı, çev: Ali Suat Aksüt, Ankara 2002.

⁵ Helmuth Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

⁶ *Adana Salnamesi Hicri (1309-1319)*; çeviren: Güven Aykan, Altın Koza Yayınları, Adana 2008.

⁷ Faruk Sümer, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.1/1, 1963.

⁸ Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-I” *OTAM*, c.1, s.3, 1990.

⁹ Taş, Kenan Ziya; “18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Adana Şehri”, *OTAM*, S.9, 1998.

makalesinde ise Anadolu'nun her yerinde görülen Celalîlik ve Suhtelik olaylarının Adana'ya yansması ve bu durumun yerleşik ahalinin üzerinde yarattığı sosyo-ekonomik etkiler üzerinde durmuştur. Tezimizde Kozanoğullarının kültürel ve edebî yönlerinin anlatılması bakımından Ali Rıza Yalman, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*¹⁰ ve Mehmet Eröz, *Yörükler*¹¹ isimli kitapları da ele alınmıştır. Eserlerde konar-göçerlerin yaşam kültürü, gelenekleri, geçim kaynakları gibi konular anlatılmıştır. Aşiretlerin iskan meselesi, devletin her dönem yaşadığı bir sıkıntıydı. Bu bağlamda Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*¹² ve *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*,¹³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*¹⁴ isimli kitaplarda aşiretlerin genel yapıları iktisadî ve içtimaî durumları, çevreye verdikleri zararlar, devlet eliyle iskan girişimleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Âyanlık konusunda bir ailenin incelendiği eserlere, Yuza Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*,¹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*¹⁶ ve Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*¹⁷ isimli kitapları örnek verebiliriz. Bununla birlikte âyanlık kurumunun teşkilini hazırlayan süreçle beraber geçirmiş olduğu aşamaların ele alındığı Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*¹⁸ kitabı konuyla ilgili olarak kaynak eser olarak nitelendirebiliriz. Yanı sıra özellikle Yücel Özkaya'nın ve diğer kıymetli yazarların âyanlık hakkında makaleleri de mevcuttur. Tezimizde genel manasıyla Osmanlı ekonomik yapısının anlatıldığı Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*;¹⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*²⁰ isimli kitaplarda işlenmiştir. Ayrıca Yücel

¹⁰ Ali Rıza Yalın, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.

¹¹ Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.

¹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

¹³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayınları, İstanbul 1976.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

¹⁵ Yuza Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

¹⁶ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

¹⁷ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

¹⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994

¹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

²⁰ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

XII

Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*;²¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*²² kitapları da dönemin sosyal durumunu incelenmiştir. Bunların dışında Tanzimat dönemi hakkında bilgi vermesi açısından Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*²³ isimli kitabından yararlanılmıştır. Tanzimat dönemi taşra uygulamaları, idarî alanda yapılan yenilikler, yeni ceza kanunlarının teşkili, halkın reformlara karşı tepkileri anlatılmıştır. Ayrıca Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)*;²⁴ Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*²⁵ yine Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*²⁶ isimli kitapların, Yeniçeri Ocağının kaldırılması sürecinden düzenli askeri birliklerin kurulması ve nüfus sayımlarının nitelikleri üzerinde durmaları açısından önem arz etmektedir.

Netice olarak; Kozanoğulları hanedanlığının Kozan ve civarındaki faaliyetlerini hem âyan ailesi olmaları bağlamında hem de civar aşiretlerden oluşan boy birliğinin başı olmaları açısından ele almaya çalıştık. Elimizdeki arşiv belgelerini; dönemin kaynaklarını, araştırma-inceleme eserler ve makalelerle birlikte en verimli şekilde kullanmaya çalıştık. Eksik ve kusurlarımızın hoşgörü ile karşılanacağı dileklerimizi belirtmek isteriz.

---

²¹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

²² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

²³ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

²⁵ Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

²⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE ÂYANLIK

1) Âyanlığın Doğmasının Sebepleri

A) İdare ve Toprak Düzenindeki Değişiklikler

XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinin, Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile giriştiği savaşlar önemli toprak kayıplarıyla sonuçlanmıştı. Uzun süren bu savaş, devleti maddi ve manevi kayıplara uğratmıştı. Bunun yanı sıra memleketin idarî, malî, adlî ve içtimâî bakımdan nizamı bozulmuştu. Büyük ümitlerle girişilmesine rağmen İmparatorluk mutaarrız durumdan çıkarak müdafî duruma geçmişti. Dahili olarak Anadolu'da yer yer karışıklıklar çıkmış, iç nizam bozulmuştu. Devletin bu karışıklıkları önlemek için uzun uzun bir mücadeleye girişmesi, malî durumunun bozulmasına ve sıkıntılara düşmesine zemin hazırlamıştı.²⁷

Hazine gelirlerinin, hizmetlere yapılacak masraflara yetmemesi, devlet düzeninde birtakım aksamalara neden olmuştu. Daha çok para bulmak zorunda kalan hükümet, bir taraftan “*tekalif-i divaniyye*”(harp vergisi) vergilerini yükseltmiş; mukataaları, arttırma esasına göre iltizama vermiş. Bu cins vergiler reayayı zorlanmaya başlamıştı. Hizmete karşılık tutulan paranın çoğalan ihtiyaçlara artık yetmemesi üzerine ücretleri nakit para ile ödenen veya kendilerine “*dirlik*” bağlanan memurlar geçimlerini sağlamak için ilgilerine göre, reaya ile karşı karşıya gelmişlerdi.²⁸ Halkı, doğrudan ilgilendiren daha başka olgular da söz konusuydu. Yönetmel, yargısal, ekonomik sistemler bozulmuştu. Çözülen tımar düzeni suiistimal kaynağı olmuştu. Eşkiya sultası yaygınlaşmıştı. Güneydoğu'dan ve Doğu'dan kabaran nüfus dalgalanmaları²⁹ toplum yapısını alt üst etmekteydi. Türedi mütegalibe ile murabahacılar yeni bir zorba sınıfı oluşturmuşlardı.³⁰

²⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 28-29.

²⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.90.

²⁹ Braudel, XVI. yüzyılda Anadolu coğrafyasında görülen ve isyanların başlamasının temel sebebi sayılabilecek nüfus artışını, yalnız Anadolu'ya değil tüm Akdeniz'e yaymak gerektiğini, hatta Akdeniz'de olduğu gibi Avrupa'da da “*uzun XVI. yüzyıl*”ın karakteristiği olduğunu ifade etmiştir (Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.398).

³⁰ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.25.

Devlet ile halk arasındaki ilişkilerde idarî aracılık misyonu olan âyanların,³¹ klâsik döneminde kurumlar görevlerini gereği gibi yaptıklarından toplum içindeki nüfuzu, oturduğu yerleşim merkezinin sınırları dışına taşmazdı. Âyanlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren memleketin idaresinde ve düzeninde aksaklıkların belirmesiyle önem kazanmaya başlamışlardı. Bu devirde halk ile devlet arasındaki işlerde aracı ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren âyanların buldukları yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tesbit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergi tahsil zamanını belirlemek, kötü idarecilerin görevden alınmaları ve yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri yolunda şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi fonksiyonları mevcuttu.³² İstanbul'dan gönderilen fermanlarda beylerbeyi, sancak-beyi, kadı, alaybeyi, naip serdarı, kethüdayeri, şehir kethüdası, vilayet kethüdası, voyvoda ve başka memurların yanında âyanlara da hitap edilmişti. Bu memurlarla âyanlar arasında sıkı bir bağ mevcuttu. Âyanlık örgütünün ilerlemesi ve güç kazanması hiç şüphesiz idari düzenin bozukluğu ve sosyal çalkantılar ile direkt olarak ilgilidir.³³

Anadolu ve Rumeli halkı, taşra idarecilerinin keyfî hareketlerinden sık sık yakınmıştı. Reaya, fermanlarda belirtilen “*avarız*”, “*öşür*” ve diğer vergileri ödediği halde şeri'at esaslarına aykırı ve “*buyuruldu*”suz olarak “*imdad-i seferiyye*”, “*kaftan baha*”, “*selamiye*” gibi vergileri de ödemekteydi.³⁴ Bu vergilere, daha önceleri Hıristiyan reaya için alım-satımı serbest olan şaraba konan “*Rüsûm-ı Hamr*”da eklenilebilirdi.³⁵ Bu tip vergiler, Anadolu Eyaleti'ndeki vezirler ve sancakbeyleri tarafından toplatılmıştı. Halk, bu durumdan şikayetçi olmuş ve durumun düzeltilmesi için sık sık İstanbul'a dilekçe gönderir olmuştu.³⁶ Devlet, yakınmaları tam manasıyla önleyememişti. Cezalandırılmak istenilen paşaların bir kısmı devlete karşı isyan etmişti.³⁷ Bütün bunların dışında valilerin, kadı ve naiplere tesir ederek onların doğru karar vermelerini önledikleri, kadı ve ayânın anlaşıkıkları valinin de buna karşı

³¹ Ayan, bir şehir, bir zümre veya bir devrin “*ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri*” manasında kullanılır (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyan”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1993, s.40).

³² Özcan Mert, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Dönemi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.174.

³³ Yücel Özkaya, *Osmanlıda İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994, s.13.

³⁴ Reaya dilekçelerinde bunların dışında ki şikayet konuları şunlar yer alıyordu: yasal vergiler almakla yetinmeyip vakitli vakitsiz köylere gelmek, evlerine inerek yem, yiyecek, arpa, saman, tavuk, kuzu, koyun istemek, ölçülük adı altında her harmandan ikişer üçer kilo fazla tahıl almak, ispence ve diğer vergileri ikişer üçer kat tahsil etmek, türlü bahanelerle köylüyü zincire vurmamak, angarya koymak gibi (Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.29).

³⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

³⁶ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.88.

³⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyancıları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.11.

durmadığı onlarla müşterek hareket ettiği bilinmektedir. Beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin yahut sancaklarda onların görevini ifa eden vekillerin yani mütesellimlerin ve âyanların, kadılar üzerinde eski zamanlara göre etkileri çok artmıştı. Âyanlar, çok kere dışarıdan gelen eyalet ve sancak yöneticileri üzerinde nüfuz kurabilmişlerdi. Bu yüzdendir ki beylerbeyi ve sancakbeyleri, âyan ile iyi geçinmek, onların sözünü dinlemek, özellikle halktan kazanç temin etmek için müşterek hareket etmek durumunda kalmışlardı. Bu yöneticiler, sancaklarda âyanlık peşinde koşanların içinde en kuvvetli olanının tarafını tutmak zorunda kalmışlardı.³⁸ XVII. yüzyıla gelindiğinde, hem merkezî idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klâsik şeklinden tamamen ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu yüzyıldan itibaren ülke yönetiminin temel birimi sayılan sancaklarda da önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştı.³⁹ Tımar sisteminin bozulup⁴⁰ yerini iltizama bırakmasının yanı sıra vezir rütbesi almış kimselerin çoğalmasıyla bunların unvanlarına uygun görevler bulunamadığından atanması yapılamayanlara duruma göre bir veya birkaç sancağın geliri “*arpalık*” olarak verilmişti.⁴¹ Bu idareciler taşrada edindikleri nüfuz sayesinde hayli güçlenmişlerdi. Bu yüzyılın en gözde valisi, kapısında en kalabalık ve disiplinli “*sarıca ve sekban*”⁴² besleyebilen yöneticiler olmuştu. Kapılarındaki “*sarıca ve sekban*”larıyla devletten hariç taşrada kendi güçlerine dayanan bir kurum halini almışlardı.⁴³

Tımar sistemi, iktisadî bakımdan toprağın devamlı işlenmesini, askerî bakımdan ise devlete yük olmadan asker yetiştirilmesini mümkün kılmaktaydı.⁴⁴ Tımarlı sipahiler, elit tabakanın en çok zarar gören kesimi olmuştu. Tımar sahipleri, elitler arasındaki en kolay manipüle edilebilenlerdi, bir ekonomik krizden en çok zarar görecekteler onlardı. Geçimlerini sağlayabilmeleri hem toprağın işlenmesine hem de savaşların devamlılığına

³⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.19.

³⁹ Osmanlı idari kurumlarının klâsik dönemdeki deformasyon süreci hakkında bkz. Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *TAD*, c.4/6, s.201-247.

⁴⁰ Koçi Bey, Padişaha sunduğu risalesinde tımar sisteminin bozulması hakkında şunları kaydetmiştir : “Boşalan tımar ve zeâmetler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı. İleri gelenler ve vükelâ, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslâm memleketlerinde olan tımar ve zeâmetin seçmelerini şer’î şerife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini paşmaklık yaparak, kimini pâdişah hassına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip, bütün zeâmet ve tımar, ileri gelenlerin yemliği oldu. Bu bozukluklar, devletin en şecâatli, güçlü, şan ve şevkete sebep olan askerlerin harap olmasına sebep oldu” (*Koçi Bey Risalesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.33).

⁴¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s. 11; Ahmet Halaçoğlu, *Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.3-4; Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.214.

⁴² Yeniçeri Ocağı kaldırılıncaya kadar valilerin gözde ve güçlü olmaları besledikleri askerinin sayısı ile orantılıydı. 500 kişiden az kapı halkı olan ile hizmete giden valilere pek itibar edilmezdi(Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.18).

⁴³ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.215

⁴⁴ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965, s.143.

bağlıydı. Savaş usullerindeki değişimler, akçenin değer kaybetmesi ve toprakların iltizamla işletilmeye başlaması onları derinden etkilemişti.⁴⁵ Celâlî İsyancıları sonucunda birçok insanın topraklarını terk etmesi, başıboş kalan topraklarda yeni bir oluşuma neden olmuştu. Aralarında taşra kapıkullarının da bulunduğu seyfiye mensubu nüfuzlu kişiler, köylülerin Celâlî İsyancıları⁴⁶ nedeniyle terk ettikleri toprakları sahiplenmişlerdi.⁴⁷ Kölelerini ya da kiraladıkları adamlarını yerleştirerek buraları kendi özel arazileri haline getirmişlerdi. Yaygın bir emek açığı olduğu için tüm topraklar çoğunlukla çitlenmiş ve hayvan çiftliğine dönüştürülmüştü. İç kargaşa dönemlerinde köylülerin terk ettiği toprakların kullanılması ve temellük edilmesi, reyanın işlediği mirî arazinin büyük toprak sahiplerinin çiftliklerine dönüştürülmesinin olağan yolu olmuştu. Ayrıca özellikle gerileme dönemindeki idarî bozukluklar sonucunda büyük miktarda mirî kökenli arazi, vakıflara veya özel şahıslara ait çiftliklere dönüştürülmüştü. Borcu olan pek çok köylü, yerel kadının kararıyla topraklarını o bölgedeki âyana ve sipahilere vermek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla çoğu kasabalarda yerleşik sipahi ya da ülema olan tefeciler, reyanın mirî arazi üzerindeki tasarruf hakkını devralmışlardı.⁴⁸

XVII. yüzyıldan itibaren tımar sisteminde yaşanan bu süreç, merkezî ve ulûfeli ordunun gittikçe önem kazanması demektir. Devlet hem uzun zamandan beri savaş anında tam ve hazır bulunmayan askerlerin yükünden kurtulmuş hem de ateşli silah kullanabilen, dilediği anda savaşa sürebileceği ve savaştan sonra dağıtabileceği bir ordu teşkil etmişti. Bu sürecin devlet maliyesi açısından ciddi sonuçları doğuracağı açıktır. Öte yandan XVII. yüzyılda devlet maliyesi açısından en az bu süreç kadar ciddi sonuçlar doğuracak başka bir gelişme ise uzun süreli girilen savaşlar ve bu savaşların finansmanı meselesiydi. Ehemmiyet arz eden iki büyük savaş organizasyonu gerçekleşti. Bunlardan biri Girit muhasarası, diğeri II. Viyana kuşatmasıydı. Özellikle bu savaşlar esnasında alınan malî tedbirler ve uygulamalar, etkisini sonraki yüzyıllara taşıyacak ölçüde kalıcı olmuştu. Aslına bakılırsa devletin girdiği her

⁴⁵ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.63.

⁴⁶ Celâlî İsyancıları sırasında Anadolu'da devletin otoritesi hemen hemen yok gibiydi. Ziraatin yapılmadığı, can güvenliğinin olmadığı dönemlerdi. Öyle ki memlekette hububat alım-satımı resmî vesikaya bağlanmıştı. Yine o dönemde İngiliz elçisinin bile, İstanbul'da ekmeçlik buğday satın almak için hükümetten vesika aldığı da bilinmektedir (Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarında Büyük Kaçgunluk", *TAD*, c.2/2, 1964, s.2).

⁴⁷ "Sepet Tımarı" adı ile birtakım tımarlar vardı ki, sözde zaman geçtikçe bunların verimi azalmış ve kimse almak istememiş, bu yüzden bu tımarların beratları da sepete konmuş anlamına geliyordu. İşin doğrusuna gelince, bunların içinde verimli ve beş on isteklisi bulunan tımar oldukları halde, valilere ve alay beylerine yemlik olmak için sepet tımarı denilmiş ve bazıları içinde adı var kendisi yok hayali kişilere verilmek üzere beratlar bile çıkarılmıştır (Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, TTK, Ankara 1992, s.125)

⁴⁸ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracıları", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyet ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.21.

savaşın, maliye açısından önem arz edeceği açıktı.⁴⁹ Tımar sisteminin işlevsizliğinden dolayı devlet ihtiyacı olan parayı temin edebilmek adına yeni bir uygulamaya gitmişti. İltizam usulü diye bilinen bu özel teşebbüsü teşkil eden malî birim, muhteva veya mekan itibarı ile birbirlerine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden ve maliye nazarında normal olarak yıllık nakdî bir gelir yekûnu olarak kıymetlendirilmekte bulunan mukataalardı. Yıllık gelirinin asgarî kıymeti genellikle maliye tarafından tespit edilmiş olarak hazine defterlerinde yer alan mukataaların muayyen bir yıl için temin edebileceği azami kıymeti de, kâr amacıyla hareket eden mültezimlerin rekabeti ile müzayedede şartları içinde taayyün edilirdi.⁵⁰ Bu dönem itibarıyla tımar sahalarında mukataalaşma eğilimi artmış ve iltizam uygulamasının bireysel mukataalara özgü olmaktan çıkarak sancak, eyalet ve taşra hazinelerinin tamamının bir iltizam sözleşmesi içinde yönetilecek boyutlara varmıştı. Özellikle XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirleri bir bütün olarak iltizam edilmeye başlanmıştı. Eyalet gelirlerini iltizam ile beylerbeyi alabildiği gibi askeri zümre mensubu olmayan mültezimler de alabiliyordu. Devlet, büyük ölçekli iltizam sözleşmesi yolunu açarak nakit ihtiyacını karşılamak ve taşradan merkezi hazineye aktarılacak vergi gelirlerini garantiye almak veya vergi toplamak riskini pek çok sayıda mültezim yerine bir şahsa transfer etmek istemişti. Bu şekilde devlet, XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Tokat, Halep, Diyarbakır, Adana ve Ayıntap gibi yerlerin hazine gelirlerini, deyim yerindeyse total iltizam yoluyla toplamıştı.⁵¹ Bu süreçteki gelişmeler, Osmanlı toplumunun temelini oluşturan iki toplumsal sınıfın varlığını tehdit eder boyutlardaydı. Tımar kurumuyla birlikte tımarlı sipahiler tarih sahnesinden silinirken reaya ise toprağını terk etmek zorunda kalmıştı. Bir yandan devlet içinde bulunduğu malî bunalım nedeniyle *avarız* vergilerini daha sık toplamış, öte yandan mültezimler kısa iltizam dönemini kârla kapatabilmek için reayaya yüklenmişlerdi.⁵² Devlet ihtiyacı olan vergi gelirlerini iltizam sistemiyle de istediği oranda toplayamamış, bu suretle yeni bir sistem uygulamaya koymuştu.

Malikâne uygulamasına Ocak 1695 tarihinde geçilmişti.⁵³ Malikâne, mukataaların taliplerine *kayd-ı hayat*, yani ömür boyu tevcih edilmesi anlamına geliyordu. Malikâne sistemini daha önce uygulanan iltizam sisteminden ayıran en temel farklardan biri, vergi

⁴⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.13.

⁵⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.103; Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.174.

⁵¹ Erol Özvar, *a.g.e.*, s.17; Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.104.

⁵² Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s.144-145; Orhan Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s.33.

⁵³ Malikane uygulamasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.106-118.

toplama yetkisinin veya tasarruf süresinin birkaç yıl ile sınırlı olmaması, bu sürenin ömür boyu devam etmesiydi. Malikânecilerin beratlarında bu husus, *ber vech-i te'bid* veya *kayd-ı hayat* terimleriyle ifade olunuyordu. Malikâneyi iltizamdan ayıran ikinci bir özellik de normal iltizamda mültezimler bir mukataayı deruhte etmek için mukataanın senelik hazineye ödenmesi gereken vergi miktarı (mal) üzerinden rekabet ederlerdi. Müzayedede en çok fiyatı teklif eden mültezim, mukataayı genellikle üç yıllığına işletir ve bu sürenin de bir garantisi yoktu. Zira başka bir mültezim o mukataa için daha yüksek bir bedel teklif ettiğinde, ilk mültezimin iltizam sözleşmesi sona erdirilebilirdi. Malikâne sistemi ile beraber, mültezimler için iltizam sözleşmesinin vaktinden önce bozulma riski ortadan kalkmış ve sistem ile nüfuzlu kişilerin⁵⁴ ortaya çıkış sürecini hızlandırmıştı.⁵⁵ Bununlar beraber malikâne sahipleri öldüklerinde, mirasçıları açık arttırma sonucu çıkan en yüksek bedeli vermek koşuluyla malikânenen tasarruf edebiliyorlardı.⁵⁶ Sistemin gayesi, ihdasını ilan eden fermanın da tespit ve ifade ettiği gibi sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezim tasarrufuna bırakmaktı.⁵⁷ Bu süreçte toprakların malikâne olarak verilmesi öncelikle imparatorluğun bütününe içine almamakla birlikte tedrici olarak gelişme kaydederek üç sene gibi kısa süre içerisinde imparatorluğun neredeyse tamamına yayılmış ve Adana, Bosna, Diyarbakır, Erzurum, Girit, Halep, Anadolu, Karaman, Rumili, Maraş eyaletleri başta olmak üzere ve bu eyaletlere tâbi' olan 60'a yakın sancak, muhasıllık, voyvodalık ve nezarete teşmil edilmişti.⁵⁸ Toprakların mukataasından başka sancak gelirleri⁵⁹ de malikâne olarak iltizam edilmeye başlanılmıştı.⁶⁰

B) Mütegalibeli Hareketleri

Mütegalibelik hareketlerinin arttığı dönemde, yerli mütegalibelerden başka sancakbeyi, voyvoda, kadı gibi devlet memurlarının da mütegalibelik yaparak halkı

⁵⁴ Öyle ki, fiilen bu topraklar özel mülk, mukataa sahipleri gerçek toprak sahibi, köylüler de onların kiracıları oldular. Başka bir deyişle, bütün bir eshab-ı mukataa sınıfı devlet ile köylülerin arasına girdi. Çift-hane, bu topraklardaki tarımsal üretimi düzenleyen sistem olarak varlığını sürdürdü. Ancak, toprağın denetimini elinde tutan kişi ile çiftçi arasındaki ilişki esaslı bir değişme uğramış oldu. (Halil İnalıcık, *a.g.m.*, s.21).

⁵⁵ Erol Özvar, *a.g.e.*, s.20-21.

⁵⁶ Murat Özyüksel, *a.g.e.*, s.151; Orhan Kılıç, *a.g.e.*, s.34-35.

⁵⁷ Mehmet Genç, *a.g.e.*, s.107; Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII.Yüzyıldaki Boyutları", *TAD*, c.18/29, 1996, s.41-42.

⁵⁸ Erol Özvar, *a.g.e.*, s.30.

⁵⁹ Tevcih defterlerinde malikane olan sancaklar, *Livâ-i Bolu* (malikane olmuştur) veya *Livâ-i Divriği* (malikanedir) şeklinde kaydediliyordu (Orhan Kılıç, *a.g.e.*, s.35-36).

⁶⁰ Eftal Batmaz, *a.g.m.*, s.44-49; Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s.8.

soydukları ve mütegalibeler ile anlaştıkları görülmekteydi. Bu yüzden âyandan olan yerli mütegalibeler daha rahat hareket edebilmişti. Mütegalibeler yüzünden halk zor durumda kalmış ve pek çok kimse toprağını terk ederek eşkiyalık yapmaya başlamıştı.⁶¹

Anadolu'da ortaya çıkan mütegalibeler, eşkiyalar, levendler, iskânları bir türlü mümkün olamayan aşiretler ve aşiretlerden ayrılıp çapulculuk yapanlarla devlet başa çıkamaz duruma gelmişti. Bunların cezalandırılmaları hakkında pek çok karar alınmış ve üzerlerine kuvvetler gönderilmiş ise de eldeki mevcut kuvvet yeterli olmadığından cezalandırılmaları her zaman mümkün olmamıştı. Nitekim devlet hazinesinin boş olduğu, askerlere verilecek paranın bulunamadığı anlaşılmış ve Anadolu'daki zengin kimselerden yardım istemişti. Bu durum, devlet maliyesinin zayıfladığını gösterdiği gibi Anadolu'da yeni bir zümrenin doğmasına imkan veren bir durum yaratmıştı. Esasen türedi reislerine sancaklar verilmesi ve onların levendlerinden savaşlarda istifade edilmek istenilmesi hep bu durumdan ileri gelmişti.⁶²

Anadolu'daki asayişsizlikten ve mütegalibelik hareketlerinin artmasında, devlet memurlarının kanunsuz vergi toplamasının, halkın mal ve paralarının cebren zapt etmesinin büyük rolü vardı. Özellikle de devletin taşradaki temsilcisi olan valilerin topladıkları *tekâlif-i şakka*(harp vergisi) türündeki yasadışı vergilerin sayısı ve çeşidi artmıştı. Ayrıca eşkiya zulmünden kaçan halk toprağını terk edip, vergi vermekten kurtulduğu gibi bir âyanın himayesine girerek güvenliğini sağlamış oluyordu.⁶³ Bu durum memleket içinde nizamın daha da bozulmasına yol açmıştı. Çünkü toprağını terk eden reaya özellikle güvenli gördükleri İstanbul'a yerleşmeye başlayarak burada bir işsizler grubun oluşmasına neden olmuşlardı. Hükümet, göçe sebep olan şartları⁶⁴ ortadan kaldırmak yerine, gelenlere engel olup yurtlarına geri çevirmek⁶⁵ şeklinde hareket etmişti.⁶⁶ Bunun yanı sıra devlet, halkın refahının ve huzurunun sağlanması, vali ve hakimlerin kanun dışı uygulamalarının önlenmesi, eşkiyaların yakalanması için pek çok "*Adalet Fermanı*" yayınlamıştı.⁶⁷ Ancak, 1789'da Anadolu'nun

⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

⁶² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.59.

⁶³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyancıları*, s.11.

⁶⁴ Göçlerin sebepleri ve göçler karşısında hükümetin aldığı tedbirler hakkında bkz. Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *TAD*, c.14/25, 1985, s.171-175.

⁶⁵ Büyük şehirlere yapılan göçlerde, yerleşeli on seneyi bulmayanların eski vatanlarına döndürülmesi, on seneyi geçenlerin yeni yerlerinde vergi ödemeleri hususunda baş muhasebeye yazılması karar alınmıştı (Yücel Özkaya, *a.g.m.*, s.188-189).

⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 31.

⁶⁷ Fermanlar ile çiftbozan reayayı topraklarına geri göndermek isteyen devletin buradaki amacı, esas itibarıyla devletin mevcut düzeni ve kendisini koruma kaygısından ileri gelmekteydi. Reayanın toprağa bağlılığı

orta koluna yazılan *adaletnâme* kadıların yolsuzluklarını ve bu tip hareketleri yapanların ne gibi cezalara çarptırılacağı tekrarlandığına göre, bu tip hareketlerin önünün alınamadığı belli olmaktadır. Beylerbeyleri ve sancakbeyleri, *tekalif-i şakka* denilen kanunsuz vergileri kapı halklarıyla köy köy gezip toplarken, mütesellimler de aynı yolu takip etmişlerdi. Hatta bazı eşkıyalar da suhte elbisesi giyerek eşkıyalık yapmaktaydılar. Özellikle savaş sırasında sayıları bir hayli artan eşkıyalık, Anadolu'nun hemen hemen her yerinde mevcuttu. Bunlardan fermanlarda zamanın diline göre “*Celâli*”, “*türedi*”, “*kapusuz ve bacasuz levendat*”, “*haramzade*” gibi isimlerle bahsedilmektedir.⁶⁸ Tüm bunların neticesinde asayişsizliğin artışı ile devletin harcama kapıları artacak, devletin yapmak zorunda olduğu yatırımlar kısılacak ve hazine sürekli olarak zarar görecekti. Devlet, eşkıyalığı bastırmak için normal koşullarda beslediği kolluk kuvvetlerinin birkaç mislini görevlendirecek, silah ve cephane harcamaları arttıracak, hatta görevlendireceği takip kollarına yüksek maaş ödemek zorunda kalacak, olağanüstü önlemler alarak harcamalar yapacak, yöreyi ve coğrafyayı bilen yerli kılavuzlara yüksek ücret ödeyecek, ayrıca çetelerin başına büyük bir ödül koyarak parasal açıdan masrafları katlayacaktı.⁶⁹

a) *Levendler ve Suhteler*

O dönemler umumi ekonomik darlık, vergilerin artması ve bunların neticesi olarak köylünün büyük bir yoksulluk içine düşmesinden meydana gelen murabahacılık ve sair kötü ekonomik hadiseler çiftçi halkının toprağından ayrılmaya zorlamıştı. Zamanın dilinde “*çiftbozan*” adını alan bu kimseler, “*levendat*” ve “*suhtevat*” denen ayrı iki yeni tip insan zümresinin meydana gelmesine sebep olmuşlardı.⁷⁰ Levendler ve levendlik meselesi, XVII. ve XVIII. yüzyılda devleti uğraştıran önemli bir mesele olmuştu. Kapısız levendler, paşalarının azledilmesi⁷¹ veya kapısını azaltması⁷² gibi sebeplerle boşa kalan ve yeni kapı bulamadıkları

---

feodalitede olduğu gibi feodal lordun malı olması sebebiyle ortaya çıkan bir bağılılık değildi. Her şeyden önce reayanın toprağı terk edip, üretim yapmaması devletin reayadan alacağı çeşitli vergileri tahsil edememesi dolayısıyla büyük bir gelir kaybına uğraması demektir. (Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s.42).

⁶⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, s.65-67.

⁶⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.15.

⁷⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası*, s.66-67.

⁷¹ Yol kesen çetelerin başında kapısız levendat yer almaktaydı. Sözgelimi, 1756'da idam edilen Zâralizade Mehmed Paşa'nın kapı halkı açıkta kalmıştı. Bu büyük çoğunluk yeni bir kapı buluncaya kadar veya sürdürbildiğince şekavet yolunu seçmişlerdi (Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.31).

⁷² Paşaların kapı halkını tamamen ortadan kaldırma olanağı bulunamadığı için III. Selim döneminde bunları ıslah yolu seçilmişti. Vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin gelirlerine göre kapılarında besledikleri ve “*delil*” olarak da adlandırılan askerlerin sayısını yeniden ayarlamalarını istemiştir. Çıkarılan genel bir fermanla kapısında fazla miktarda delil ve delil başı bulunan valiler ve mutasarrıfların, fazla olanlarına izin tezkiresi çıkarıp

için açıkça dolaşan kimselerdi.⁷³ Eşkiya, hiç şüphesiz başlangıçta işsiz güçsüz köylüden oluşmaktaydı. Ne var ki köylü, devletin merkezileşme ve denetim politikalarına tepki olarak eşkıyalığa yönelmişti.⁷⁴ Onlar kendilerini köylü toplumunun geri kalan kısmından ayırıyor ve içinde kökenlerinde yer olmayan kendine ait bir dünya kuruyordu. Böylelikle bu dönüşüm, kırsal toplumu tehdit eden yeni bir unsur doğurmuş oluyordu.⁷⁵

Devlet, kırsal kesimin düzenini bozan herkese aynı muameleyi yapmıştı. Merkez; kırsal bölgeler üzerindeki denetimini sürekli arttırmaya çalışmış, alternatif bir iktidar tabanı oluşturduğundan korkulan yerel devlet görevlilerini devre dışı bırakarak bertaraf etmeye gayret etmişti. Devlet, bu amacı gerçekleştirmek için askeri güçlerini genişletmiş, bu da ironik bir biçimde isyan etme ihtimali taşıyan silahlı paralı askerlerin sayısını arttırmıştı. Ancak ne dinsel gruplar ne de paralı askerler dönüştürücü bir güce sahip olmadıkları için devlet için gerçek bir tehdit haline gelmemişlerdi. Her iki hareketinde ardında herhangi bir ulusal ideoloji yoktu. Her ikisi de kısa vadede fayda sağlamaya yönelik taleplerle hareket etmişlerdi.⁷⁶ Bundan yola çıkarak devletin suhteler⁷⁷ karşısındaki icraatları sınıflandırılabilir. İlk olarak suhtelerin faaliyetlerine verilen birtakım alışıldık tepkiler vardı. Bunlar, esasen suhte grupları küçükken ve bu grupların zararlı faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik şikayetlerin yönetime resmi olarak iletiildiği durumlarda kullanılırdı. İkinci olarak taşrada yaşayan halkın ya da bölgesel güç sahiplerinin hiç beklemediği, alışılmadık dışında birtakım tepkiler vardı. Bunların alışılmadık olmasının nedeni, düzeni bozan suhteleri, geçici olarak da olsa merkezle bütünleştirip güçle donatarak yerel görevlilerin iktidarını zayıflatmak amaçlanmış olmasıydı. Son olarak da olağanüstü önlemler diye adlandırabileceğimiz, taşradaki gruplarla devlet arasındaki kutuplaşmayı genelde daha da vahimleştiren savaş koşullarına özgü önlemler

---

memleketlerine gitmeleri, iş ve güçleriyle uğraşmaları emrediliyordu. Bu emre uymayıp memleketine gitmeyen “*kapusuz deliller*” yeniden ocaklarına dönmek isterlerse kabul edilmeyeceklerdi. Eğer bunlar eşkıyalık yapıp halkı rahatsız ederlerse üzerlerine asker gönderilecekti (Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *TAD*, c.13/24, s.46; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.78-79).

⁷³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.73.

⁷⁴ Koçi Bey risalesinde köylülerin topraklarını terk etmesinin zararları hakkında: “*Tebaa vergisi veren reâya ve reâya çocukları, vezirlerin hizmetinde olunca tebaa vergisi vermez. Bu suretle pâdişah hazinesine, zeâmet ve tımar erbabına zarar vermiş olur. Reâya ata binüp, kılıç kuşanmağa alışırsa, o lezzet dimağında yerleşüp, tekrar raiyyet olmaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkiya gürühuna katılıp, pek çok fitne ve fesada sebep olur.*” (Koçi Bey Risalesi, s.7).

⁷⁵ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.183.

⁷⁶ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.160.

⁷⁷ Suhte, medrese öğrencisine denilmektedir. Köylerinden okumaya gelen suhtelerin, sayılarının artması yüzünden medrese ve imaretlerin kadrosu dolmuştu. Devletin ihtiyacından fazlaya varan medrese öğrencileri, öğrenimlerini bitirdiklerinde gidecek yer bulamayınca yer yer soygunculuğa ve toplu şekavet hareketlerine girişerek uzun süren “*Suhte İsyanlarını*” yarattılar (Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *TAD*, c.4/6-7, s.203-204; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.196-209).

vardı.⁷⁸ Aynı durum Celâlî İsyânlarında da görülmüştü. Zira devlet, Celâlî başbuğlarına valilik vermekle Anadolu'nun düzene kavuşmayacağı çünkü bunun bir sekban ve levend tufanı olduğunu, şu halde çoğu paşa ve bey kapılarından kaçmış sekbanları, gene kendileri gibi olan öteki sekbanlardan derlenen güçlerle yenmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştı.⁷⁹

Valiler ve hakimlerin, devletin kendilerine verdiği eşkıya tedibi görevini ihmal ederek para almak suretiyle eşkiyalarla anlaşıp onların şekavet hareketlerine göz yumdukları oluyordu. Ayrıca devlet, valilerine *emr-i hümayun*"a ve "*fetva-yı şerif*"e aykırı olan davalardan "*mübaşiriye*" almamaları, suçsuz halka eziyet etmemeleri, hakkı belli olmayan ve şer'an görülmesi gerekmeyen davalardan kaza kadılarının ve naiplerinin "*def akçesi*" alınmasının önlenmesi, suçsuz halkın korunmasına dikkat etmeleri hususunda uzun uzadıya durmuş ve bu konuda pek çok ferman yazılmıştı. Fakat devletin tüm bu uyarıları sözde ve kağıtta kalmıştı. Gerek valilerin, gerek hakimlerin ve diğer memurların suiistimallere, zulümlere, şekavetlere göz yummaları, haksız davaları haklıların aleyhine sonuçlandırmaları, eşkiyalığın daha da artmasına sebep olmuştu. Eyalet ve sancak mutasarrıfları, mütesellimler ve voyvodaların kapılarında baş ağa, bölükbaşı ve onların emrindeki adamların aşiretlerde, kabilelerde, kazalarda akraba ve yakınları olduğundan hizmet ettikleri vezir, beylerbeyleri, mütesellimler, voyvodalar yanından hareket edilmeden eşkiyaya el altından haberler gönderdiklerinden eşkiyanın kaçmasına sebep olmuşlardı.⁸⁰

Rumeli'de de levendlere karşılık Arnavud sekban taifesi devleti uğraştıran büyük bir sorun haline gelmişti. XVIII. yüzyılda âyan olabilmek için ileri gelen ailelerin ellerinde büyük bir kuvvet buldurmaları adeta bir kaide haline gelmişti. Rumeli'de âyandan olan kişiler ellerinde işe yaramaz pek çok kişiyi menfaat temin etmek için buldurdıklarından sık sık karışıklıklar ortaya çıkmaktaydı. Arnavudların Rumeli ve diğer kazalarda âyanlık işlerine karışmamak, mukataa, cizye, tımar ve zeamet iltizam etmemeleri ve eski vatanlarından ayrılmamaları için yazılan emr-i şerif Köstendil Kadısı Ahmed tarafından 1772 Eylülünde İstanbul'a ilamla duyurulmuştu. Âyanların yetki ve kuvvetleri arttıkça, vali ve kadıların nüfuzu azalmıştı.⁸¹ Rumeli bölgesi bu dönemler karışıklık bakımından Anadolu'dan farksızdır. Rumeli'nin hemen hemen her yerinde kaos hüküm sürmekte ve çeşitli konulara

⁷⁸ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.163.

⁷⁹ Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.210.

⁸⁰ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.78.

⁸¹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.78-79.

dair şikayetler gelmekteydi. Gerek vergilerini ödeyememelerinden⁸² gerek eşkıya baskınlarından ve gerek âyanları arasındaki nüfuz mücadelelerinden ötürü zor duruma düşmüşlerdi. O dönem, ahali eşkıyalık hareketlerinden o denli bıkmıştır ki, mahkemeye gelip, eşkıya topraklarına ayak basarsa hep birlikte yakalamak adına söz verip kendilerini “*nezre*”⁸³ bağlatmışlardı.⁸⁴

C) Konar-göçer Aşiretlerin Durumu

Osmanlı tarihinde Celâfler olarak hüviyet bulan hareketler, göç meselesinin belli-başlı sebepleri arasındadır.⁸⁵ Uzun süren savaşlar nedeniyle halk, üzerlerine yüklenmiş olan vergi yükümlülüğü altında zorlanmaktaydılar. Şakîlerin baskısı da eklenince çareyi toprağını terk etmekte bulmuştu.⁸⁶ Müslim halka kıyasla gayrimüslimlerin bu ağır koşullarda daha az zorlandığı kesindi. Lonca sisteminin unutulmaya yüz tutması, senlik benlik kavgasının başlaması, gayrimüslimlere tanınan muafiyetler çoğunluğun aleyhine, azınlığın lehine gidişi hızlandırmıştı. Bu ekonomik zorluluğa orantılı bir grafik çizen nüfus, XVIII. yüzyıl başlarındaki yoğunluğunu giderek yitirecek; tehdit ve talan altındaki halk iş ve ekmek peşinde “*terk-i vatan*” etmeyi göze alacaktı.⁸⁷ Aşiretler içersinde de devletin otoritesinin zayıflığından faydalanıp şekavet yolunu tutan oluyordu. Aşiretlerden ayrılan pek çok kimse bazı yerlere münferit veya birkaç kişi olarak yerleşmekte ve izlerini kaybettirmekteydiler. Aşiretlerini grup haline terk edenler de gittikleri yerlerde eşkıyalık yapıyorlardı. Bütün bu aşiretler (Arap, Türkmen, Kürt) meselesi, XVIII. yüzyılın ilk yarısında devleti devamlı uğraştıran büyük bir sorun olmuştu.⁸⁸ Bu sebeple devlet, boş ve harap yerlerin ziraata açılması yolunda gayret sarf ederek konar-göçerlerin iskanına teşebbüs ettiği gibi bu sayede de hem gelirleri arttırmak, hem de idari aksaklıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan şekavet unsurlarını ortadan kaldırmayı hedef almıştı. Bilindiği gibi devletin bu yüzyılda toprak kaybına uğraması, onunla birlikte, Müslüman-Türk ahalinin de iç kısımlara doğru göçe başlamasına sebep olmuştu.

⁸² 1683'te Viyana kuşatması sırasında, Şumnu ahali savaşı zamanı konulan vergileri ödeyememiş olduğu kayıtlara geçmişti (Ahmet Hezarfen, *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkiyası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s.88-90).

⁸³ Nezre kesmek: And, vaad, adak demektir. Bir yer halkının, hükümetçe hoş görülme hareketlerinin tekerrürü halinde tatbik edilen cezadır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, MEB, İstanbul 1983, s.692).

⁸⁴ Ahmet Hezarfen, *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkiyası*, c.II, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s.94-96.

⁸⁵ Savaş sırasında askerlerin topraklarından sürekli geçmesi halka epey külfet olmuştu. Zira hükümete tahıl vesair vermekle yükümlü olan ahali, köylerini terk edip etrafa dağılmışlardı (Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, s.57-59).

⁸⁶ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.34.

⁸⁷ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.16.

⁸⁸ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.81.

Meydana gelen bu nüfus hareketleri, devletin ekonomik düzenini bozduğu gibi asayişin durumunu da büyük ölçüde etkilenmişti. Nitekim pek çok meskun yer harap olup boşaldığı gibi yine birçok mamur tarla, bağ ve bahçe terk edilerek ziraî gelirin önemli miktarda azalmasına yol açmıştı. Bu durum karşısında devlet, bu harap olmuş ve boşaltılmış sahalara başı-boş bir hayat yaşayan konar-göçerleri veya eski ahalisini yerleştirme teşebbüsüne gitmişti.⁸⁹

Osmanlı Müesseselerinin hepsinde olduğu gibi derbendcilikte de vergi muafiyeti olmasına karşın, eskisi kadar kimseye cazip gelmiyordu. Çünkü derbendlerin ve hanların mevcudiyetlerini muhafaza edilebilmeleri muafiyet sisteminin iyi işlemesine bağlıydı. Bu kanaat Osmanlı idarecileri tarafından bilinen bir gerçektir. Muafiyetlerine riayet olunmadığı takdirde, geri hizmet guruplarının dağılacağı gibi çalıştıkları yerlerin de harap olacağı bilindiğinden nizamın korunması için muafiyetlerine riayet edilmesine idareciler tarafından da gayret ve dikkat edilmeliydi. Prensipte kabul edilmiş bulunan bu kanaat tatbikatta bazen başka şekilde ifa ediliyordu. Geçit yerlerinde olduklarından gelip geçen idarecilerin ve onların kapı halkı ile birlikte köylerine konması *sekban akçesi*, *menzil akçesi*, *vilayet masrafı* gibi bahanelerle kendilerinden para alınması *tekalif-i şakka* denen ne şer'î, ne de örfî olmayan vergi talebi, vergiden muaf veya muaf olamayan bütün köylüleri müşkül durumlara düşürmüştü. XVII. yüzyıldan itibaren derbend teşkilatının bozulmaya ve birçok derbendcinin bu gibi sebeplerle görevlerini yapmayarak kaçtıklarına şahit olunmuştu. Bazı bölgelerde derbendcilerin veba salgını gibi sebepler dışında, genel olarak firar etmeleri ve teşkilatın bozulmasının sebepleri arasında, muafiyet usulüne aykırı olarak fazla vergi istenmesi, derbend idarecilerinin kifayetsiz ve sorumsuz oluşları, kalabalık şakî guruplarına engel olamayacak kadar tesirsiz kalmaları sayılabilir.⁹⁰

2) Âyanlığın Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına dek geçen uzun sürede taşra yönetiminde, yerel güçlü ailelerin etkin biçimde söz sahibi oldukları bilinmektedir.⁹¹ *Âyan ve*

⁸⁹ Yusuf Halaoğlu, *a.g.e.*, s.43.

⁹⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s.119-20.

⁹¹ Anadolu'daki büyük âyan aileleri: Yozgat, Çorum ve havalisinde Çapanoğulları, Manisa'da Kara Osmanoğulları, Antalya'da Tekeli İbrahim, Payas'ta Küçük Alioğulları. İkinci derece âyanlar: Rize'de Tuzcuoğulları, Trabzon'da Cemşitoğlu, Gediz'de Nasuhoğlu, Bilecik'te Kalyoncuoğlu, Uşak'ta Acemoğlu, Isparta'da Yılanhoğulları, İzmir'de Kâtipoğulları ve Milas'ta İlyasoğulları bulunmaktaydı. Bunlara, Adana ve

eşraf, hanedan mensubu, kişizade gibi adlarla anılan bu kitle genellikle “*vücuḥ-ı memleket*” diye de adlandırılmaktadır. Bunların içinden zaman zaman ünlü yöneticiler, valiler, kadılar ve diğer üst düzey görevlilerin çıkmış ve çoğunlukla yerel yönetimi ellerinde bulundurmuş, şehir ve kasabalarında hükümet görevlileri ile birlikte etkinliklerini sürdürmüşlerdi.⁹² XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî, idarî veya iktisadî açılardan güçlü kişiler önce vergi toplama yetkisini, daha sonra fiilen toprakların denetimini ele geçirmeye başlamışlardı. Osmanlı devletinde varlığından söz ettiğimiz bu kişiler, devletin iltizam sisteminin toprak düzeninde uygulamaya başlamasından yararlanarak büyük çiftliklere, tarlalara yönelmişti. Toprak düzenindeki değişim ve devlet otoritesinin zayıflaması, toprağa yönelen bu güçlü kişilerin, topraktaki askerî ve idarî yetkilere el atmasına yol açmıştı.⁹³ Bu *dirlik* sahibi elitler, Batı Avrupalı elitlerin aksine, devlete karşı ciddi bir muhalefette bulunmamışlardı. XVII. yüzyılın Osmanlı elitleri, yaşadıkları sıkıntılara, devlete isyan ederek, devlet ve toplumun mevcut yapısını tehdit ederek çare bulmaya kalkışmadılar. Onlar ancak devletin imtiyazlı yapısıyla yeniden bütünleşmek adına baş kaldırmışlardı. Bu hem taşra sisteminin köklü elitleri, hem de stratejik önem taşıyan ve meşruiyetleri sonradan tanınan eşkıya reisleri için geçerliydi.⁹⁴

Merkezileşme ve hakimiyeti sağlamlaştırma süreçlerinin işlediği yüzyılda, Osmanlı elitlerinin devlete karşı çıkmamış olmalarının iki nedeni vardır: ilki, Osmanlı elitlerinin devlet tarafından eğitilmiş olmaları ve kaderlerinin ona bağlı oluşuydu. Ayrıca, devlet çeşitli manevralarla elitlerin özerklik kazanmalarını engelliyordu. Ekonomik ve siyasi krizler nedeniyle darbe yiyen bu elitler, neredeyse hiçbir zaman, geleceklerini devletin geleceğinden ayırmayı başaramamışlardı. Statüleri ve geçimleri geleneksel olarak devlete bağlı olduğu için, yüzlerini devlete dönerek çözüm aramışlardı. Bu durum hem merkezdeki hem de taşradaki askeri, bürokratik ve adlî elitler için geçerliydi. Elitlerin muhalefet etmesini engelleyen ikinci bir etken, devletin, hakimiyeti pekiştirmenin sosyo-politik ve malî gereklilikleri karşısında, taşrada birleşik, örgütlü bir muhalefet hareketinin imkansız olduğu bir ortam yaratmasıydı. Devletin, taşrada tüm yaptıkları kastî ya da önceden hesaplanmış değildi belki ama parçalar birleşince belli bir bölgesel politika izlediği görülüyordu. Merkezileşen her devlette olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da devlet, hem taşradaki mevcut konumunu korumak ve hem

---

Maraş havalisinde söz sahibi olan Kozanoğullarını da eklemek mümkündür (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.41-42).

⁹² Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.33.

⁹³ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s.149; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.16.

⁹⁴ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.57-58.

taşradaki sadakatini arttırmak istiyordu.⁹⁵ Netice itibariyle taşrada nüfuz kazananlar hiçbir zaman “*yönetime*” karşı bir muhalefet gütmemiş, ancak kendi bölgelerindeki nüfuzları genişletmek adına ve mevcut durumlarını koruma adına şekavete girişmişlerdi.

1726'dan önce de Anadolu'da mevcut olan âyanlığın, 1726'ya kadar olan zaman içerisinde henüz tam teşekkül etmediği anlaşılmaktadır. 1726'da “*hanedan sahibi*” olan kimselerin sancakbeyi olmaları hakkında alınan kararlar, âyanlık bu tarihten itibaren hemen hemen bütün sancaklarda yerleşmeğe başlamıştı. 1726-1740 âyanlığın gelişmesi için bir hazırlık devresi olmuştu. Nitekim 1740'a kadar olan adalet fermanlarında âyanlık ile ilgili bir bilgi yoktur ve henüz âyanlara hitap edilmemektedir.⁹⁶ Nitekim âyanların kısa sürede nüfuz kazanmasını hızlandıran bir unsur da devletin askerî sıkıntılarından ileri geliyordu. Devlet, asker için gerekli şartları, maaş ve zahire ve diğer levazımları teminde güçlük çekmekte, sancakbeylerinden yeteri kadar faydalanamamaktaydı. İhtiyacını ancak malca ve kuvvetçe önemli kudret ve serveti belli yerli hanedanlardan sancakbeyi tayin ederek karşılamıştı. Bu suretle devlet, nüfuzlu kişilere sancakbeyliği vermekle onları resmîleştirmişti. 1726'dan sonra devletin, yardımları daha sık istemesi, yerli hanedanların kuvvetlenmesini sağlamıştı.⁹⁷ Aslına bakılırsa âyanın elde ettiği güç, devlet otoritesindeki boşlukların kollanmasına dayanıyor, süreklilik arz etmeyip duruma göre olmaktan kurtulamıyordu. Devlet, otoritesini yeniden kurmak için harekete geçtiğinde ise âyan çabucak teslim oluyordu.⁹⁸

Hükümet, âyanlık müessesesinde meydana gelen bozuklukları düzenleme yoluna gitmişti. Netice olarak, 30 Mart 1765 tarihinde sadaret makamına davet edilen Muhsin-zade Mehmed Paşa, eyaletlerin karışık durumuna son vermek üzere, Nisan 1765 (Evail-i Zilkade 1178) tarihinde ferman⁹⁹ gönderip âyanlığın yeni bir nizam altında tayin edilebileceğini bildirmişti.¹⁰⁰ Fermana göre, âyanlık *buyuruldusu* bir zamandan beri muayyen bir para karşılığı ile vali tarafından verilmeğe başlandığından âyan nasb edilenler, verdikleri parayı saliyane defterine ilave etmek suretiyle kaza halkından fazlasıyla çıkarmaya çalışmışlardı.

⁹⁵ Karen Barkey, *a.g.e.*, s.58.

⁹⁶ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.124.

⁹⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.120.

⁹⁸ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı? ”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.11.

⁹⁹ “*Âyanlık için buyuruldu taleb ve valiler dahi vafir akçalarını alup yedlerine dil-hâhları üzerine â'yanlık buyuruldusunu virub buyuruldu ahz edenler dahi kazalarına varup kazasının hakimini itma' ve irzâ ve “ben â'yanlık buyuruldusunu şu mikdar akça verdim” deyu iki katına sâlyane defterine idhâl ve fukaradan tahsil...*” (Bekir Sıtkı Baykal, “Ayanlık Müessesinin Düzenine Dair Belgeler”, *Belgeler*, c.I/2, TTK, Ankara 1964, s.221).

¹⁰⁰ Yuza Nagata, *Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s.44.

Üstelik âyanın tutumunu gören gaddar kimseler dahi fukaradan menfaat sağlamak gayesiyle âyan aleyhinde kadı ve naiplerden arzlar almak suretiyle âyanlığı ele geçirmeğe çalışmışlardı. Sonuç olarak da âyanlık müessesesi kazalarda çeşitli kavgaların zuhuruna ve fukaranın “*terk-i evtan*” etmelerine sebep olmuştu. Devlet, âyanlık masraflarından halkı kurtarmak maksadıyla kaza âyanının nasbı şu şekilde yapılacaktı. Kazalarda fukaranın himayesiyle bilinen ve hareketi bütün kaza halkından maruf kişilerin ahvali kadı'nın ilamı ile sadrazama bildirilecekti. Sadrazam da bu kimsenin ahvalini ayrıca araştırdıktan sonra âyan olarak uygun görülürse, mektup ve kaime ile kaza ayanlığına tayin edildiğini bildirecekti. Kaza âyanlığına getirilen kişinin, sonradan fukaranın salıyanesine “*kendi nefsiçün*” akçe zam ve tahsili gibi, herhangi bir kötü hareket tespit edilirse, kendisine “*siyaseten katl*” cezası tertip edilecekti.¹⁰¹ Devlet, âyanlar arasında sürüp giden çekişmelerden dolayı, âyanlık müessesini bir ara kaldırılmış yerine şehir kethüdalığı sistemi getirmişse de istenilen başarı sağlanamadığından tekrar taşra idaresinde âyanlık sistemine dönülmüştü.

A) Ayanlara Verilen Görevler

a) İdarî Görevler

Ehl-i örf diye adlandırılan yüksek devlet memurluklarından olan sancakbeyi, subaşı saraylı görevli memurlardan oluşuyordu. Bu kitle, iltizam sayesinde elindeki idari ve askeri yetkilere parayı ekleyerek bağımsız güçler haline dönüşmüşlerdi. Toprağın yeni egemenleri, ya servetlerini toprağa yönelterek askerî ve idarî yetkileri ele geçiriyor ya da askeri ve idari yetkilerine dayanarak toprak elde ediyorlardı; sonuçta hangi şekilde olursa olsun, askerî, idarî ve malî gücü ellerinde bulunduruyorlardı.¹⁰² Sancakbeyliği, beylerbeyliği yani genel deyimini ile valilik yapma işi olup âyanlardan buna layık görülenler ya da sözü geçen mansıbı devletten zorla alanlar çoğunlukla kendi nüfuz bölgelerine görevlendirilmişlerdi. Âyan vali, başında bulunduğu vilayetin idari amiri, askeri güçlerin komutanı, asayiş ve düzenin koruyucusuydu. Gerek kendisi için gerek merkez hükümetince fermanla istenilen vergilerin toplanmasında gücünü kullanmak, askerleri toplayıp sefere gitmek, vilayetin öteki âyanlarını itaatte tutmak, eşkıya tavırlı levendata karşı halkı korumak yönlerinden âyan valinin görevi pek ağırdı.¹⁰³ Merkezi otoritenin zayıflaması ile kuvvetlerin orantılı olarak arttıran âyanlar, devletin

¹⁰¹ Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s.44-45; Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s.225; Mert Özcan, *a.g.m.*, s.175.

¹⁰² Murat Yüksel, *a.g.e.*, s.150.

¹⁰³ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Devri”, *TAD*, c.8/14, 1963, s.58.

Anadolu’da pek çok konuda başlıca dayanağı önemli kuvvet kaynaklarından biri olarak görülmektedirler. Devlet hemen hemen her konuda, eşkıyaların tenkili, devlete isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker temini, bu askerlerin ihtiyaçlarının temini, İstanbul’a erzak ve zahire gönderilmesi, Anadolu’daki karışıklıkların giderilmesi, vergilerin toplanması, bölgede çeşitli kamu binalarının bakım ve onarımı gibi benzer işlerde âyanlardan faydalanma yoluna gitmişti.¹⁰⁴ Devletin bütün ihtiyaçları zaman zaman yerine getirilmişse de pek çok kere ihmal edildiği yahud isteyerek yapılmadığı için gönderilen fermanlara, bazı defalar uyulmuş, bazen uyulmamıştı.¹⁰⁵ Çok kere bunlar himaye edilmiş, bunlarla anlaşmak suretiyle âyanların halkı soyduğu görülmüştü.¹⁰⁶ Kapısız eşkıyalar, serseri olarak gelip gitmekte, bedava yem-yiyecek istemekte, ayrıca da dış kirası, “*avaid*”, gel-geç akçesi ve diğer bahanelerle haksızlık yapmaktaydılar. Bunların yakalanması, cezaların verilmesi, başlarının kesilerek İstanbul’a gönderilmesi konusunda pek çok *buyuruldu* yazılmıştı. Ancak, bir kısmı kaza âyanlarından bazılarının çıkarları yüzünden yakalanamamışlardı.¹⁰⁷

Âyanların kaza dahilinde görevleri yalnız eşkıya tedibi, asi valilerin yakalanması, karışıklıkların önlenmesi, böylece düzenin sağlanmasından ibaret değildi. Kaza ile ilgili çeşitli idarî fonksiyonları da yerine getirmekle görevliydi. Âyanlar, devlete zahire, kereste, savaş malzemesi, araba ve çeşitli ihtiyaçların temininde aracı olarak önemli rol oynamaktaydılar. Tabii ki bunun akside olmaktadır. Zahire satın alınması ferman olursa bile, devlet bunu ucuz fiyata almaktaydı. Aynı zamanda halk, parası zamanında ödenmediğinden devlete malını satmak istemiyordu.¹⁰⁸ Bazen âyanların da bu tip hareketlere başvurdukları görülmekteydi.¹⁰⁹ Savaş devrinde âyanların mühim vazifelerinden biri de kazaların muhafazasıydı. XVIII. yüzyılda Osmanlı askerî teşkilatı artık iyice bozulmuş olduğundan eyaletlerin asayişini temin işi vali ve mutasarrıfların kapı halkı vasıtasıyla yapılmaktaydı. Savaş başlayınca vali ve mutasarrıfların çoğu kapı halkı ile beraber cepheye sevk edildiğinden birçok kaza kapısız levend eşkıyasının taarruzuna maruz kalmıştı. 1769 senesinde çıkarılan âyanlıkla ilgili ferman

¹⁰⁴ Veli Aydın, “Osmanlı Devletinde Ayanlık Devri Üzerine Bir Belge: Ahmet Ağa’nın Bir Yıllık Muhasebesi (1824-1825)”, *TAD*, c.20/23, 2002, s.58; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.35.

¹⁰⁵ Rumeli’de Dağlı İsyânlarının büyümesinde yörenin nüfuzlu âyanı Pazvandoğlu’nun etkisi büyük olmuştu. Zira, dağlı eşkiyasını korumuş ve onları kendi emrine alarak devlete karşı savaşmıştı. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyânları*, s.32; yine aynı şekilde Lofça âyanı Zaimoğlu Ahmet civardaki eşkiyalarla işbirliği yaptığı kaydedilmişti (Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, s.90-92).

¹⁰⁶ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.141.

¹⁰⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.143.

¹⁰⁸ Bazen de âyanlar ile çiftçiler ortak hareket edebilmektedir. Mesela, Tuna nehrinin iki yakasında bulunan kasaba âyanları ile çiftçilerin vurgunculuk yaptıkları, ellerindeki tahılı pahalı satmak için depolara yığınak yaptıkları kaydedilmişti (Ahmet Hezarfen, *a.g.e.*, s.156-58).

¹⁰⁹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.145-46.

neticesinde âyanlık seçimi serbest bırakıldığından kazalarda âyan olmak isteyenler arasında çekişmeler bir kat daha şiddetlenmiş ve kazaların asayişi büsbütün bozulmuştu. Bu durum, hükümetin umduğunun aksine olmak üzere, âyanların zahire, asker ve sair levazımatın tedariki işlerini aksatmakla kalmamış, âyanlık görevinin silahlı kuvvet sayesinde elde edilir ve muhafaza edilir bir vazife niteliği kazanmasına sebep olmuştu.¹¹⁰ Bunların haricinde âyanın sorumlu olduğu sosyal içerikli görevleri arasında; bayramlarda ve Ramazan ayında yapılması gereken hazırlıklar, bölgede kumar oynanmasının engellenmesi, hapishanede bulunan mahkumların yemek masraflarının karşılanması ile şehirde bulunan serserilerin kolluk görevlilerinin yardımıyla bölgeden uzaklaştırılması gibi görevler mevcuttu.¹¹¹

b) İktisadî Görevleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yerli aileler zaman zaman mütesellim ya da resmî âyan veya “*âyan-ı vilayet*” olarak kendilerine tevdi edilen görevleri yerlerine getirmekteydiler. Resmî âyanlara fermanlar yollandığı gibi, vilayet âyanlarından olan kuvvetli, devlete yardım edebilecek kadar güçlü olan yerli ailelerden de yardım istenmekteydi.¹¹² Devlet, bilhassa tımar sisteminin bozulmasıyla vergilerin tahsilinde sıkıntılar yaşamıştı. Vergilerin tahsilinde âyanlardan ziyadesiyle faydalanılmıştı.

Âyan, selefının vilayet için yaptığı harcamalarının muhasebesini onaylamasıyla görevini devralır ve aynı şekilde ilgili komisyon huzurunda görevini bir sonraki âyana devrederdi. Sancak halkının görevleri karşılığında “*âyâniye*” adı verilen bir ücret alıyorlardı ve bu ücret sancak defterlerine kaydediliyordu.¹¹³ “*Âyâniye*” denilen bu ücret yılda iki kez sancak giderleri hesaplanırken ayrı bir kalem olarak kayda geçilmekteydi.¹¹⁴ Ancak devletin veya sancakbeyinin istediği vergileri toplarken çeşitli suiistimaller yapmaktaydılar. Deftere istenilenden fazla vergi yazmaları ve bu paraları sonradan kendi çıkarları için harcadıklarından halk tarafından şikayet edilmekteydiler. Cizyeden koyun vergisine, paşalara ait vergilerden devlete ait her türlü vergiyi toplamakta görev alan âyanlar, devlet nezdinde çok önem kazanan ve sık sık kendilerine başvuru alan bir güç olarak görülmüşlerdi.¹¹⁵ Ayrıca

¹¹⁰ Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s.109.

¹¹¹ Veli Aydın, *a.g.m.*, s.59.

¹¹² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.147.

¹¹³ Veli Aydın, *a.g.m.*, s.57.

¹¹⁴ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 35.

¹¹⁵ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.147.

memleket dahilindeki gayr-i müslim cemaatlerin vergi toplama işinden Kocabaşılar¹¹⁶ sorumluydu. Onlar da tıpkı bir kısım âyanlar gibi halktan fazla vergi toplayan, halktan topladıklarını İstanbul'a geç ve eksik gönderen nüfuz sahibi kimselerdi.¹¹⁷

Âyanlığın kuvvetlenip gelişmesinde, dışarıdan gelen, yani İstanbul'dan tayin olunan şahısların etkili olmayışının nedenleri vardı. Elinde kuvveti olmayan, mal, eşya ve serveti şehir hanedanına nazaran yok denecek kadar az olan dışarıdan gelen bu kişiler, devletin ve sancakbeyinin gelirlerini toplayamıyorlardı. Kişiler, en başta gelen vergilerden, sancakbeyinin büyük ihtiyacı olan “*imdad-ı hazariyye*”, “*imdad-ı seferiyye*” gibi vergileri toplamak görevini tam yerine getirememekte, bundan dolayı da paşalar tarafından tercih edilmemekteydiler. Nitekim yerli ailelerden mütesellim olanlar da görevleri sırasında topladıkları “*mütesellimlik şehriyesi*”, “*imdad-ı hazariyye*” gibi vergileri sancakbeyine göndermekle yükümlüydüler. Fakat bunları göndermeyip kendileri faydalanmak yollarına başvurular da mevcuttu. Nüfuzlu kişilerden olup mütesellimken zenginliklerini artırırlardan bazıları, görevi kendilerinden alındıktan sonra âyan olarak buldukları yerde etkilerini sürdürmüşlerdi. Devletin, zaman zaman yerli ailelerin zorbalıklarını önlemek, fazla topladıkları parayı geri alıp hak sahiplerine iade etmek için çalışmaları olmuş, bunların mütesellimlik, âyanlık gibi görevleri geri alınmış *nezre* bağlanmak, *nefy* edilmek, *kalebent* olunmak, *idam*, *nasihat* edilmek gibi yollara başvurulmuştu.¹¹⁸

Âyanların enfiye toplanmasında da önemli rolü vardı. Devlet enfiyesinden başka yerde enfiye bulunur ise, o şehrin âyanı vasıtasıyla devlet için parasız olarak toplanacak ve *emin* tarafından bildirilecekti. İltizam bedeli olan ücret, âyan tarafından peşin olarak tamamen *emin*'e ödenecekti. Her şehrin korunmasından âyanın büyük rolü olduğundan bir şehirden bir şehre taşra enfiyesi gönderen kişilerin geçtikleri yerlerin düzenli olmasına derbent yeniçerileri, âyan ve zabıtlar dikkat edeceklerdi. Böylece enfiyelerin kazadan kazaya, Akdeniz, Rumeli sahilleri ve Arnavutluk'tan İstanbul'a getirilmesi sağlanacaktı.¹¹⁹ Tüm bunlardan yola çıkarak âyanlar, reaya ile vergi toplama üzerinden kurduğu ilişkiden yararlanmakta, gelir kaynağını sağlamlaştırmak ve çeşitlendirmekteydiler. Nüfuzlarını,

¹¹⁶ Gayr-i Müslim halkın Kocabaşı ve çorbacılarla ilgili şikayetlerinin başlıca sebebini, halka karşı uyguladıkları haksızlıklar ve baskılar, sosyal ve mali yönden güçlü olmalarından dolayı bürokratik yönetimde de hayli nüfuz sahibi olmaları, kendi aralarında iktidar mücadelelerinin halkı olumsuz etkilemesi oluşturmaktaydı (Özcan Mert, “Tanzimat Dönemi'nde Çeşme Kocabaşıları”, *TAD*, c.22/35, 2004, s.150).

¹¹⁷ Özcan Mert, *a.g.m.*, s.142.

¹¹⁸ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.149-151.

¹¹⁹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.152.

iltizam alırken rekabete girmek zorunda kalmamak için kullanmamaktaydılar. Bir de nakdi borçları olan üreticilere dayattıkları yükümlülükleri cüzî oranda arttırmakla yetinmekteydiler.¹²⁰

c) *Askerî Görevler*

Devlet için gerekli olan, hayvan, vergi, zahire, kereste gibi ihtiyaçların temininde reayaya ve bunların sağlanmasında âyana büyük iş düşüyordu. Vilayet âyanı kazalarda, bunların mahallere, köylere taksiminde ön ayak olmakta, böylece devlet ile halkı arasında aracılık görevini, yerine getirmiş olmaktaydı. Vilayet âyanı dediğimiz zümrenin başında olan “baş âyan”, “reis-i âyan” denilen kişiler, vilayet âyanı ile devletin isteklerinin yapılması için ön ayak olurlardı.¹²¹ XVIII. yüzyılın ilk yarısında bu zümrenin ileri gelenlerinin, şahsî kuvvetlerinden asker istendiği vesikalarla sabit olduğuna göre, bunların elinde belirli bir kuvvet olduğu açıktır. Resmi âyan olan kişiler vasıtasıyla asker temini daha kolay görüldüğünden sık sık kendilerine başvurulmuştu.¹²²

Devlet, resmi âyanlığı ele geçiren kişilerin kuvvetlerinden faydalanmak için savaşa davet etmiş, savaşta gösterdikleri yararlılıklarından dolayı rütbeler vermişti. Böylece âyan kökenli olan şahısları kendisine daha çok bağlamak ve onlardan daha iyi istifade etmek olanağını bulmuştu. Bunların büyük bir kısmı görevlerini babadan oğula nakleden büyük hanedanlar haline gelmişlerdi. Üzerlerindeki rütbeler alınsa bile, buldukları geniş sahada pek çok yere âyan tayini yaptırmış olduklarından, bazen devlete karşı isyan halinde de bulunmuşlardı. Ancak devlet, kendilerini affederek onlardan istifade yoluna gitmişti. İçlerinde idam edilmiş olanlar olsa bile, çocukları kendilerine kalan servet ve taraftarlarla zamanla sivrilmeyi başarmışlardı. Yerli büyük hanedanlar için böyle olduğu gibi, resmi âyanlık görevini haiz aileler için de aynı durum söz konusuydu. Devlet, büyük hanedan haline gelmemiş yahut henüz âyan olmamış kuvvetli yerli ailelerden, üzerlerinde resmî bir görev olmadığı anlarda bile yardım istemekte ve bunların sivrilmelerini, kuvvetlenmelerini temin etmiş olmaktaydı.¹²³

¹²⁰ Çağlar Keyder, *a.g.m.*, s.10.

¹²¹ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.153.

¹²² Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.61.

¹²³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.153-54.

3) Devlet ve Âyan İlişkisi

XVII. Yüzyılın ortalarından başlayarak klâsik Osmanlı yönetim düzeni, toprak ve asker sağlama usullerinde önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştı. Klâsik dönemin birçok kurum ve kuruluşun etkinliği azalmış, ortaya çıkan boşluk yeni örgütlerle doldurmak istenmişti. Hazineye ait gelirlerin toplanmasında, asker sağlamada ve iç güvenliğin korunmasında karşılaşılan güçlükler, devrin yönetimini yeni önlemler almak zorunda bırakmıştı.¹²⁴

Devlet bu dönemlerde nüfuzlu ailelerin gücünü görmüş ve onlara voyvodalık, mütesellimlik gibi çeşitli görevler vererek durumlarını meşrulaştırmıştı. Bilindiği gibi bu dönem devlet otoritesinin zayıfladığı, hükümetin asker temininin de zorlandığı bir zaman dilimiydi. Devletin atadığı valilerden bazıları sık sık devlete başkaldırıyor, çeşitli bahanelerle reayadan vergi topluyorlardı. Devlet, güçlenen merkezkaç unsurlarının bir bölümüyle uzlaşmalı; malî, askerî ve siyasî konularda işbirliği yapmalı, asayişin sağlanması, vergi ve asker toplanmasında onların aracılığından yararlanmalıydı. Uzlaşılan aileler yerel kökenleri güçlü kesimler olmalı, onların gücü sayesinde diğer güçlüler ortadan kaldırılmalıydı. Bu sebeple de güçlü âyan ailelerin taşrada yükselişinin kökeninde, yerel unsurlarla merkezi devlet arasında fiilen ortaya çıkan ve karşılıklı çıkarlara dayanan uzlaşma eğiliminin yattığını söyleyebiliriz.¹²⁵ Bu suretle XVIII. yüzyılı âyanların teşekkül devri olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Âyanlar, belalı ve gözü kanlı adamları çevrelerine toplayarak buldukları yerde otorite yaratmak ve rakiplerini bu suretle tehdit etmek zorundaydılar.¹²⁶ Nitekim Paşalar saltanatından sonra, âyanlar ve mütegalibeler saltanatı başlamıştı. Hiç olmazsa beylerbeyi veya beyler arasında insafli olanlar, kurallara uygun davrananlar mevcuttu. Hâlbuki yeni türeyen âyan ve voyvodalar hem idari hem de diğer bilgilerden mahrumdular.¹²⁷ Önceleri ancak valilerle muhatap olan âyanlar, daha sonraları merkezdeki devlet ricali vasıtasıyla ve daha sonra da doğrudan doğruya sadrazam ile mektuplaşmaya başlamışlardı.¹²⁸ XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında âyanlar arasında fazlasıyla kuvvet kazananlardan bazılarının

¹²⁴ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.33.

¹²⁵ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s.152.

¹²⁶ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.72.

¹²⁷ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.25.

¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942, s.7.

bir kaza veya bir kasabalık sahayı geçip vilayetlik yerlere hükmedip sözü geçmekteydi.¹²⁹ Bu büyük ve kuvvetli âyanlar arasında birbirinden toprak koparmak için muharebeye girişenlerin nüfuz sahalarında 15-20 bin kişilik kuvvetlere sahip olanlar bulunuyordu.¹³⁰

Uzun süren savaşların yarattığı otorite boşluğundan yararlanmak isteyenler şekavete girişmişlerdi. Hükümetin aldığı tedbirlerden en önemlisi, bölge âyanlarının savunma önlemlerini almalarını ve ilgili görevlilerin emri altında toplanarak eşkiya üzerine gitmelerini emretmesiydi. Osmanlı askerî sistemindeki bozukluklar nedeniyle hükümet sık sık bu yola başvurmuştu.¹³¹ Mesela Rumeli’de baş gösteren Dağlı İsyanlarında, devlet âyanlara şekavetlerin önlenmesi konusunda emirler vermişti. Rumeli âyanlarının kendilerine gönderilen emirleri uygulamada isteksiz davranmaları, isyancıları himaye etmeleri ve halkın da zaman zaman eşkıyaya destek vermesi isyanların uzamasına neden olmuştu. Bu bölgede Tirsiniklizade İsmail Ağa, Hezargrad âyanı Hacı Ömerzâde Ömer ve Yılıkzâde Süleyman Ağa arasındaki nüfuz mücadeleleri de Dağlı eşkiyasının nispeten daha rahat hareket etmesine imkan sağlamıştı.¹³² Bundan başka otorite boşluğundan dolayı Anadolu’da aşiretlerin şekavetleri de epey artmıştı. Yerleşik ahaliye zarar veren, çatışma halinde olan bu aşiretlerin üzerine gidilmesi veya belirtilen sürgün yerine gönderilmeleri konusunda da devlet yine âyanlardan yararlanmıştı. Mesela 1706 yılında “Maraş’ta sakin Kozanoğulu’na hüküm ki” başlığı altında, Zülkadriye Türkmen tairesinden Kınık, Berendi kazalarına iskan edilenlerin şekavete devam ettikleri, Lekvanik ekradı ile ittifak kurdukları, Kurt-kulağı mahalline hücum ettikleri ve İsmail Paşa isimli kişinin eşyalarını gasb ettikleri belirtilmekteydi. Bunların idam edilmeleri istendiği gibi Kozanoğlundan, Karaman Valisi Hasan Paşa’nın yanına gitmesini ve ona hizmete memur tayin edildiği bildiriliyordu. Aşayir ve kabailinden silaha kadir olanları yanına alıp Paşa ile birlikte bu eşkiyaları ortadan kaldırması da isteniyordu.¹³³

Taşrada türemiş olan âyanlar, kendi bölgelerinde edindikleri nüfuzdan başka çevrelerini de hakimiyet altına almak istiyorlardı. Bu noktada ise devlet, taşrada irili ufaklı nüfuz odaklarının oluşmasından doğan zararların tenkilinde, yine bir güç odağı olan büyük âyanlara başvurulmuştu. Mesela, Yılanlı-oğlu Mustafa Ağa, Teke Mütesellimi Hacı Osman

¹²⁹ Anadolu’nun nüfuzlu âyanlarından olan Çapanzadeler, Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat, Ankara, Konya, Niğde ve etrafına kadar yayılmıştı (İsmail Hakkı Uzunçalışlı, *a.g.m.*, s.41; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s.64-65).

¹³⁰ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.340.

¹³¹ Meryem Kaçan Erdoğan- Meral Bayrak Ferlibaş- Kamil Çolak, *Rusçuk Ayarı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s.97.

¹³² Erdoğan-Ferlibaş-Kamil Çolak, *a.g.e.*, s.64.

¹³³ Ahmet Refik, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.134-35.

oğlu Deli Bekir'in Elmalı kazasını basarak, kadı, müderris ve kaza ileri gelenlerinden 30'dan fazla kişiyi katletmesi üzerine çıkarılan idam fermanını uygulamaya memur edilmişti. Ancak Deli Bekir bir fırsatını bularak kendini affettirmiş ve 1784 yılında tekrar Teke Mütessellimi olmuştur. Öyle ki daha sonra Bâb-ı âli kendisine gönderdiği emirde Isparta bölgesindeki yaptıklarıyla çibanbaşı olan Yılanlı-oğullarının tedibi için Deli Bekir'e görev vermişti. Devlet, taşrada otoritesini zaafa uğratan bu iki aileyi birbirine karşı kırdırarak ortadan kaldırmak istemişti.¹³⁴ Yine aynı şekilde, 1797 yılında ise, Rumeli'de çıkan Pazvant-oğlu isyanını bastırmak için, Anadolu'nun diğer sancaklarından olduğu gibi Teke sancağından da iki defa asker istenmiş olmasına rağmen, Hacı Mehmed Ağa göndermemiştir.¹³⁵ Devletin asker isteğini yerine getirmemesine karşı civar bölgelerde, diğer âyanlarla mücadele ederek nüfuzunu genişletmişti. Âyanların nüfuzlarını genişletmek için giriştikleri mücadelelerden ötürü halk zarurete düşmüş ve toprağını terk etmeye mecbur kalmıştı.¹³⁶

Devletin, bazen yararlılığını gördüğü âyanlara çeşitli mansıplar verdiği de oluyordu. Mesela Tirsiniklizade İsmail'i Pazvandoğlu'nun üzerine gitmekle görevlendiren devlet, hizmetlerinden dolayı kendisine münasip bir rütbe ile taltif etmişti.¹³⁷ Aynı şekilde Anadolu'da yararlılığı en çok görülen âyanlardan biri olan Çapanoğullarına da bu nevi görevler verilmişti. Çapanoğlu Süleyman Bey'e Uşak voyvodası Acemoğlu Seyyid Ahmed ile kardeşi Şahin'i cezalandırılması emri verilmişti.¹³⁸ Bazen de tasfiyesi istenilen kişi ne bir eşkıya ne de bir âyan olmayabiliyordu. Devlet ricalinden olup cezalandırılması istenilen kişi üzerine de yine nüfuz sahibi âyanlar gönderilmekteydi. Bu suretle, Çapanoğlu Mustafa Bey'e eski Kırım Seraskeri Hacı Ali Paşa'nın cezalandırılması görevi verilmişti.¹³⁹

Devletin âyanlara verdiği görevlerden en önemlisi asker temini meselesiydi. Zira savaşların sürüp gittiği bu dönemlerde âyanların taşradaki nüfuzlarından yararlanılmıştı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kaza âyanlarına, mirî levendlerin toplattırılması ve belirtilen yerlere sevk ettirilmesi, kendisi ölünce bu ihalenin oğullarına devri, bazılarında salyane tahsili gibi muameleler âyanların nüfuzlarının artmasını sağlamıştı.¹⁴⁰ Asker toplamada âyanlara yüklenen sorumluluk devletin o dönem için onları ne derece lüzumlu

¹³⁴ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.12-13; Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar", *Belleten*, c.LVI/217, 1992, s.835.

¹³⁵ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.21.

¹³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.6.

¹³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.11.

¹³⁸ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.22-23.

¹³⁹ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.70.

¹⁴⁰ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.337.

gördüğüne kanıt sayılabilir. Mesela, Teke mütesellimi Hacı Osman Ağa, 1768-1774'teki savaşlar esnasında asker istenmesine rağmen üzerine düşeni yapmamış ve devletin bu isteğini türlü bahanelerle ertelemiştir.¹⁴¹ Buna mukabil bazı ailelerin ziyadesiyle yararlılığı görülmüştü. Bilhassa III. Selim, savaş sırasında, kendisinden önceki padişahlar gibi Anadolu ve Rumeli'deki hanedanlara başvurmuştu. III. Selim'in başvurduğu ailelerden, Anadolu'da en kuvvetli olanları Çapanoğulları¹⁴² ve Karaosmanoğulları en gözde aileler olarak göze çarpmaktaydı ki Çapanoğulları o tarihlerde çok ünlüydüler.¹⁴³ Çapanoğlu Süleyman Bey III. Selim'e son derece bağlılığıyla bilinmekteydi.¹⁴⁴ Mesela, Rusya'nın Kili kalesi üzerine yaptığı saldırılardan ötürü Çapanoğulları ve Karaosmanoğullarından asker tertip edip sefere katılmaları istenmişti.¹⁴⁵ İki aile de her dönem, ellerindeki nüfuzun muhafazası adına devlete yardım etmekten çekinmemişlerdi. Hatta devlet hizmetlerinden ötürü bu aileleri mansıplarla¹⁴⁶ taltif etmişti. Tüm bunların da dışında devlet, çeşitli durumlarda yine âyanlara başvurmuştu. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse: Karaosmanoğullarından İstanbul'un iaşesi için buğday temini konusunda yardım istenmişti.¹⁴⁷ Ayrıca, Karaosmanoğulları, bölgelerinde eşkiyaya göz açtırmamış, aşiretlerin gelişigüzel hareketlerine mani olmuşlardı. Mukataalarının zarar görmemesi için her nevi hareketlere kesin suretle meydan vermeyerek asayişin korunmasını sağladıkları söylenebilir.¹⁴⁸ Bozok havalisi âyanı Çapanoğlu Ahmed Bey'e, Çankırı ve Keskin kazalarında ortaya çıkan kapısız levend eşkiyasını ortadan kaldırma görevi verilmişti. Yararlılığı da görülmesine karşın, Bozok'ta bağımsız olarak hareket ederek servet yığmaya başlayan Ahmed Bey'e adalet yoluna dönmesi için yapılan ikazlar işe yaramamıştı. Bunun üzerine kendisine görev verilerek yararlanma yoluna gidilmişti. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas Valiliği, arpalık olarak da Ankara sancağı kendisine tevcih

¹⁴¹ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.12.

¹⁴² Bazı kaynaklarda bu aile Cabbarzadeler, Çapanoğulları, Capparzadeler, Çaparzadeler diye de geçmektedir (Yücel Özkaya, *a.g.m.*, s.810).

¹⁴³ III. Selim'in Çapanoğluna verdiği görevler hakkında bkz, Yücel Özkaya, "III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları", *OTAM*, c.1, 1990, s.334-35.

¹⁴⁴ Yücel Özkaya, *a.g.m.*, s.333-34.

¹⁴⁵ Ahmet Cavid, *Hadika-i Vekayi*, TTK, Ankara 1998, s.139.

¹⁴⁶ Çapanoğlu'na asker teminiyle sefere katılmasından ötürü, " *Hak-ı pây-ı şehriyârîye yüz sürmek inâyetiyle mazhar olup ba'dahû eltâf-ı bi-nihâye-i şehriyârîden ma'dud erkân semmûr kürk ilbâsiyle kadri terfi' ve meyânuna mücevher-i girân-behâ, hançer-i zerrîn vaz' olunup ve ihsân-ı mülûkâne olarak on beş bin guruşluk altun dahi verilip...*" Ahmet Cavid, *Hadika-i Vekai*, s.173, ve yine aynı şekilde Karaosmanoğullarının hizmetlerinden dolayı, " *Karaosmanzade el-Hac Ömer Ağa ve Mehmed Ağa seferden avdet edüp, vatanlarına ric'at etmek üzere iken, bugün Enderûn-ı Hümayûn'a götürüp, Silâhdâr-ı Şehriyârî es-Seyyid Abdullah Ağa kendü yerinde avâtf-ı mülûkhânedan ihsan buyurulan birer mücevher hançer ve birer altun kılıç ve birer kürk ilbâs ve on beşer bin inâyet-i şehriyârîye mazhar olup...*" (Ahmet Cavid, *a.g.e.*, s.189).

¹⁴⁷ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.49.

¹⁴⁸ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s.19.

edilmişti.¹⁴⁹ Hükümet merkezi, Çapanoğlu'nu Bozok'ta sadık ve kabiliyetli bir idareci ve yerli kuvvet olarak görmüş ve bu bakımdan bazı önemli görevlerin yerine getirilmesinde ona taltif etme yoluna gitmişti. Nitekim, 1755'te İstanbul'da meydana gelen et sıkıntısını gidermek üzere koyun göndermesi karşılığında Bozok sancağı malikâne suretiyle Ahmed Ağa'ya verilmişti.¹⁵⁰ Bununla beraber, zimmîler dışında Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların hallî için, âyanlık iddiasında bulunan mütegalibeler için İrad-ı Cedid ile ilgili vergilerin toplanılmasında, orduya zahire ve hayvan sevki gibi çeşitli konularda Çapanoğullarına başvurulmuştu.¹⁵¹

4) Sened-i İttifak Sürecinde Âyanlar

Devletin askerî alanda yenilik yapmasında Yeniçeri ordusunun artık eski nizamının ve başarılarının kalmayıp, her savaşta âyanlara başvuruluyor olunması taşrada sivrilen güçlerin merkezi otoriteyi sarsması gibi sebepler başı çekmekteydi. Savaşlardaki kayıpların telafi edebilmesi adına bir dizi ıslahat hareketine girişilmişti. Ancak bu yenilikler bazı çevreleri, özellikle de Yeniçerileri, rahatsız ettiğinden uygulamaların sekteye uğraması için yoğun çaba sarf etmişlerdi. Netice olarak Nizam-ı Cedid'in ilgası üzerine, Rumeli ve Anadolu yine eskisi gibi âyanların eline kalmıştı. Bu dönemde, Arnavutluğun Toskalık kısmında Tepedelenli Ali Paşa, Kegalık kısmında İşkodra Valisi Kara Mahmud Paşa, Serezli İsmail Bey ferman dinlemiyordu. Halep, kölemen ocağının pençesine düşmüştü. Cezayir'de dayılar hakimdi ve Hicaz Vehhabîlerin nüfuzunda bulunuyordu. Mısır, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın elindeydi.¹⁵² Bu hal karşısında Alemdar Mustafa Paşa memleketin ileri gelenlerini toplayarak bir çare düşünmeyi kararlaştırdı. Rumeli ve Anadolu'da bulunan en nüfuzlu âyanlara haber göndererek İstanbul'a gelmelerini istedi. O tarihte hükümetten çekinerek daima uyanık hareket etmiş olan âyanlar, kendileri gibi âyanlıktan yetişen, sözünün eri olan aynı zamanda nüfuz ve kudreti her taraftan duyulan Alemdarın davetine derhal icabet ile İstanbul'a geldiler.¹⁵³ 1807'de yapılan Sened-i İttifak'la âyanların durumu iyice kuvvetlendi.¹⁵⁴ Fakat Sened-i İttifak'a katılanların hepsini âyanlar teşkil etmemekteydi.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar", s.810-11.

¹⁵⁰ Özcan Mert, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁵¹ Yücel Özkaya, *a.g.m.*, s.824-825.

¹⁵² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.90.

¹⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.138.

¹⁵⁴ Davet edilen ayanlardan önce İstanbul'a gelen Bilecik âyanı Kalyoncu Mustafa idi. Maiyetinde beş bin kişi olan Kalyoncu, Sultan Selim'i tekrar saltanata geçirmek için yapılan harekette hazır bulunmuştu. İstanbul'a gelen diğer âyanlar, Manisa ve havalisi âyanı Karaosmanoğlu Ömer Ağa ile Sultan Selim'in Nizam-ı Cedid teşkilatında canla başla çalışmış olan Çağanoglu Süleyman Bey, Şile âyanı Ahmed Ağa, Bolu Voyvodası Hacı

29 Eylül 1808’de âyanlar, sadrazam tarafından Kağıthane’deki Çağlayan Köşkü’nde Sultan Mahmud’a takdim edilmişti. Âyanlarla müzakere edilecek maddeler vükela arasında tetkik olunmuş ve bazı esaslar tespit edilmişti. Bu mecliste Alemdar, talimli askerin lüzumundan, Devlet-i Aliyye’nin böyle bir teşkilattan mahrum olmaması gerektiğinden bahsetmişti.¹⁵⁶ Sadrazam, Sultan Mahmud’a: “*Şevketlü hünkarım bu kullarınız uğuru hümayunlarınızda malen ve bedenen bezil makdur edecek kullarınız ve sadakatkar bendelerinizdir.*” demiş ve âyanlar da: “*Şevketlü hünkarım cümlemiz senin dostuna dost düşmanına bedhahına düşmanız; Cenab-ı Hak vücud-ı hümayununuza afiyet ihsan eylesün*” diye hatmi kelimeler etmişler ve Sultan Mahmud da: “*Cenab-ı Allah Umur-u Hayriyelerinizde destgiriniz olsun her halde ediye-i Hayriye-i şahanem sizlerin üzerine. İnşallah dini mübin uğruna çok gazalar idüp dini Muhammediye’ye ve Devlet-i Aliyye’ye nice nice hizmetler idersiniz*” diyerek hayır duaları buyurmuştu.¹⁵⁷

Yeni hükümetin bunları celb etmekten maksadı, memleketi Osmanlı padişahı idaresi altında toplamak ve bir elden idare etmek içindi. Çünkü âyanlar, memleketi muntika muntika adeta müstakil şekilde idare ettikleri ve merkezi saymadıkları için Osmanlı’da idarî birlik kalmamıştı. Âyanların en tehlikelileri Rumeli’de bulunmaktaydı. Rusların hududu tecavüzleri üzerine muharebe ilan edilip ordunun cepheye hareket etmesi esnasında Rumeli âyanlarının bu durumdan kuşkulananarak önlem almış olmaları, ne kadar güçlenmiş olduklarını göstermekteydi. Âyanların bu söz dinlemeziğine çare bulma düşüncesiyle Alemdar Mustafa Paşa, gerek zekası itibariyle gerek Rusçuk Yaranının¹⁵⁸ telkinleri ile devletin vaziyetini anlamış ve ilk çare olarak da âyanları davet edip bu hususu görüşmeyi uygun görmüştü. Nihayet sadrazam’ın reisliği altında şeyhülislam, devlet ricali, yeniçeri ağası, sipahi ağası ile âyanlar vesairenden müteşekkil umumi celse Alemdar’ın konuşması¹⁵⁹ ile açılmıştı. Konuşmadan sonra heyet ittifakla sadrazamın mütalaasını muvaffık görmüş, neticede

---

Ahmed oğlu Seyid İbrahim Ağa ile Siroz âyanı İsmail Bey, bir de Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey idi. Ayan kuvvetlerinin hiç biri İstanbul’a girmeyerek bir kısmı Üsküdar’da ve bir kısmı da sur haricinde oturmuşlar (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.139).

¹⁵⁵ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.293.

¹⁵⁶ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluk Tarihi*, c.XI, Yeni Matbaa, İstanbul 1966, s.199.

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.140.

¹⁵⁸ Rusçuk âyanı, Tirsiniklizade İsmail Ağa, III. Selim’e ve onun Nizam-ı Cedid düzenine bağlılığıyla bilinmektedir.

¹⁵⁹ Alemdar Mustafa Paşa’nın konuşma metninin tamamı için bkz, Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.IX, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974, s.5.

hükümet ile âyanlar arasında 1223 Evasıt-ı Şaban (Eylül 1808) tarihiyle Sened-i İttifak¹⁶⁰ vücuda getirilmişti.¹⁶¹

Âyanlar ile devlet arasında imzalanan bu anlaşma ile âyan, padişaha olan bağlılığını yinelerken devlet de onun hüküm sürdüğü bölgedeki gücünü yazılı olarak kabullenmiş oluyordu.¹⁶² Sened-i İttifak, yeni ortaya çıkan “modern” bürokrasiyi temsil eden veziriazam ve alt sosyal grupların denetimini fiilen elinde bulunduran âyanların arasında müzakere edilmiş bir metindi. Bu metin âyanların statüsünü saltanat ve halk nazarında İslam temelinde değil güç esasına göre meşrulaştırmıştı.¹⁶³ Sultanın nezdinde ise anlaşma taviz olarak görülüyordu. Zira İttifak senedini görmesi için Padişaha getirildiğinde, Sultan Mahmud, hocası olan Şehremini İbrahim Efendi ve Baş Çuhadar Ömer Ağa ile görüştüktan sonra, “*Bu koşulların, saltanat makamının bağımsızlığını bozduğu ortada ise de şimdilik onaylanmaması imkansızdır. İleride kaldırılıp yok edilmesi, saltanat makamının ödemesi gerekli bir borcudur.*” demiş olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴

Âyanların bürokratik düzenle ilişkileri ve çatışan grup ideolojileri Osmanlı toplumunda XVIII. yüzyılın bütünü ve XIX. yüzyılın başında yaşanan iç dönüşümün merkezi dinamiğini oluşturmuştu.¹⁶⁵ Âyanların, II. Mahmud döneminde başlayan ve Tanzimat dönemini de kapsayan tasfiye süreciyle beraber ortadan kaldırılmaları sonucunda, devlete sadık ve güvenilir olanların atanması, merkezi yönetimin güçlenmesinde çok etkili olmuştu. II. Mahmud, âyanları tasfiye etmiş olsa da onları destekleyen alt grupları veya bütün toplumu dönüştüren ekonomik ve sosyal süreçleri ortadan kaldıramadı. Aslına bakılırsa, âyanların

¹⁶⁰ Birinci madde, daha ziyade âyan olan hanedanlara ait olup bunların padişaha ve saltanat makamına sadakat ve rabitalarını temin ve teyid içindir. İkinci madde, devletin şevket ve kudretini teyidi askerle olduğundan hükümet tarafından verilen karar mucibince âyanların asker yazılması için yardımda bulunmaları ve muhalefette bulunanları tedipleri içindi. Üçüncü madde, malî olup, hükümetçe verilen karar ve nizam dahilinde bu hususun temini teahhüd olunmaktadır. Dördüncü madde, Padişahın vekil-i mutlakı olan sadrazamların verdikleri emirler, aynen hükümdarın iradesi telakki edilecek, bu madde Padişahın gayrimesul ve muhterem olup, mesuliyetin sadrazamda bulunduğunu göstermektedir. Beşinci madde, âyanlar ile devlet ricalinin birbirlerine kefil olmalarıdır. Ayanlardan hiç biri ittifaka muhalif bir harekette bulunmadıkça haklarında tedib muamelesi yapılmayacaktı. Ayanların ve devlet ricalinin birbirlerine kefil olmaları kendilerinden sonra evlatları arasında da devam edecekti. Bundan başka halka adaletli davranmaları istenmişti. Altıncı madde, bu madde ikinci bir irticai önlemek içindir. İstanbul’daki ocaklardan vesairenden bir fesat zuhurunda istizan etmeksizin bütün âyanlar İstanbul’a gelecekler, isyan eden ocağın ilgasını tedip edeceklerdi. Yedinci madde, vergilerin mutedil surette tarhına ve âyanların yekdiğerinden haline nezaret ile muhalif harekette bulunanların haber verilmesine dairdir. Zeyl olarak ilave edilen kısımda işbu ittifakname’yi okuyarak imzalamaları hakkındaydı (Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.10).

¹⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.141.

¹⁶² Murat Yüksel, *a.g.e.*, s.153.

¹⁶³ Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.31.

¹⁶⁴ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.230.

¹⁶⁵ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.19.

yerini zanaatkârlardan, toprak sahiplerinden ve çeşitli ekonomik faaliyetlerle uğraşan diğer gruplardan meydana gelen orta sınıf aldı. Görüldüğü gibi II. Mahmud'un âyanları tasfiye etmesi, yüzyılın sonlarına doğru önemli siyasal roller üstlenecek olan bu yeni sınıfın gelişmesinde dolaylı olarak yardımcı olmuştu.¹⁶⁶ Netice olarak âyanlık kurumu, Tanzimat'ın ilanından önce bazı bölgelerde kaldırılmış olmakla birlikte, Tanzimat sonrası düzenlemelerle tamamen ortadan silinmişti. 1840'tan sonra yönetim görevlileri arasında halk-hükümet ilişkilerinin düzenlenmesinde artık âyanlar yer almayacaktı. Ancak âyan menşeli kimseler, sancak merkezlerinde kurulan meclislere üye olmuşlar, başka unvanlar alarak şehir ve kasaba yönetiminde etkinliklerini uzun süre devam ettirmişlerdi.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.34-35.

¹⁶⁷ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.37.

II. BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA BİR ÂYAN AİLESİ: KOZANOĞULLARI YÜKSELİŞLERİ VE DÜŞÜŞLERİ

1) Adana'nın Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış

A) Türkmenlerin Adana'ya Gelişi

Orta Asya'dan göçen Türkmen Oğuzları¹⁶⁸ Türkistan, Mâveraünnehr, Horosan, Fars, Irak, Azerbaycan, Diyarbakır, Ermeniyye, Rûm, Şam ve Mısır'ı kendilerine yurt tutmuşlardı.¹⁶⁹ Türkmenlerden bazıları Çukurova'ya gelip yerleşmiş ve burada beylikler kurmuşlardı. Adana bölgesinin fethi ve Türkleşmesi, başta Ramazanoğulları daha sonra kendine has şiir ve türküleriyle de halk edebiyatımızda tanınmış olan Varsaklar ve bölgede hüküm süren diğer aileler tarafından sağlanmıştı.¹⁷⁰

Eski çağlarda ve Bizans devrinde Çukurova bölgesine Kilikya adı veriliyordu. Burası Ermeniler zamanında İslamlar tarafından tamamıyla fethedilerek uç beylerin idaresine verilmişti. Tarsus'ta oturan bu uç beyleri Kinnesrin (Halep yakınında) valilerine bağlıydılar. Abbasiler zamanında uç bölgesinde Orta-Asya'dan birçok Türk gelerek yerleşmişti. Türkler, bu uç beyliğinin merkezi olan Tarsus, Misis, Anavarza ve Adana şehirlerinde oturuyorlardı.¹⁷¹ Bunlar, Bizans'a karşı sefer düzenleyerek uç beyliği görevi yapıyorlardı. Türkmenler arasında, kendi adına para bastıran, Emir, Melik ve Sultan unvanları ile egemenliklerini ilan etmiş olan beyler¹⁷² de bulunuyordu.¹⁷³

¹⁶⁸ Anadolu tarafına gelen Oğuz Türmenleri, Gün Han: Kayı, Bayad, Alkaevli, Karaevli ; Ay Han: Yazır, Düger, Dodurga, Yabırlı; Yıldız Han: Avşar, Karık, Biğ-Dili, Karkın; Gök Han: Bayundur, Becenah, Çavundur, Çebni; Dağ Han: Salur, Aymur, Alayundlu, Üregir; Dingiz Han: İğdir, Bügdüz; Yive, Kınık boylarından mürekkepti (Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, TTK, Ankara 1995, s.12-13; İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s.35).

¹⁶⁹ Neşri, *a.g.e.*, s.13.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", *TAD*, c.1/1, 1963, s.1.

¹⁷¹ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.3.

¹⁷² Bu beyler şunlardır: Ebu Süleyman, Vasıf, Bin Karini, Fereç, Amaçur, Bilge, Çur, Yazmar, Doğanoglu, Ahmed, Abu Sabit, Burdu, Hünis, Hakan, Tayoğlu Ahmed Beylerdir (*Yurt Ansiklopedisi*, "Adana", c.I, Anadolu Yayıncılık, 1981, s.25).

¹⁷³ *Yurt Ansiklopedisi*, s.25.

I. Haçlı Seferinden Bizanslılar gibi Ermeniler de faydalandı. Daha ziyade Toros dağlarında bulunan Ermeniler ovaya inmiş ve XII. yüzyılın başlarında Çukurova’da bir devlet kurmuşlardı. Kilikya Ermeni Devleti, XII. yüzyılda, İç-il’den Gâvur Dağlarına kadar uzanan sahaya hakim olmuş ve merkezini de Sis şehri teşkil etmişti. Ermeni devletinin XII. yüzyıl boyunca, umumiyetle istiklal içinde yaşaması, bu ülkenin bir tarafta aşılması güç dağlar, diğer taraftan denizlerle çevrilmesi gibi tabii engeller ile beraber bilhassa Türklerin Anadolu’da Bizans ve Suriye’de Haçlılar ile devamlı mücadele içinde bulunmalarından ileri gelmişti. Ancak Bizans ve Haçlıların gücünün kırılmasından sonradır ki bu devlet Selçukluların, sonra Moğolların tabiiyeti altına girmiş ve müteakiben vergi verdikleri Memlûkler tarafından yıkılmıştı.¹⁷⁴

1187’de 5000 kişilik Türkmen kitlesi Maraş tarafından Ermeni toprağına girmiş ve Adana ve Tarsus’u zapt etmişlerdi. Böylece Ermeni Krallığının elinde Sis ve Anazarba ile birkaç hisar kalmıştı. Türkmenlerin, Sis’e kadar ilerlemelerine karşın Ermeni baronu Leon tarafından bozguna uğratılmışlardı.¹⁷⁵ Türkmen beyi Davud Bey, Kral ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Ancak çok geçmeden bu defa da Kınıkların beyi Ebu Bekir Bey tarafından Sis kuşatıldı. Kralın adamlarından bazıları şehri Memlûk Sultanına teslim edeceklerini haber vermeleriyle takriben üç ay devam eden muhasaradan sonra, başta şehrin katolikosu Paul ve şehrin diğer ileri gelenlerinin yardımıyla kral Leon teslim olmak zorunda kalmıştı. Sonraki süreçte Türkler burayı yurt tutmuşlardı.¹⁷⁶

Adana X. yüzyılda Rumların, XI. yüzyılda Selçukluların ve bir müddet de Haçlıların eline geçmişti. XII. yüzyılda bir ara Selçukluların idaresine girmiş ise de hakimiyeti uzun sürmeyerek tekrar Bizans ve Kilikya Ermenileri arasında el değiştirmişti. Bundan sonra Adana XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Memlûklerin ve bunlara bağlı olarak 1378-1562 yılları arasında Türkmenlerin Üç-Ok koluna mensup Yüreğir boyu beylerinden Ramazan Bey’e ve ailesine intikal etmişti.¹⁷⁷ Ramazanoğullarının mensup oldukları Üç-Oklu Türkmenleri, Moğol istilasını sebebiyle XIII. yüzyılda Anadolu’ya kalabalık sayıda gelen Türkmen kütelleri arasında bulunuyorlardı. Bunlar Anadolu’da da Moğollara itaat etmediklerinden onların şiddetli takiplerine maruz kalmışlardı. Bundan dolayı Türkmenlerden mühim bir kısmı Suriye’ye inmiş, Memlûk hükümdarı Baybars, 40.000 evden fazla olduğu

¹⁷⁴ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.4.

¹⁷⁵ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.4; Besim Darkot, “Tarsus”, *İslam Ansiklopedisi*, c.12, MEB, İstanbul 1993, s.20-21.

¹⁷⁶ Faruk Sümer, “Ramazanoğulları”, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, MEB, İstanbul 1993, s.613.

¹⁷⁷ Kenan Ziya Taş, “18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Adana Şehri”, *OTAM*, S.9, 1998, s.370.

söylenen bu Türkmenleri Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgede yerleştirmiş ve beylerine dirlikler verilmişti. Türkmenler Memlûk devletinin en mühim yardımcı askeri kuvvetini olarak Haçlıların tasfiyesinden ve Moğollar ile yapılan savaşlarda hizmet etmişlerdi. Merkezi Sis olan Kilikya Ermeni Krallığı üzerine yapılan seferlere de geniş ölçüde katılmışlardı.¹⁷⁸

Kilikya'nın fethine katılanlar Şam Türkmenleri burayı yurt tutmuş, küçük beylikler kurmuş ve bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardı. Türkmenler, Boz-Ok ve Üç-Ok adları ile eski Oğuzların ikili teşkilatını muhafaza etmişlerdi. Boz-Okların içinde, Bayat, Afşar, Bey-Dili kolları bulunmaktaydı. Üç-Oklara gelince, onlar Çukurova bölgesine göç etmeden önce, Amik Ovasında ve Trablus tarafında yaşamış oldukları ihtimali kuvvetliydi. Bu aşiretin içinde, Yüreğir, Kınık, Salur ve Bayındır boyları bulunuyordu.¹⁷⁹ Bu boylar içerisinde başlıca: Ramazanoğulları,¹⁸⁰ İnalğulları, Boz-Doğanoğulları, Köpekoğulları, Bozcaoğulları (Bayat), Kut-Beyioğulları (Afşar), Sakalsızoğulları, Gündüzoğulları, Özeroğulları,¹⁸¹ Doğancıoğulları aileleri bulunmaktaydı.¹⁸²

Sis ve Adana havalisi, Memlûk Devleti topraklarının kuzey hududunu oluşturması bakımından önemli bir noktaydı. Kilikya krallarının zaafından faydalanarak bu havalie Üç-Ok ve Boz-Ok Türkmenleri yerleştirilmişti. Mısırlılar, Adana, Tarsus ve Sis gibi merkezleri doğrudan doğruya ellerinde bulundurarak ve Halep eyaleti valilerinin hakimiyeti altında bulundurmışlardı.¹⁸³ Buna mukabil Maraş'ta ve Elbistan'da Karaca ibn Dülkadir evladı tarafından Dülkadiriye beyliği ve Adana'da Ramazanoğlu Beyliği kurulmuştu.¹⁸⁴

XV. yüzyıl başlarında Adana ovası Ramazanoğulları tarafından idare edilmekle beraber, Memlûk sultanlarına tâbi olduklarını görülmektedir. Hatta Memlûkler Sis, Adana ve Tarsus gibi şehirleri doğrudan doğruya idareleri altında tutmaktaydılar.¹⁸⁵ Ancak, Torosların ötesinde kuvvetli bir Karamanlı devletinin meydana çıkması ve onların ardından da

¹⁷⁸ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.612.

¹⁷⁹ Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", s.9; Besim Darkot, *a.g.m.*, s.21; Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", s.613.

¹⁸⁰ Ramazanoğulları hakkında ayrıntı bilgi için bkz, Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 35-62.

¹⁸¹ Özeroğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.62-66.

¹⁸² Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.9; *Adana Salnamesi Hicri (1309-1319)*, Altın Koza Yayınları, Adana 2008, s.16-17.

¹⁸³ Besim Darkot, "Sis", *İslam Ansiklopedisi*, c.10, MEB, İstanbul 1993, s.710.

¹⁸⁴ Katip Çelebi, *Cihannüma*, Boyut Yayınları, İstanbul 2008, s.196.

¹⁸⁵ Ahmet Gökbel, *Anadolu'da Varsak Türkmenleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s.16-17; Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.71-72.

Osmanlıların görünmeleri, Adana ovasındaki şehirlerin bu yüzyıllarda zaman zaman el değiştirmesine neden olmuştu.¹⁸⁶ 1510'da başa geçen Ramazanoğlu Mehmed Bey, Osmanlılarla dostluk ilişkileri kurmuş elçiler göndermişti. Hatta Mahmut Bey İstanbul'a gitmiş, Sultan Selim'in Mısır seferine katılmıştı. Karşılığında Sultan Selim kendisine komutanlık ve valilik sıfatı vermişti. Mahmud Beyi Ridaniye seferinde ölünce, 1608'e kadar Adana'da Ramazanoğullarının babadan oğula valilik dönemi başlamıştı.¹⁸⁷

B) Safevîler ve Celâlî Olaylarının Adana'ya Yansıması

XVI-XVII. yüzyıllarda Anadolu uzun yıllar sürecek isyanlar sürecine girmişti. Bu isyanlardan, Celâlî ve Suhte isyanlarının temelinde ekonomik sebeplerin yattığını söylemek mümkündür. Yine aynı dönemde Şah İsmail ile Sultan Selim arasından iktidar mücadelesinden en çok zarar gören Osmanlı halkı olmuştu. Ancak Şah İsmail'e katılan Türkmenlerin bu hareketlerinin zemininde ekonomik olduğu kadar siyasal sebeplerin olduğunu belirtmek gerekir.

XVI. yüzyılda Şah Haydar'ın oğlu İsmail yanına sağdık birkaç adam alarak müridlerini toplamak için Erzincan yöresindeki Saru-Kaya yaylağına gelmiş ve Saru-Kaya'dan adamlar göndererek müridlerini yanına çağırılmıştı. Bu davet üzerine köylüler ve göçebe Türkler, görülmemiş bir sevinçle her taraftan bölük bölük onun katına gelmişlerdi. Şah İsmail, ilk hedef olarak Şirvan'ı seçmiş ve Şirvan Şah'ını kolayca mağlup etmişti. Daha sonra ise Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey ile karşılaşmış ve Nahçıvan yakınlarındaki savaşta (1501) Elvend Bey bozguna uğratılmıştı. Şah İsmail bu zaferden sonra Tebriz'e gelmiş ve orada on iki imam ve sonra kendi adına hutbe okutmuştu. Bu suretle Şîf mezhepli Safevî Devletini kurmuştu.¹⁸⁸

Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren devlet, Sünnî İslam doktrininin savunucusu haline gelmişti. Anadolu Türkmenleri, öteden beri Rafizî¹⁸⁹ inancına bağlı bulduklarından büyük bir kısmı kendi inançlarının hüküm sürdüğü Safevî Devletine göç etmişlerdi.¹⁹⁰ Şah

¹⁸⁶ Besim Darkot, "Tarsus", s.21.

¹⁸⁷ *Yurt Ansiklopedisi*, s.27; Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", s.618.

¹⁸⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1999, s.173.

¹⁸⁹ Rafizî: Rafizî'nin firkasına mensup olanlar hakkında bir tabirdir. Arapça, terk etme veya ayrılma demek olan rafz'dan gelen rafıza Şia'dan bir fırka adıdır (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, MEB İstanbul, 1983).

¹⁹⁰ İsmet Parmaksız, *a.g.e.*, s.37.

İsmail, İran'da Şîf Türk aşiretlerine isnad ederek bir milli devlet kurmak amacıyla uğraşırken Osmanlı devletinin Şîflere karşı olan siyaseti, Anadolu Türklüğü için faydalı bir netice vermediği söylenebilirdi. Aşiret reislerine ve oymak beylerine Zaimlik vesaire gibi vazifelerin verilmesi hem onları toprağa bağlayabilir hem de iç ve dış tahriklerden daha az etkilenmelerine imkan sağlanılabildi. Ancak Osmanlı'nın Şîliği bir ayrılık konusu olmaktan çıkarmak bakımından esaslı ve devamlı bir siyaseti görülmemiştir.¹⁹¹ Bununla beraber göçebe kültürünün en çok geliştiği bölge doğu kesimleriydi ve daha önceki dönemlerde Türk yayılmasının büyük başarı sağladığı zamanlarda rahatsız edilmemiş olan göçebe Türkmenler, XVI. ve özelliklerde onu izleyen yüzyıllardan itibaren Osmanlı valileri ve vergi mültezimleri tarafından vergi toplama, asker temini bakımından ilgilenilen unsur olmuşlardı. Buna karşın sürdürülen mücadele o kadar inançlıdır ki, alevi göçebelerin İran'a kadar geçmesine sebebiyet vermişti.¹⁹² Bu unsurun ezici çoğunluğunu Anadolu göçebe ve köylü Türkmenleri oluşturmuştu. Türkmenleri teşkil eden oymaklar arasında; Ustacalu-usta, Hacılı, Rumlu, Tekelü, Zulkadr, Şamlu oymakları ilk sırada yer alırken, ikinci sırada; Varsak, Çepni, Turgutlu, Bayat, Bozcalu, Arapgırlu, Hınıslı, Çemişgezeklü oymakları bulunmaktaydı.¹⁹³ Safevi Devletinin kuruluşunda, diğer Türkmen aşiretleri olduğu kadar, Afşarların mühim rolü olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü, Şah İsmail'in Fars valiliğini bir müddet Dulkadirliilerden İlyas Bey'e ve onun katli' üzerine Afşarlardan Manşur Bey'e verdiği bilinmekteydi.¹⁹⁴

Türkmenlerin bu hareketi özellikle de yerleşik hayat süren halka zarar vermişti. Ahalinin ekonomik olarak zor duruma düşmesine ve topraklarını terk etmelerine neden olmuşlardı. Anadolu'nun hemen hemen her yerinde olduğu gibi Çukurova ve havalisinde de bu olayların önü alınamıyordu. Dönemin anlaşılması bakımından yalnızca birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Mesela, Adana'ya bağlı bir sancak olan Uzeyr'de 1529 senesi şubatında Uzeyr (Özer-Azir) sancakbeyi Ahmed Bey'in torunu Seyid veya Seydi adında biri Şîliği kabul ederek, başına Kızılbaşların meşhur on iki dilimli kırmıncı tacını giymişti. Peşinen akrabalarını öldürüp mallarını yağma ettikten sonra Kınık ordugâhını ve arkasından Berendi nahiyesini basıp talan etmişti. Bunların akabinde, Ayas'ın üzerine yürümüş ve şehri yakmıştı. Asi Kızılbaş Seyid bunları yaparken etrafındaki adamların sayısı 4500 kişi bulmuştu. Ayas'tan sonra Maraş'a bağlı Kars kasabasına geçen Seyid burada beş yüz adamı bulunan İnciryemez ile birleşmişti. Kars kasabası civarındaki bazı aşiret beyleri, bir ihtimal korku

¹⁹¹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965, s. 96-97.

¹⁹² Fernand Braudel, *II. Filipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.I, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.117.

¹⁹³ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.174; İsmet Parmaksız, *a.g.e.*, s.37-38.

¹⁹⁴ Fuat Köprülü, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, c.2, MEB, İstanbul 1993, s.31.

belası yüzünden Seyid'e ilhak etmişlerdi. Kuvvetleri çoğalan Seyid'i, Adana Valisi Pîrî Paşa yakalayıp İstanbul'a göndermişti.¹⁹⁵ Yine aynı şekilde Adana beyine gönderilen hükümde, kazada bulunan Kör Tatar adlı kişinin rafizî olduğu ve nice Sünnîleri dahi mezhebinden çıkarıp etrafında topladığı kaydedilmişti.¹⁹⁶

Bu dönemlerde Kızılbaşların, Celâlîlerin ve Suhtevatların Anadolu'da yarattığı sarsıcı etkiler nerdeyse iç içe girmiş bir yapı sergilemekteydi. Hepsinin temelinde, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen çeşitli bozukluklar yatmaktaydı. Bu çerçevede Suhteler için, eğitim görmüş medrese öğrencileri olmalarına rağmen işsiz kalmaları onları var olan düzen içerisinde düzensizlik yaratmaya ittiği söylenebilir. Adana ve çevresinde de suhte olayları şiddetiyle kendisini göstermişti. Celâlî lideri Deli Hasan'ın Kütahya'ya hareket ettiği 1602'de, hükümet idaresi vilayetlerde çok zayıflamış olduğundan İç-İl'deki suhtelerin cüreti büsbütün artmıştı. Adana Beylerbeyi Ramazanoğlu İsmail Bey'e, suhtelerin üzerine gitmesi için ferman yollanmıştı. İsmail Bey Tarsus'ta toplanmış bulunan suhtelerden üç yüz kadar talebeyi öldürmüştü.¹⁹⁷ Adana, Sis, Dulkadirli, Kars-ı Zülkadriyye, Uzeyr ve Bakras çevrelerinde Pîr Ahmed ve Bende adlı kişilerin kurduğu iki küçük çete grubu ise bir süre bütün bölgeyi korku içinde bırakmıştı. İstanbul'dan bu eşkıyaların kovuşturulması emrinin verilmesi üzerine Dulkadirli beylerbeyi harekete geçince eşkıya başı Bende Niğde kalesinde tutuklanmış, Pîr Ahmed ise Erzurum'a kaçmışsa da orada yakalanmış ancak zindancı ya da öteki idarecilerin rüşvet düşkünlüğü yüzünden ikisi de hapisten kaçmayı başarmışlardı. Sonunda 1556 sıralarında yakalanarak bu iki eşkıya da idam edilmişti. Adana ve Tarsus yöresindeki öteki bir ünlü eşkıya Arap Hacısı'nın grubuydu. Adana beyi Pîrî Paşa'ya verilen emirle bunlar da idam olunmuşlardı.¹⁹⁸ Yine Adana dolaylarında Celâlîlerden, Domuzoğlan, Beğçe Bey, Velişah Seydi, İnciryemez gibi büyük levend güçleriyle kasabalara baskınlar yaparak birçok hükümet adamını öldürmüş ve üzerlerine yollanan kuvvetleri bozguna uğratmışlardı.¹⁹⁹

Celâflilik Anadolu'ya sosyal ve ekonomik yönden büyük zararlara sebebiyet vermiş bir ayaklanmaydı. Yağma, tahripten ve meydana getirdiği açlıktan köylüler yerlerini bırakıp gitmişlerdi. Köylerin büyük bir kısmı uzun zaman yıkık ve tarlalar ekilmemiş vaziyetteydi.

¹⁹⁵ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.94.

¹⁹⁶ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.29-30.

¹⁹⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.389.

¹⁹⁸ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.121-122; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.92.

¹⁹⁹ Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.112.

Bu olaylardan ötürü en fazla tahribat gören yerlerden biri de Çukurova bölgesiydi. Bölgenin büyük bir kısmında bu hadiseden sonra uzun bir süre ekim yapılamamıştı.²⁰⁰ Buna mukabil, Celâlî İsyancıları Anadolu'nun orta kesimini de tahrip etmişken, bu zararlar Güneydoğu Anadolu'da daha önce görülmeye başlamıştı. Zira aşiret hayatının bütün gelenek ve düzeniyle yaşadığı Güneydoğu bölgesi,²⁰¹ bu yönden Orta Anadolu ile ölçülünce, felaketi daha önce yaşamış olarak karşımıza çıkmaktaydı.²⁰²

C) Adana'nın Coğrafi ve Ekonomik Durumu

Tarihi adı Kilikya²⁰³ olan Adana²⁰⁴, Seyhan ırmağının Toros dağları arasından çıkıp Adana ovasının kuzey kenarında ve ırmağın sağ sahilinde kurulmuştur.²⁰⁵ Toprağından bolluk ve bereketin yanı sıra tarih ve uygarlık fıskıran Adana ili Akdeniz Bölgesinde yer almaktadır. Doğusunda Maraş ve Gaziantep, güney-doğusunu Hatay, batısını İçel ve Niğde, kuzeyini ise Kayseri illeri çevirir.²⁰⁶ Vilayetin etrafında, İçil dağları, Bulgar Dağı, Kozan Dağı, Bereket Dağı gibi dağlar bulunmaktadır.²⁰⁷ Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Seyhan ve Ceyhan, Adana topraklarını sular.²⁰⁸ Adana eyaletine bağlı olan Kozan sancağının ise kuzeyinde Sivas ve güneyinde Adana eyaleti ile doğusunda Maraş sancağı ve batısında Kayseri ve Niğde sancakları bulunmaktadır.²⁰⁹ İlçeler bazında ise Kozan, doğuda Kadirli, güneyde Ceyhan, batıda Karaisalı, kuzeyde ise Feke ilçeleri ile çevrilidir. İlçe merkezi Kozan kasabası, Ceyhan Ovası'nın kuzey kenarında, tarihi bir şehrin harabeleri üzerine kurulmuştur.²¹⁰

Çukurova bölgesi²¹¹ Osmanlı hakimiyetine girince, ilk zamanlarda geleneğe uygun olarak, bu bölgelerinde eski siyasî ve idarî teşkilatı aynen muhafaza edilmişti. Osmanlı

²⁰⁰ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.208.

²⁰¹ Celâlî İsyancılar sırasında Güneydoğu ahvaline dair ayrıntılı bilgi için bkz, Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarında Büyük Kaçgunluk", *TAD*, c.2/2, 1964, s.10-17.

²⁰² Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.10-11.

²⁰³ Kilikya adının Fenike Kralı Agenor'un oğlu Kilikya'dan geldiğini söyler. Bu isme, İ.Ö. IX. Yüzyılda Homeros'un İlyada destanında da rastlanır. Eski bir Kilikya masalında, Çukurova'daki bütün kentlerin gök tanrısı Uranos'un kurduğu anlatılır (*Yurt Ansiklopedisi*, s.20).

²⁰⁴ Adana eski zamanlarda: adanos, ezene, batana, uru adaniya erdene, edene, atana, azana olarak geçmektedir (*Yurt Ansiklopedisi*, s.21).

²⁰⁵ Besim Darkot, "Adana", *İslam Ansiklopedisi*, c.1, MEB, İstanbul 1993, s.127.

²⁰⁶ Hadi Altay, *Adım Adım Çukurova*, Çukurova Turizm Derneği Yayınları, Adana 1965, s.7.

²⁰⁷ *Adana Salnamesi*, s.11.

²⁰⁸ *Yurt Ansiklopedisi*, s.10.

²⁰⁹ Ahmet Cevdet, *Tezakir*, TTK, Ankara 1991, s.115.

²¹⁰ Hadi Altay, *a.g.e.*, s.57.

²¹¹ Katip Çelebi Adana hakkında şunları gözlemlemiştir: "Adana küçük bir eyalettir. Sis ve Tarsus da buraya bağlıdır. Adana'nın havası ağırdır. Halkı altı ay yaylaya çıkar ve bazı dükkanlar da mahalle bekçileri kalır. Ramazanoğlu yaylağı meşhurdur. Gülek geçidindeki kaleyi veziriazam Pîrî Paşa yaptırmış. Ayas, Akdeniz

hakimiyetine geçtiği esnada Adana Sancağı 9 nahiyeye ayrılmıştı. Bunlar, Adana, Yüreğir, Ayas, Berendi, Kınık, Sarı-Çam, Dünderlu, Hacılı ve Kara-İsalu nahiyeleriydi.²¹²

Adana'ya bağlı Sis sancağında 1530 yıllarında genel olarak Eğlenlülüoğlu, Ak-İsalu, Avşar, Savcu Haculu, Kavurgalı cemaatleri ve onlara bağlı oymaklar bulunmaktaydı.²¹³ 1572 yılında ise Sis'te toplam 94 Türk cemaati yaşamaktadır.²¹⁴ Bu cemaatlerin toplam nefer sayısı 4156 olup bunun 3185'i evli, 971'i bekindir. En kalabalık cemaatler ise Aydoğmuşlu (160 nefer), Çandık (175 nefer), Tur Haculu (147 nefer)'lerden teşekkülüdür.²¹⁵

XVI. yüzyıl Çukurova bölgesinde yerleşik hayat süratle gelişmekte ve iktisadi faaliyet de artmaktaydı.²¹⁶ Hatta 1572 tarihli Sis'in mufassal tahrir defterine göre Sis'te, küçük dükkanlar, boyahane, sırça dükkanlar, debbağhane, dokuma tezgahları, mezbahalar bulunduğu gibi bunlardan başka hayvan ve köle pazarı, hububat pazarı, pamuk ve iplik pazarının da olduğunu öğrenmekteyiz.²¹⁷ Ancak XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak XVII. yüzyılda da uzun bir zaman devam eden ve Celâlî ismiyle vasıflandırılan hareketler, Orta ve Batı Anadolu'da olduğu gibi, bu bölgedeki yerleşik hayata da büyük zarar vermişti. Saldırılarına maruz kalan halk, köy ve ekinlerini bırakarak başka yerlere göçmüşlerdi. Bu sebeple bilhassa Kınık, Berendi, Sarıçam gibi yörelerdeki köy ve ekinler ortada kalmış ve buralardaki topraklar uzun süre ekilmemişti.²¹⁸

Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre, Adana yöresinde ve Çukurova'nın diğer yörelerinde ziraî faaliyete dayanan bir iktisadî hayat vardı. Osmanlı fetihlerinin başladığı sıralar bölgede halkın çiftçilikle uğraştığı bilinmektedir. Ziraat yapmayan aşiretler zikredilmeyecek kadar azdır. Bu bölgede daha çok hububat ekimi yapılıyordu. Bu maksat ile Türkler tarafından birçok ark açılmış, her bir ark, bir reis ve onun emrindeki kürekçiler

---

sahilinde limanı meşhur ve halkı tüccar bir şehirdir. 1332'de Müslümanlar feth ile tahrib etmişlerdi. Tuzu meşhurdur. Sultan Süleyman bir kale ve bir han yaptırdı. Payas'ın dağında eşsiz yaylaklar vardır. Tarsus livası Kıbrıs eyaletine bağlıdır. Din adamları çoktur. Eshab-ı kehf kıssası Tarsus'ta cereyan etmiştir." (Katip Çelebi, *a.g.e.*, s.195).

²¹² Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", s.27.

²¹³ 988 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1999, s.67-68. Bu oymaklar isimlerine dair ayrıntılı bilgi için aynı sayfalardan yararlanılabilir.

²¹⁴ 1572 tarihinde Sis'te müstakil olan cemaat isimleri için bkz, Yılmaz Kurt, "Sis Sancağı (Kozan) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-I", *OTAM*, c.1/3, 1990, s.277-84.

²¹⁵ Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s.276.

²¹⁶ XVI. yüzyıl Adana'nın iktisadi yaşamı hakkında bkz, Kenan Ziya Taş, *a.g.m.*, s.374-79.

²¹⁷ Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s.276.

²¹⁸ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.31.

tarafından ekiliyordu. Çeltik başlıca Kınık yöresinde, Sis (bilhassa Sunbas çayı kıyısında), Özer ve Tarsus sancaklarında ekiliyordu. Bundan başka bölgede pamuk ve susam ekimi de yapıldığı anlaşılıyor. Ayrıca bağcılıkta epey gelişmişti. XVI. yüzyılda Çukurova’da ziraî hayat gelişme safhası göstermektedir. Bunun yanında bu bölge başlıca ticaret ve hac yolu üzerinde bulunmakta ve bu husus iktisadî hayatını etkilemektedir.²¹⁹ Sis tarafında ise buğday, arpa, çeltik, mısır, çavdar ve bunların hepsinden fazla olarak pamuk ekildiği bilinmektedir. Ayrıca bölgede *resm-i ceviz* adıyla ceviz ağaçlarından vergi alınıyor olması, bölgede ciddi bir geçim kaynağı olduğunu gösterir. Tüm bunlardan başka bölgede hayvancılık ver arıcılıkta yapıldığı bilinmektedir.²²⁰ 1572 tarihli mufassal tahrir defterine cemaatler kaydedilirken bunların hangi mezraları ettikleri de yazılmıştı. Çiftçilik bu cemaatler için hayvancılıktan ileri bir gelir kaynağı olarak görülüyordu. Türkmenlerin, tarımla da uğraştıkları halde toprağa tam olarak yerleşip köyler kurarak oturmamış olmalarının sebebini, bölgenin sıcak ikliminde aramak gerekmektedir. Zira Çukurova’nın sıcaklığı ve sivrisineği yazın buralarda yaşamayı insanlar için olduğu kadar hayvanlar için de adeta imkansız hale getirmekteydi. Bu yüzden zengin-fakir hemen hemen bütün halk yazın yaylalara çıkmakta, hem kendileri rahat etmekte hem de hayvanlarına yeni otlaklar bulmaktaydılar.²²¹ Ancak bu refah dönemi yerini, bölgede etkisini uzun dönem hissettirecek zararlara sebebiyet vermiş olan isyanlara bırakmıştı.

Devletin o dönem otoritesinin zayıf olması hasebiyle de Çukurova da harap bir duruma düşmüş ve nüfusunun mühim bir kısmını kaybetmişti. Bunun sonucunda bir sonraki yüzyıllarda bölge, göçebe aşiretlerin istilasına uğramıştı. Doğudan Gâvur Dağlarını aşip gelenlerin başında Dulkadirli ulusunun en büyük oymaklarından biri olan Cerid ve Tecirli aşiretleri vardı. Kınık kazası bunların kışlakları oldu. Eskiden beri Halep bölgesinde kışlayan yazı Uzun-Yayla’da geçiren Afşarlarda Halep bölgelerine gitmeyip Ceyhan ırmağının sağ tarafında bugünkü Ceyhan ile Kozan arasındaki arazide kışlamaya başlamıştı. Ancak bu Afşarlar, XVI. yüzyılda Sis sancağında yaşayan Afşarlardan ayrıydılar. Batıdan İç-İl bölgesinden büyük Boz-Doğan boyu da göç ederek Çukurova’yı mesken tutmuştu. Bu boya mensup Melemenci (Menemenci) oymağı Kara-İsalu ve kısmen Kusun bölgesinde yer tutmuştu. Hatta XIX. yüzyılda Çukurova’ya Aydın bölgesindeki Yörüklerden bazı oymaklar bile gelmişlerdi.²²² Bu dönem itibariyle Çukurova bölgesi, devlet idaresinin kendini

²¹⁹ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.60-61.

²²⁰ Ayrıntı bilgi için bkz, Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-II”, *OTAM*, s.151-199.

²²¹ Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-I”, s. 290.

²²² Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.31.

hissedilmediği ve nüfuz odaklarının en fazla geliştiği ve göçebeliğin en ideal şekilde yaşatıldığı bir bölge haline gelmiştir.

D) Adana'da Malikâne Uygulaması

Devletin asker temini ve ekonomik gelirlerinin temelini oluşturmuş olan tımar sisteminin işlevsizliğiyle beraber yeni bir sistemin teşkil edilmesi gerekiyordu. Devletin, uzun süren savaşlar neticesi acil paraya olan ihtiyacından toprak gelirleri, peşin para karşılığı iltizam yoluyla tasarrufa sunulmuştu. Ancak kısa bir süre sonra yeni bir uygulamaya gidilmişti. Malikane sistemiyle de iltizam edilen gelir, kişiye kayd-ı hayat şartıyla tasarrufa sunulacaktı.

1695 yılında mukataaların malikâne olarak satışına karar verildikten sonra malikânelerin satışının gerçekleştiği ilk bölgelerin başında Adana eyaleti gelmektedir.²²³ Adana eyaleti dahilinde mukataa ve maktûların malikâne olarak satışı hem merkezde Divan-ı Hümayûn tarafından, hem de mahallinde yapılmıştır.²²⁴ Adana eyaleti dahilinde malikâneye konu olan mukataaların buldukları kaza ve nahiyeler şunlardır: Adana, Canibüşehr, Hacılar, Silvanlı, Tarsus, Bozdoğan, Dürziviranı, Karaisalı, Sis/Tarsus, Dünderlu, Eskikilise, Sarıçam, Yüreğirdir.²²⁵

Adana eyaleti malî yapısı ve idare açısından eyaletlerin klâsik malî organizasyonundan farklılık arz etmektedir. Osmanlı Devletinde eyaletlerin malî yönetimi geleneksel olarak üstlerinde beylerbeyi olmakla birlikte o eyaletlere ait hazineler etrafında teşekkül eden mal ya da kenar defterlerine hamledilirdi. Osmanlı'da eyaletlerin mülkî ve askerî idaresi beylerbeyine, malî idaresi ise defterdârlara ait olduğu her zaman telaffuz edilirdi. Ne var ki bu değerlendirme, ilke olarak geçerli olup döneme ve bölgeye göre geçerliliği istisnalarla ortadan kalkabilmektedir. Osmanlı Devletinde eyaletlerin malî organizasyonu, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar muhtelif evrelerden geçerek değişim yaşamış, değişen şartlara intibak edebilmek için muhtelif biçimler kazanmış bir birikimdir. İlke olarak eyaletlerdeki havas-ı

²²³ Adana Eyaletindeki malikâne uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 147-152. Ayrıca iltizam olunan mukataalar hakkında ayrıntılı tablolar için bkz, Erol Özvar, *a.g.e.*, s.210-91.

²²⁴ Niğde, Sis, Kars ve Çamözü kazalarının bulunduğu Kozanoğlu Dağında sim ve kurşun madenleri mukataa olarak iltizamen işletilmişti. “ *Niğde ve Sis ve Kars ve Çamözü havalileri kazalarında vakî Kozanoğlu Dağında sim ve ...kurşun ma'den-i mukataa ... bin altmış yedi guruş mal ile yüz otuz bir senesinde Niğde sakinlerinden Mehmed Bege malikane tevcihe ve sene-i mezbure olundu*” (BOA, *Cevdet Darphane*/802).

²²⁵ Erol Özvar, *a.g.e.*, s.147.

hümayûn nezaretinden sorumlu olan eyalet defterdârları da değişim geçiren önemli bir malî kurum özelliği taşır. XVII. yüzyılda bu kurumun geçirdiği değişimlerden biri de kimi eyaletlerde klâsik fonksiyonlarını yitirmesi, kimi eyaletlerde yeni malî fonksiyonlar kazanması ve kimi eyaletlerde ise kendisinin tamamen ortadan kalkmasıdır. Adana eyaletine bakıldığında malikâne uygulamasının başladığı dönemde bu eyalette klâsik eyalet maliye yapısının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde eyalet dahilinde merkezî hazineye bağlı mukataa ve maktûların eyalet valisine bir bütün olarak iltizam edildiği görülmektedir. Kayıtlarda eyalette bir defterdârın varlığına tesadüf edilmemektedir. Tüm bu bilgilerden, Adana eyaletindeki²²⁶ bütün mukataaları iltizamen sorumluluğu altında tutan valilere tevdi edildiği anlaşılmaktadır.²²⁷

E) Adana Âyan ve Eşrafının Durumu

Anadolu halkı gerek türedi gerek levend eşkıyalarının zulmünden ve soygunlarından dolayı perişan olmuştu. XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun her yerinde eşkıyalar türemişti. Anadolu (merkezi Kütahya), Karaman, Adana, Sivas, Maraş eyaletlerinde çok sayıda kimse eşkıyalık yapmaktaydı. Anadolu taraflarında olan eyaletlerin düzeni ve eşkıyaların kovulması işi eyalet valileri ve zahitlerine bırakılmıştı.²²⁸ Ancak bu bölgede merkezden gönderilen emirler çoğunlukla, ahalinin şekavet halinde olmasından dolayı Toroslardan içeri giremiyordu.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çukurova adeta ayrı bir dünyaydı. Nüfuzlu ailelerin elinde olan idare, kendi içerisinde de rekabet halindeydi. O dönem bölgedeki belli başlı aşiretler arasında; Kozanoğulları, Afşarlar, Farsaklar, Menemencioğulları, Kerimoğulları, Güveloğulları, Tekeli, Karahacılı, Dünderli, Cerid, Sırkıntılıoğulları, Bozdoğanlar bulunmaktaydı.²²⁹ Bunlara, Küçük Alioğullarını, Karslıoğullarını, Hasanpaşazadeleri de eklemek mümkündür.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında her tarafta kol gezen kapısız levendler, ileri gelen ailelere hizmet edip bunların çabucak âyan olmalarında önemli rol oynayan bir faktör olarak

²²⁶ 1701-1739 yılları arası Adana Eyaletinin -Tarsus ve Sis sancakları dahil- tasarrufunda bulunmuş paşalar için bkz, Orhan Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s.149-152.

²²⁷ Erol Özvar, *a.g.e.*, s.147-48.

²²⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK, Ankara 1994, s.71.

²²⁹ Hasan Hüseyin Çabuk, *Çukurova'da Yörükler*, Ekrem Matbaası, Adana 2008, s. 81.

görülmektedirler.²³⁰ Zira Anadolu Valisi Ali Paşa'ya gönderilen emirde, “Adana ve Erzurum ve Kütahya ve Karaman ve Sivas ve Maraş ve Aydın ve onlara hem civar eyalet ve sancaklarda ve yemin ve yesarında kâyin aşayir ve kabail ve etrak vesair tekalif-keş ve çift reayadan ma'dud erazil hisselerine isabet eden tekalifi vermeyüb birer esb ve beygir tedarik ve levendat ferikına süluk ve vezir ve Beylerbeyilik ve ümera kapularına yerleşüp...”²³¹ eşkıyalık ettikleri yazılmıştı. Kapısız levendleri himayesi ile nüfuz kazanan âyanlar, bölgede her türlü şekavet yoluna gitmekten çekinmemişlerdi.

Adana'da Karslı oğlu Hacı Bey, âyanlık peşinde koşan şahıslardandı. Adana sakinlerinden olan bu şahıs zorbalık yollarına başvurmuştu. Tarsus'un ileri gelenleri, esnaf ve halk bu kişinin zulmünden yakınmışlardı. Hacı Bey, Adana Valisine karşı çıkmış, isyan ederek yağmalar yapmış, pek çok eşkıyayı çevresinde toplamıştı. Tarsus'daki yedi köyü basıp köy halklarının sahip olduğu eşya ve hayvanları yağmalamıştı. Bu köylerden “mal-ı mukataaya” büyük bir gelir temin edilirken Hacı Bey'in zulmü ve yağmasından sonra bu gelir epey azalmış, devlet bu aile uzun zaman uğraşmak zorunda kalmıştı.²³² Adana Valisi Abdi Paşa, Hacı Bey'in tevdi edilmesi için görevlendirilmişti. Ancak Abdi Paşa'nın Sivas tarafında bulunmasından istifade eden Hacı Bey, Tarsus tarafına gitmişti. Ahaliye Abdi Paşa'ya yardımcı olduklarından ötürü “Sizler savaşta Abdi Paşa tarafındaydınız.” diye eziyetler etmişti. Köyü basarak çiftçi başı Kara Mustafa ve Hacı Abbas'ın oğlu ile köy halkından altı kişiyi öldürmüştü. Bunun üzerine 20 Kasım 1778'de Tarsus kadısı Abdurrahman durumu İstanbul'a duyurmuştu. Bir süre devlet bunlarla uğraşmış ancak daha sonra bu aileler gene fırsattan istifade ederek eski zulümlerine devam etmişlerdi. Nitekim Karslı oğlu Hacı Bey, Abdi Paşa gider gitmez kendisine yardım etmeyenleri cezalandırma yoluna gitmişti.²³³

Çukurova bölgesinde nüfuz sahibi olan bir diğer aile Divanoğullarıydı. Yörelerde uzun süre şekavet hareketlerinin devam etmişti. Sis kadısının İstanbul'a gönderdiği mektuba göre, kazadaki ileri gelenlerin “meclis-i şer'e” gelip sakinlerin ve mütegalibeden eşkıyalığa meşhur olmuş olan Divanoğlu hakkında bundan önce ferman yazıldığı halde uslanmayıp kaza mütesellimi olduktan sonra zulmünü daha da artırdığından bahsedilmişti. 1713'te bu mektuba cevap olarak Adana Beylerbeyine, Adana ve Sis kadısına yazılan hükümde Divanoğlu'nun

²³⁰ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.127.

²³¹ Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s219.

²³² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.220-21.

²³³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.243.

başka yere sürülmesi emrolunmuştur.²³⁴ Ancak, Divanoğullarının ortadan kaldırılması, zulümlerinin sona erdirilmesi konusunda yetersiz kalınmış, onların tasfiyesi yine nüfuzunu günbegün arttırmakta olan Kozanoğulları tarafından gerçekleştirilmişti. Ahmed Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, Kozandağlarında sakin olan tüm aşiretlerin her biri birer derebeyi idaresinde olup ancak hepsi Divanoğullarının hükmünde bulunmuş. Ancak Kozanoğulları'ndan Topal Ağa'nın oğlu Yusuf Ağa, Divanoğullarını ortadan kaldırdığı gibi diğer aşiretleri de kendi hükmüne almıştı.²³⁵

Bölgenin ileri gelenlerinden olan Menemencioğulları, Bozdoğan aşiretine mensuplardı. Cemaatin asıl yeri İç-İl'in Selendi kazasındaki Karalar isimli mevkiydi. Ancak, burayı terk eden cemaat Adana'ya bağlı Çakır isimli mahallî kışlak edinmiş, Niğde'ye bağlı Üç Kuyulu denilen yerde de yaylamaya başlamışlardı.²³⁶ Bu dönem itibariyle Adana'da sakin olan Menemencioğulları, gerek Adana'nın ileri gelenleri gerek Çapanoğullarıyla olan ilişkileri bakımından ve en önemlisi Mısırlı İbrahim Paşa ile olan ittifakları bakımından son derece önemi haiz bir aileydi. Adana âyanı Çapuroğlu ile Karşlı Halil Ağa arasındaki kavgada Çapuroğlu'nun yanında yer alan Menemencioğulları,²³⁷ Çapanoğullarının Adana'daki nüfuz kurma meselelerinde de Çapanoğullarına destek çıkmıştı. Mısırlı İbrahim Paşa olayında da devletin hükümlerini dinlemekten uzak, âsi bir Paşaya yakın bulunarak olaylara dahil olmuşlardı.

F) Adana'da Güvenlik ve Derbendlerin Durumu

Tehlikeli yerlerde bulunan büyük ticaret yollarının kavşak noktalarında kurulmuş olan müstahkem derbendlerin derbendcilerine bazı haklar tanınmıştı. *Geçit akçası* olarak isimlendirilen bu para, geçen sürüden koyun başına alınan muayyen bir miktardı. Bazen yalnız sürüden değil tüccar denklerinden de alınmaktaydı. Bunun gibi haklar bir kısım derbendlere çalışan derbendciler için gelir kaynağı olarak kabul edilmişti. Mesela, Gülek kalesi muhafızları tarafından tahsil edilen bâc rüsumları arasında, buradan geçen kul ve cariyeler için alınan Halebî akçeleri yanı sıra at, deve ve merkep gibi hayvanlardan da alınan

²³⁴ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.62.

²³⁵ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.109.

²³⁶ Alpaslan Demir, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Bozdoğan Cemaatlerinin Demografik ve Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *OTAM*, s.15, 2004, s.121.

²³⁷ *Menemencioğulları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.13.

vergiler yer almaktadır.²³⁸ Devlet, beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, kethüdaları, yeniçeri serdarları, vilayetin ileri gelenleri, hacca gideceklerin hac görevini yerine getirmelerini sağlamaları ve bu yüzden yolları emniyetli tutmaları bakımından uyarılırlardı. XVIII. yüzyılın hemen başında, hac yolu üzerinde Konya, Adana, Şam'da bulunan görevlilere, kazalara gelen hacılara güvenilir yerlere kondurmaları, geceleri gereği gibi bekletilip yanlarına yeter sayıda yarar ve güvenilir adamları koymaları, onları koruyarak emin ve rahat bir şekilde ulaştırılmaları ama bu bahane ile “*celb-i mal*” yoluna gidilmemesi, zulümden kaçınılması da emredilmişti.²³⁹ Bunu önlemek için Şam, Halep, Amid, Kayseri, Tarsus, Karahisar-ı Sahip, İncesu, İnegöl, Kamışlı Adana, Göğlü Boğazı yöreleri uyarılmış ve Temmuz 1794'te Kayseri'ye ferman yazılmıştı.²⁴⁰

Her derbend sınırı içinde cereyan eden hadiselerden o yerin derbencileri mesuldü. 1780 yılında Adana ve Antalya bölgesinde şakîlerin faaliyette bulunmasından dolayı emniyet kalmamıştı. Bu sebeple gelen yolcu ve tacirler ancak derbendcilerin yardımıyla bölgeden güvenli bir şekilde ulaşım sağlayabiliyordu.²⁴¹ Eşkîyalığın çok sık rastlandığı Çukurova'da haliyle derbendler de son derece önemliydi. Eşkîyalık hareketlerinden dolayı halk çiftini bırakıp daha güvenilir yerlere gitmişti. Bu durum devleti bir dizi tedbirler almaya zorladığı gibi bölge idarecilerine ve derbendcilere birtakım sorumluluklar da yüklemişti. Göçleri önlemek mümkün olmadığından sancak görevlileri köprü ve geçitleri tutacaklar ve iş gereği olmadan buralardan geçmek isteyen kişileri İstanbul'a yollamayacaklardı. Bunlar gece gündüz denetlenecek ve İstanbul'a çeşitli zahire ve odun taşıyanlar, tüccar ve gerçek iş sahiplerinden ellerinde senetleri olan iki kişiden fazlası geçitlerden salıverilmeyecekti. Alınan bütün tedbirlere rağmen Anadolu halkı, valilerin zulmünden, levend eşkıyasının tahriplerinden dolayı yerini yurdunu terk etmeye devam etmişti.²⁴² Derbendler, şakî grupların yayılmalarını önlemek için, icabında bir kilit gibi kapatılmışlardı. Bu bakımdan bazı derbendler ve geçitler, şakî grupları ile hükümet kuvvetleri arasında mücadele alanı oluşmuştu. 1706 yılında, evvelce Rakka bölgesine yerleştirilmiş olan konar-göçer oymakların yaylak ve kışlak yerine gidiş-geliş yolları olan Maraş köprüsü, Hudi derbendi, Saraycık, Akyol, Misis ve Tarsus derbendleri, Andırın yolları, Payas ve Adana'ya giden yollar, Zeytin, Katranlı ve Köprü derbendleri, Arslanlı boğazları, Panbucak, Mekülü derbendi, Kanlı Bel,

²³⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s.49-50.

²³⁹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.64-65.

²⁴⁰ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.137.

²⁴¹ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.65-66.

²⁴² Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 170-71.

Altın Köprü, Üçdere, Peşenli ve etrafındaki yollar nizama aykırı hareket etmeleri yüzünden kapatılmıştı.²⁴³

Alınan tüm tedbirlere karşın güvenlik, bazen idarecilerin yetersizliği bazen de devletin yanlış politikalarından dolayı sağlanamamıştı. Devlet, bazı yerlerde karışıklıklar çıkaran zorbalara sancakbeyliği vermek ve böylece bunların isyanını önlemek yoluna gitmişti. Payas'da isyan eden Küçük Alioğlu Halil Bey için de aynı durum geçerliydi. Küçük Alioğulları, İstanbul'da oturan, Şam ve Halep tüccarlarının mallarını yağmalayarak kazanç sağlıyorlardı. Bu yüzden pek çok şikayete maruz kalmışlardı.²⁴⁴ Kudretli bir şakînin reisliği altında bu bölge tamamen hükümetin kontrolünden çıkarak onun idaresinde adeta küçük bir beylik olmuştu. Payas-Kurtkulağı-Karamort hanı güzergâhı bunlar yüzünden kapanmıştı. Bu kişi 1762 yılından beri burada faaliyette idi. Bu yüzden tüccar ve hacı kabilelerinin nakli Ayas'dan deniz yolu ile İskenderun'a kayık ile diğer deniz vasıtaları ile gerçekleştirilmişti. Fakat Küçük Alioğlu meydana getirdiği küçük bir filo ile orada da zarara sebebiyet vermişti.²⁴⁵ Küçük Alioğullarının şekavetiyle yalnızca Adana valisi baş edemediğinden, Halep valisiyle birlik olmaları istenmişti.²⁴⁶ Küçük Alioğullarının şekavetleri bu bölgede devleti en çok uğraştıran mevzu olmuştu. Ancak geçici cezalandırmalarla çözüme kavuşmayan mesele daha uzun bir süre devletin gündemini meşgul etmişti. Çünkü devlet, idarecilerinin baş edemediği bu mütegalibeleri teskinlemek amacıyla onlara mansıplar vererek bağlamaya çalışmıştı.²⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa daha Fırka-i Islahiye ordusu teşkil edilmezden evvel bölgedeki hükümet politikasının ne denli yanlış olduğunu anlamıştı. Bu bölgedeki güvenliği sağlamanın ancak bu dağların ıslahıyla gerçekleşebileceğini belirtmiş ve Küçük Alioğullarından Dede Bey'in idamı hakkında ferman-ı âli çıkarılmasına karşın, yandaşlarının onu koruması ve halkında bu duruma sessiz kalmasını, bölge insanının yaşayış tarzına bağlamıştı. Vükelanın da oranın durumunu ve coğrafyasını bilmediğinden, "*Küçük Alioğlu'nun idam edilmesiyle Payas yolu güvenliğe kavuşur sanırlar.*" diyerek yerinde bir tespitte bulunmuştu.²⁴⁸

²⁴³ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.66.

²⁴⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.242.

²⁴⁵ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.124-25; Mahmut Şakiroğlu, "Çukurova Tarihinden Sayfalar I, Payas Âyanı Küçük Ali Oğulları", *TAD*, c.15/26, 1991, s.106.

²⁴⁶ Mahmut Şakiroğlu, *a.g.m.*, s.111.

²⁴⁷ Küçük Alioğlu Halil Bey'in şekavetiyle baş edemeyen devlet ona Mirîmiranlık rütbesi ile hükmü altına almaya çalışmıştır (Mahmut Şakiroğlu, *a.g.m.*, s.118-19).

²⁴⁸ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.X, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974, s. 263.

XVII. yüzyılın sonlarında derbencilik için konar-göçer aşiretlerden faydalanıldı. Yeniden inşa edilen veya onarılan derbendlere konar-göçer oymaklar yerleştirildi.²⁴⁹ Bu çerçevede Tarsus sancağında bulunan Kosun nahiyesinde Adana'ya 8 saat mesafesi olan Çakıd hanı ticaret, askerlik bakımından olduğu kadar hac mevsiminde hac kervanlarının uğrak noktası olduğundan dolayı emniyet bakımından burada da bir teşkilat kurulması lazım gelmişti. Bu mevkide bir tane han olup kış zamanı zahire bulmak büyük bir güçlük arz ettiğinden, bu gibi mahzurları ortadan kaldırmak için buraya bir kısım halkı iskan ederek şenlendirmek icap etmişti. Gülek kalesi ve civarda bulunan köydeki başıboş insanlardan 72 adedinin yerinden kaldırılarak malları ve sahip oldukları hayvanları ile Çakıd hanına iskan edilmeleri kararlaştırıldı. İskan edilen kimseler burada evler inşa edecekler ve kendilerine ayrılmış topraklarda ziraat yapacaklardı. Derbencilik yaparak derbend âdetine göre vergi vereceklerdi.²⁵⁰ Yine aynı şekilde devlet, şekaveti terk etmeleri ve yerleşmeleri karşılığında bazı aşiretleri vergiden muaf tutmuştu. 1700 yılında, Niğde sancağına bağlı Yahyalı kazası köylerine zarar veren, Danişmendlü Türkmenlerinden Adana'nın Misis derbendine derbenci olarak kayd edilmiş bulunan Şeferlü, Çöplü ve Köseli cemaatleri ile Yeni-il Türkmenlerinden Kara-gündüzlü ve Çöplü Afşarı, ifraza tâbi Çakal Demircili cemaâti, Halep Türkmenlerinden Hama ve Humus'a iskan olunan Okcu cemaati, Alanya ile İç-il'e iskanları kararlaştırılan Kara Hacılı cemaati, Rakka iskanı firarîleri ile hâs reâyasından olmak üzere toplam 1100 kadar hane şekaveti terk etmeleri şartıyla Misis derbendine derbenci kayd olunmuş; hac yolunu koruma karşılığında da bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı.²⁵¹ Aşiretlerin buralara yerleştirilmesiyle hem bölgenin güvenliği sağlanmış oluyor hem de aşiretlerin iskanı gerçekleşmiş oluyordu.

G) Kozanoğulları ve Müttefik Aşiretlerin Durumu

Adana ve civarı, konar-göçerlik kültürünün her dönem yaşatıldığı bir yer olmakla beraber, bölgede birçok nüfuz odağının oluştuğu ve devlet idaresinin buralara tesir etmediği görülmektedir. Konumuz olan Kozanoğulları, Sis ve havalisinde nam salmış bir aşiret olduğu gibi diğer aşiretlerden farklı olarak yüklendiği bir misyon vardı ki o da bölge aşiret ve oymakları üzerinde egemen olduğu ve federatif bir liderlik sürdürdüğüydü. Kendisine tabii olan aşiretlerle birlikte giriştiği şekavetlere karşı, devletin aldığı tedbirlerin, bölge şartları göz

²⁴⁹ Derbendlere yerleştirilen konar-göçerler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.105-114.

²⁵⁰ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.108-109.

²⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006, s.45-46.

önüne alındığında sonuçsuz kaldığı söylenilebilir. Kozanoğullarının on beş bin mütecaviz ahalisinden başka civarında Kırıntılı, Sırkıntılı, Lek, Karalar, Afşar ve Bozdoğan aşiretleri de külliye *daire-i itaatinde* bulunuyordu.²⁵² Bu aşiretlerin tam manasıyla Kozanoğlu tabiiyetine girmezden evvelki alışageldik hayat tarzlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem halini alan iç karışıklıklar, uzun harp yıllarının bir neticesi olarak kendini göstermektedir. Kısa aralıklarla meydana gelen ve uzun süren savaşların getirdiği malî külfet, halkı zorlayan vergiler; memleket içinde devlet otoritesinin zayıflamasıyla meydana gelen şekavet hareketleri, yerleşik ahalinin daha emin olarak gördükleri yerlere göç etmelerine ve birçok meskun yerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu durum, ekonomisi ziraate dayanan devletin, ziraat gelirinin azalması demektir. Bu sebeple devlet, yeni bir iskan meselesiyle karşı karşıya kalmış, ziraat ürünlerinin arttırılması amacı ile, XVII. yüzyılın iskan politikası olarak tezahür eden “*Harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek ziraate açılması*” şeklinde bir siyaset takip etmenin lüzumunu anlaşılmıştı. Bundan dolayı devlet, konar-göçerleri bu gibi yerlere yerleştirmeye teşebbüs etmişti.²⁵³

1611 yılında ekrad ve yörük taifesinden Lek aşiretinin Erciş dağlarında yaylarken Sinan, Ali, Hüseyin isimli şakîlerin İl Beğlü taifesinin evlerini basıp hayvanlarını, erzaklarını gasb ettikleri ve bunların geri iade olunması kaydedilmişti.²⁵⁴ Aşiretlerin zararları, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra iyice artmıştı. Göçebe Türkmen zümresinden İmamkulu, Tacirlü, Likvanik Kürtlerine mensup cemaatler kışı Adana’da geçirmekte, yazın ise Niğde sancağındaki Develü kazasına bağlı Harmancıkta yaylamakta, Kayseri dolaylarına da gelmekteydiler. Bu aşiretler buradaki tarlalara hayvanları sokmakta, yerleşik halka ve yolculara eziyet etmekteydiler. Hele 1727’deki zararları evvelki yıllara göre daha fazla olmuştu. Bu tarihte Harmancık, Kayseri, İncesu, Karahisar ve dolaylarından geçen yolcu kervanlarına da soymuşlardı.²⁵⁵ Devlet, şekavete girişmiş olan aşiretleri genel olarak başka yerlere iskana mecbur bırakmıştı. Şekavet hareketlerinde bulunan Lekvanik, Kırıntılı ve Hacılar cemaatlerinin bu hareketlerinde dolayı Develi yakınlarındaki Harmancık mevkiinde

²⁵² BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.65-64, 29 Cumadel-Evvel 1265 (22 Nisan 1849).

²⁵³ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 28; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayınları, İstanbul 1976, s.29-30.

²⁵⁴ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.64-64.

²⁵⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s.177.

bulunan harap köye yerleştirilmelerine teşebbüs edilmişti. Ancak şekavete devam eden bu cemaatlerin, bir müddet sonra Halep eyaletinde bir nahiyeye iskanları emredilmişti. Ancak çeşitli sebeplerle iskan başarılı bir şekilde gerçekleşmemişti.²⁵⁶

Kayseri’de Receplü²⁵⁷ Afşarı cemaatleri Zamantı ırmağı kenarında bazı şartlarla oturmakta olduklarından ve otuz bin kuruş *nezri* kabul etmişlerken verdikleri söze aykırı hareketlerde bulunmaktaydılar. Receplü Afşarının eskiden beri eşkıyalıkla uğraşması nedeniyle zulüm ve kötülüklerin önlenmesi için bunların Rakka’ya nakil ve iskanları gerektiğinden, üzerlerine kuvvet gönderilmişti. Kayseri’de Lekvanik Kürtlerinin de zararlı hareketleri görülmekteydi. Tacirli ve Karagündüz Türkmen cemaatleri ile Lekvanik Kürtleri anlaşarak Niğde, Develi, Karahisar, taraflarında eşkiyalık yapmaktaydılar. Bunların cezalandırılmaları için Ekim 1743’te Niğde ve Develi mutasarrıflarına hükümler yazılmıştı. Ama bu emrin yerine getirilmediğini Kayseri kadısı Seyyid Mehmed Emin’in İstanbul’a gönderdiği resmi mektuptan anlıyoruz. Nitekim aşiret hakkında daha önceden de iskan emri verilmişti. Ancak Kayseri’de kalan Receplü Afşarı, Koyunlu aşireti ile anlaşıp zulümler yapmaktaydı. Bunlar, halkın mal ve eşyalarını yağmalayıp bazılarını öldürerek Adana, Karaman, Niğde, Kayseri, Develi, Zamantı civarında yerleşip kasaba ve köylere zarar vermekteydiler.²⁵⁸ Bundan başka, 1830-1831 yılı Kayseri Tevzi defterinde gösterilen masraflardan birisi de Afşar ve ekrad eşkıyasının Kayseri ve köylerini basarak hayvanları gasp etmeleri üzerine, mutasarrıfın dairesi halkı ile şehir ve köylerden toplanan askere 13 günde yapılan masraf bedeli kaydedilmiştir.²⁵⁹ Kozanoğullarına tabii aşiretlerden biri olan Karalar aşireti, Adana yakınlarında sakin, Kurt-kulağı reayasından olup Tarsus taraflarına giderek şekavette bulduklarından, hacıların dönüşünden önce iskan mahallerine kaldırılmaları, gerekirse Tarsus voyvodasının da yardımından faydalanarak nizamlarının verilmesi hususunda 1791 yılında Adana valisine emir gönderilmişti.²⁶⁰

Görüldüğü üzere Adana ve havalisinde genel olarak konar-göçer yaşam tarzı sürdürüldüğünden bu aşiretlerin mevsimlik yer değişiklikleri, yerleşik halkla çatışmalarına neden olmuştu. Ancak gittikleri bölgelerde giriştikleri gasb olayları, cinayet gibi suçlar onların ne denli katı bir asabiyyete sahip olduklarını göstermektedir.

²⁵⁶Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

²⁵⁷ Afşarlar bazı kaynaklarda Recepoğulları adıyla da geçmektedir.

²⁵⁸ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.178-79.

²⁵⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.157.

²⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.57.

2) Kozanoğullarının Menşei

Kozanoğulları, Selçukîler zamanından kalma aşair ve kabailden ibarettir. Çoğunluğu Farsah yani Varsak denilen aşirettir. Yavuz Sultan Selim, Adana'yı ve Zülkadriye'yi topraklarına katmıştı. Fakat buraların ahalişi itaatsiz ve yerleri sarp olduğundan gereği gibi zapt altına alınamamış ve hatta buralar tahrir bile olunmamıştı. Adana ve Misis taraflarının arazisi, Defter-i Hakanî'de kayıtlı olduğu halde Kozan dağlarının kayıtları bulunamamıştı.²⁶¹ Kozanoğullarından dolayı Kozan dağına bu isim verilmiş, Kozanoğullarının ceddinin ise Antep kazasında bulunan Kozan köyünden gelmiş olduğunu ileri sürülmüştü.²⁶²

Kozanoğullarının menşei hakkında diğer bir görüşe göre, Yüreğir, Koson, Varsak, Karaisali, Uzer, Gündüz, Kıştımur aşiretleriyle beraber Kozanoğulları da Çukurova'ya gelmişti. Bu coğrafyaya geldiklerinde burada Ermeni krallığı bulunuyordu. Ermenilerin elinde yalnız etrafi surlarla çevrili birkaç şehir ve kasabadan başka bir şey kalmamıştı. Mısır Memlûk Sultanı Nasıriddin Hasan'dan yardım isteyen oymaklar, kuvvetlerini birleştirip 1360 yılında Adana ve Tarsus'u almışlardı. İki önemli şehrin alınmasıyla Ermenilerin elinde Sis ve Anavarza kalmıştı. Buralara yapılan sıkı akınlarla 13 Nisan 1375 tarihinde Ermeni Kralı VI. Leon esir düşmüş ve buralar bütünüyle Türklerin eline geçmişti.²⁶³

Malazgirt savaşını müteakip Anadolu'yu vatan edinmeye gelen Türkmen boyları, Karamanlı, Germiyanlı, Ramazanlı, Dulkadirli vesaire gibi muhtelif aşiretlerle birleşerek siyasî, askerî ve ekonomik bir güç oluşturmuşlardı. Bunlarda birisi de kaynaklarda "Varsak Türkmenleri" veya "Tarsus Türkmenleri" isimleriyle zikredilen Türkmen teşekkülüdür. Varsaklar, Karaman ve Ramazanoğullarıyla birlikte, Çukurova'nın fethinde birinci derecede rol oynamış Türkmen grubudur. Varsaklar, Kosun, Ulaş, Kuştemür, Esenlü, Gökçelü, Elvanlu, ve Orhan Beglü boylarından oluşmaktadır.²⁶⁴ XVIII. yüzyıl başlarında Varsakların, Kozanoğlu'nun cemaatleri olarak sayıldıkları görülmektedir. 1719 tarihinde Varsaklar Kars,

²⁶¹ 998 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defterine (1530) göre, Ahmet Cevdet'in Kozanoğullarının bağlı olduğunu söylediği Aruklu Cemaati, Kosun kazasına(Hoz-girdi mezrası), kaza da Tarsus Livasına kayıtlı görünmektedir. s.63.

²⁶² Ahmet Cevdet, Tezakir, TTK, Ankara 1991, s.108-109.

²⁶³ Münir Kozanoğlu, *Kozanoğulları*, Bakış Müessesesi, İstanbul 1983, s.10-11.

²⁶⁴ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı'ya Karşı Bir Türkmen Boyu Tarsus Varsakları", *Osmanlı*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.170-175.

Sis ve Kars Kestere'sinde boş ve harap köy ve çiftliklere yerleşmeye başlamışlardı.²⁶⁵ Bu suretle de Kozanoğullarının, Anadolu'nun Türkleşmesini sağlayan Varsaklara dahil olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kozanoğullarının bilenen en eski kethüdalrı Hacı Ağa ve Topal Ağa'dır. Topal Ağa Arıklı cemaati kethüdasıyken biraderzâdesi Osman Ağa'yı öldürmüş ve yerine oğlu Yusuf Ağa kethüda olmuştu.²⁶⁶ Osman Ağa'nın Mehmed Ağa ve Hacı Ağa adında iki oğlu vardı. Mehmed Ağa'nın, İbrahim Ağa ve Mehmed Ağa namında iki oğlu ve bu ikinci Mehmed Ağa'nın Hamza Bey ve Mustafa Bey namında iki oğlu olmuştu. Hamza ve Mustafa Beylere *Yeğen* tabir olunurdu. Topal Ağa'nın küçük oğlu Hasıl Ağa'nın, Ali Bey adında bir oğlu ve onun da Mehmed Bey, Ali Bey, Hacı Bey, Halil Bey ve Osman Bey adında beş oğlu olup bunlara da *yeğen* denilirdi. Yusuf Ağa, Kozan'da kurduğu hükümeti hayatta iken ikiye bölmüştü. Kozan-ı şarkî'yi, ikinci oğlu Samur Ağa'ya; Kozanın büyük parçası olan Kozan-ı garbî'yi büyük oğlu Ali Bey'e kalmak üzere ayırmıştı.²⁶⁷

3) XVII. ve XIX. Yüzyılları Arası Kozanoğullarının Ahvali

A) Kozanoğullarına Verilen Görevler

Kozanoğullarıyla ilgili olarak elimizdeki ilk kayıt 1689 tarihlidir ve Kozanoğulları cemaati ile Varsak cemaatinin sefere katılmasını isteyen bir emirdir.²⁶⁸ Buna benzer bir görev olarak 1706 yılında "*Maraş'ta sakin Kozanoğulu'na hüküm ki*" başlığı altında, Zülkadriye Türkmen taifesinden Kınık, Berendi kazalarına iskan edilenlerin şekavete devam ettikleri, Lekvanik ekradı ile ittifak kurdukları bildirilmişti. Kurt-kulağı mahalline hücum ederek İsmail Paşa isimli kişinin eşyalarını gasb ettikleri ve bu şakîlerin yakalanıp idam edilmeleri istenmişti. Kozanoğlu, Karaman Valisi Hasan Paşa'nın hizmetine memur tayin olunmuştu. Aşayir ve kabailinden silaha kadir olanları yanına alıp Paşa ile birlikte bu eşkıyaları ortadan kaldırması istenmişti.²⁶⁹ Öyle görünüyor ki Kozanoğulları, erken dönemlerinde askerî görevler verilmek

²⁶⁵ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.162-164.

²⁶⁶ Yusuf Ağa'nın kethüdalık döneminde Kozanoğulları, civar aşiretleri itaat altına almış ve Divanoğulları'nın dahi hükmünü ortadan kaldırmışlardı.

²⁶⁷ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.109-110.

²⁶⁸ Yeni-il Türkmenlerine ve Halep'teki aşiretlere gönderilen hükümde: "*İş bu sene-i mübarekede levazım-ı seferiyelerin görülmek üzere ellişer guruh Türman ve Ekrad aşayirinden sefer-i hümayına ma'mur olan süvari askeri ile bineşihim gelmeleri ferman olunan boy beyleri ve kethüdalrı ve iş erlerinin alelsami defteridir.*" denilmekteydi (Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.81-89).

²⁶⁹ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.134-35.

suretiyle tanınmışlardı.²⁷⁰ Ancak, o dönem şekavet hareketleri de bulunmaktaydı. Çünkü 1707 tarihli fermanla, Adana Beylerbeyi Abdulgaffar Paşa'ya, Kozanoğlunun şekaveti dolayısıyla Niğde kalesine hapsedilmesi emredilmişti. Kozanoğlu hakkında şikayetçi olan olur ise hukuk icabınca mahkemesinin görülmesi ve fesaddan olduğu sabit olursa gereken cezanın uygulanması istenmişti. Bu fermanın sonra yine aynı yıl Niğde sancağı mutasarrıfı Ömer Paşa'ya gönderilen hükümde, Kozanoğlu'nun buradaki hapsinin devam ettirilmesini ve Adana Beylerbeyi istese dahi teslim edilmemesi istenmişti. Firar etmemesi için gereken ihtimamın gösterilmesini, eğer ki firar ederse Kozanoğlu'na uygulanacak cezanın kendisine uygulanacağı bildirilmişti.²⁷¹

XIX. yüzyıla gelindiğinde Kozanoğullarının şekavet halleri hala devam etmekteydi. Devlete karşı itaatsizlikleri yanı sıra kaçak olanları da koruyup gözetlemişlerdi.²⁷² Niğde sancağı mutasarrıfı Ragıb Paşa'ya, Develioğlu Ömer ve oğlu Koce'nin tedibi görevi verilmişti. Ancak bu iki şakî, Kozan dağına kaçmış ve Kozanoğlu, Kırıntılı, Afşar, Kerimoğlu'na iltica etmişti. Adana âyanı Hasanpaşazâde Mehmed Bey'den, idaresinde bulunan aşiretlere sığınan eşkıyaların yakalanıp teslim edilmesi istenmişti.²⁷³ Kozanoğlu Ali Bey ve Bozdoğan Aşireti boybeyi Abdülkerim oğlu Musa Bey aralarında ittifak edip Develioğlu Ömer ve oğlu Koce'yi saklamışlardı. Bundan kısa bir süre sonra yine şekaveti görülen Süleyman Bey'i de saklamışlardı. Kozanoğlu Samur Ağa ve Afşar aşireti beyi bu eşkıyaların teslim edilmesini istemişlerse de Ali Bey ve Musa Bey bu uyarılara riayet etmemişlerdi. Bunun üzerine Samur Ağa ve Afşar bey'i eşkıyaları muharebe yoluyla ele geçirmiş ve yetkililere teslim etmişlerdi.²⁷⁴ Ancak, Ali Bey'in bulunduğu mevki kuşatılmış olduğundan, Karahisar ve Gözdere ahalilerinden, Ali Bey ve taraftarlarına zahire vermemeleri istenmişti. Ancak Sis tarafından Ali Bey'e zahire verildiğinin duyulması üzerine Adana valisine emir verilerek önlenmesi istenmişti.²⁷⁵ Bunun yanı sıra Maraş havalisinde şekaveti görülen Andırınlı Kerimoğlu Süleyman'ın hakkında idam ferman çıkarılmıştı. Ancak

²⁷⁰ Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa, Kozanoğulları ve Maden Emni İshak Paşa'nın külliyetli askerleriyle hazır olduklarını bildirmişti. Görevin ne olduğuna dair bilgi olmamakla beraber, Maraş ve Antep tarafına bir görev için memur edilmeleri istenmişti (BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, nr.354-19881-E, tarihsiz).

²⁷¹ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.138-39.

²⁷² Tarsus mütesellimine, Adana havalisinde olan bazı aşiretlerin bölgeden çıkarılması, muhtemelen iskanları emri verilmişti. Karar üzerine Karahacılı Mir aşireti de korkarak kaçmış ve Kozanoğullarına sığınmıştı. Birlikte Niğde sancağında ikamet ettikleri bildirilmişti (BOA, *HAT*, nr.354-19881-E, tarihsiz).

²⁷³ BOA, *HAT*, nr. 276-16224, (tarihsiz).

²⁷⁴ Develioğlu Ömer'in mal ve eşyalarına el konulmuş ve idam edilmek suretiyle kesik başı İstanbul'a gönderilmişti. Bunun yanı sıra Develioğlu Ömer'in tarafgiri olan ve adam öldürme, hırsızlık gibi suçları bulunan Osman isimli bir kişinin de idam edilmesi istenmişti (BOA, *HAT*, nr.505-24892-A, 11 Şevval 1229-26 Eylül 1814).

²⁷⁵ BOA, *HAT*, nr.505-24892.

şakî firar ederek Kozanoğlu Ali Bey'e sığınmıştı.²⁷⁶ Adana Valisi Nurullah Paşa'dan, Kozanoğlu'ndan şakînin teslimini istemesi emri verilmişti.²⁷⁷

Kozanoğlu Ali Bey'in şekavet halleri eşkıyaları gözetlemesiyle de bitmiyordu. Ali bey, bu seferde Kozanoğlu Ali Bey, Karsantılı oğlu ve Halep tarafında sakin olan Ömeroğlu isimli ekradın boy beyiyle birlik olmuş ve ahalinin mallarını yağmalamışlardı. Adana âyanı Kapıcıbaşı İbrahim Ağa, eşkıyaların şekavetlerini önlemek adına, nasihatler etmiş ve çaldıkları *emval-i mirîyeyi* iade etmelerini istemişti. Kozanoğullarının şekavetleri alınan tedbirlere rağmen devam etmişti. Bu sefer de Afşar aşireti ile Payas civarında mahallerde hac yolunu zapt etmişlerdi. Yağmaladıkları malların tahsil edilmesi ve hacıların korunması için Hasanpaşazâde Mehmed Bey, Kozanoğlu Ali Bey'in üzerine gönderilmişti.²⁷⁸

Kozanoğlu Ali'nin bunca uygunsuz davranışlarına rağmen, devletin görevler vererek onu kazanma yoluna gittiği söylenilebilir. Kozanoğlu Ali Bey ve Karsandılıoğlu, *emval-i mirîyeyi* toplamak için başvuruda bulunmuşlardı. Kendilerine verilen görevde, vergilerin tahsili ve teslimi konusunda dürüst davranmadıklarından, gereğinin yapılması ve paranın tam olarak tahsili istenmişti.²⁷⁹ Zimmetinde bulundurduğu parayı tahsil etmek ve haddini bildirmek için Dergah-ı Ali Kocabaşısından İbrahim Bey, ziyadece askerle Ali Bey'in üzerine gönderilmişti.²⁸⁰

B) Kozanoğullarının Şekavet Halleri

Osmanlı devleti, aşiretlerin çevreye verdikleri zararı önlemek adına uygunsuz hareketlerde bulunmayacaklarına, kanun ve nizamlara uyacaklarına dair "*nezre*" bağlanarak kendilerinden kefalet senetleri almıştı. Aşiretlerin kefarete bağlanmaları da iki şekilde yapılmaktaydı. Herhangi bir bölgeye iskan edilen oymağın bütün fertleri birbirine kefil yapılarak bir kefalet zinciri oluşturuyordu. Konar-göçer aşiretlerin "*nezir ve kefalete*" bağlama işlemi, aşiretlerin kontrol altında tutulması amacıyla Osmanlı Devletinin, Anadolu'nun her tarafında uygulamaya koyduğu bir tedbirdi. İkinci kefalet usulü ise, bir aşireti oluşturan oymakların bey ve kethüdalarının, yönetimindeki halkı adına kefil

²⁷⁶ BOA, *HAT*, nr.534-26261-B, 1229(1813).

²⁷⁷ BOA, *HAT*, nr.534-26261-A, (tarihsiz).

²⁷⁸ BOA, *HAT*, nr.443-22235, (tarihsiz).

²⁷⁹ BOA, *HAT*, nr.719-34259, 1242(1826).

²⁸⁰ BOA, *HAT*, nr.719-34260.

yapılmalarıydı. Bütün bunlara rağmen aşiretler, bulunduğu çevreye zarar vermeye devam etmekte direnirse, bütün oymaklar veya aşiretler topluca uzak bir yere sürgün edilirdi.²⁸¹ Nitekim Karaman Valisi Vezir Hasan Paşa'ya 1707'de gönderilen hükümde, Maraş'ta sakin bulunan çeşitli fesad ve şekavet ile meşhur olan Çobanoğlu Kasım, Bayezidoğlu Mehmed, Kerimoğlu Halil ve Kozanoğlu isimli şakîlerin, devlete vermekle yükümlü oldukları *nezir akçesini* ödemedikleri²⁸² bildirilmişti. Ödeyeceklerine dair verdikleri söze de güven olunmayacağından ötürü “*mevcut olan koyun ve sığır ve sair devab ve mevaşi ve sim kılıç ve bilcümle zikıymet besatları*”na el konularak kefalete bağlanmışlardı.²⁸³

1722 yılında Adana ve havalisi beyleri ile voyvodalarına gönderilen hükümde ise Maraş eyaletine varıncaya kadar Adana, Kars, Sis, Tarsus sancaklarında bulunan dağlarda sakin olan “*Fars dimekle ma'ruf Kozanoğlu cemaatler ahalileri*”nin önceden Yeni-İl voyvodalarına bir miktar akçe verdikleri ancak artık bu alışkanlıklarını dahi terk ettikleri bildirilmişti. Bunların tüm eşya, hayvanlarıyla birlikte firar etmemeleri de sağlanarak bu havalideki “*harabe kura ve çiftliklere*” yerleştirilmeleri için dağdan indirilip iskan ettirilerek buraların “*şenlenüb ma'mur ve âbâdan*” olunması istenmişti.²⁸⁴

4) Kozanoğulları ve Çapanoğulları Münasebeti

Çapanoğlu Ahmed Ağa, nüfuz ve kudretini devam ettirmek için Babiâli ile iyi geçinmeye önem vererek hükümet merkezinin bölgede asayişini korumak, zahire ve asker sağlamak hususundaki emirlerini yerine getirmişti. Ahmed Ağa bu şekilde çevredeki âyanlara karşı üstünlük elde etmişti. Bu üstünlüğü pekiştiren bir başka husus da Çapanoğullarından Mustafa'yı 1729'da ve daha sonra 1736'da Bozok sancağı mütesellimliği ve voyvodalığına tayin ettirmişti. 1742'de bölgede eşkıyalık eden Recepli Afşarının tedibine memur olmuş, Bozok'tan Tokmak Hasan Paşazadeler, Kayseri'den Zennecioğlu ve Kalaycıoğlu Mustafalar, Develi'den Develioğlu ve Çukurova'dan Kozanoğlu onun maiyetine verilmişti.²⁸⁵

²⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.38.

²⁸² “lâzım gelen hukuk ve rüsumları beyinlerinde tertib edüp virdikleri deftere göre eda etmeyüp yedlerinde eda temessükü olmıyanlardan defter mucibince mali mirîlerin bittemam tahsil ve tekmlil ve baş muhasebede mahfuz olub mukaddemâ ol tarafa irsal olunan nezir hücceti sureti mucibince mezburlardan lâzım gelen nezir akçesinin dahi tamamen tahsili mümkün olmaduğı halde nisfi hiç olmazsa...” (Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.136-37).

²⁸³ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.136-137.

²⁸⁴ “Her birine mahal tayin eyledikten sonra bir ferdi haric kalmamak şartile mecmunu malik oldukları ganem ve şütür ve sair resimi alınmak icab eder eşyaları ve baba ve dede ve kendülerinin isimleriyle tahrir ve ziamet ve tumar eshabına hasıl kayıd olundukların üzerine işaret ve yaylak ve kışlaklar mahallerini dahi tahrir ve defter ve Türkman cemaatlerine mukayese ile icab eden rüsumatların va'z eyleyüb.” (Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.162-64).

²⁸⁵ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s.26-27.

Çapanoğlu Ahmed Ağa'nın, Anadolu'nun birçok sancağında olduğu gibi Adana'ya kadar elleri uzanmış ve burada da nüfuz kurmuştu. Tarsus mütesellimi Kelağazade Kör Ahmed'i öldürtüp yerine kendi adamı Sadık Ağa'yı mütesellim yapmıştı. Ancak ahali ve eşrafın bu durumu kabul etmemesi üzerine bölgede bir dizi hadiseler vukua gelmişti. 1746 senesinde birkaç seneden beri eski yerlerini terk eden ve Zülkadriye mukataasına yerleşen Kızılkoyunlu, Adana'ya gelip oturan Akbaş ve diğer *defterli* aşiretlerden olanlar askerlik iddiasıyla vergilerini ödememişlerdi. Çapanoğlu Ahmed Bey'e de aşiretlerin üzerine gitme emri verilmişti.²⁸⁶ Ahmed Bey'e bundan başka görevlerde verilmişti. XVIII. yüzyılın ortalarında Recebli Afşarı aşireti eşkıyalıkları son derece artmıştı. Bu aşiretin cezalandırılması için orta koldan Çapanoğulları, Güney-doğu Anadolu'da Kozanoğulları önemli rol oynamışlardı. 1742 Nisanında Recebli Afşarı'nın cezalandırılması için Kozanoğulları, Çapanoğlu Ahmed'in maiyetine girmişlerdi.²⁸⁷

Azir sancağı mutasarrıfı Halil Bey, kendi idaresinde bulunan Zülkadriye'de sakin Karalar (karacalar?) aşiretinin ahvaline dair yazı göndermişti. Yazıda Karalar aşiretinin vergilerini vermedikleri ve isyan halinde olduklarından bahsedilmişti. Adana Valisi İbrahim Paşa üzerlerine gönderilmiş ve bin kuruş *cerime* almış olmasına rağmen hala bir nizama girmemişlerdi. Kozanoğullarına bağlı olan aşiretin, yaylak yollarında yaptıkları şekavetin önlenmesi için Çapanoğlu görevlendirilmişti. Üstelik aşiretin yaylak yolu da Çapanoğlu'nun idaresinde olan topraklardı.²⁸⁸ Öyle görünüyor ki devlet, Adana'daki aşiret asayişsizliklerini çözümlenmede öncelikle Çapanoğullarını ve Kozanoğullarını görevlendirmişti. Ancak Çapanoğlu Ahmed Bey'in bölgede nüfuzunu arttırma çabası, muhtemelen onu Kozanoğullarıyla karşı karşıya getirmişti. Bu suretle de XVIII. yüzyılın yarısında Kozan'a sevk ettikleri tüm askerler, Kozan'ın Rum nahiyesini zapt etmişti. Oradan Kozan belini aşarak Belenköy üzerine inerken Kozanoğullarının kuvvetli zamanı olması hasebiyle Kozanoğulları, Çapanoğullarının üzerine hücum ederek onları dağıtmış ve gücünü kanıtlamıştı.²⁸⁹

²⁸⁶Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanların Kuruluşu", *Belleten*, c.XLII/168, Ankara 1978, s.710-711.

²⁸⁷ Menemencioğlu Ahmet Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.33-49.

²⁸⁸ BOA, *Cevdet Dahiliye*, nr.501, 6 Şevval 1208 (7 Mayıs 1794).

²⁸⁹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.109-110.

5) Mısırlı İbrahim Paşa'nın Adana'yı İşgali

Osmanlı Devleti, Yunan İhtilalini tenkil edemediğinden, isyan Akdeniz ve Ege adalarına da sirayet etmişti. Sultan Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya Mora İsyanındaki yardımlarına karşılık, Girit, Suriye ve Trablus-Şam paşalığını vaat etmişti. Ancak isyan, yabancı ülkelerin işe karışmasıyla istenildiği gibi neticelenmemişti. Mehmed Ali'nin donanması batırılmıştı.²⁹⁰ Yanı sıra Mehmed Ali'nin İstanbul'dan izin almadan birliklerini Mora'dan geri çekmesi, Moskof seferine asker yardımında bulunmaması, epeyden beri kendisine karşı uyanmış olan kuşkuyu güçlendirmiş ve Osmanlı Devletine itaatten yüz çevirdiği açığa çıkmıştı.²⁹¹ Sultan Mahmud, Mora'yı ve Cezayir'i henüz kaybetmiş ve Rusya'ya karşı kendisini tutmamış olduğundan Mısır paşasını kabahatli görmüştü. Mehmed Ali'yi cezalandırmak adına, Hüsrev Paşa ve diğer müşavirlerin sözünü dinleyen Sultan Mahmud bir plan hazırlamıştı. Eski sadrazamlardan Selim Paşa Şam valiliğine atanacak ve Mısır'da bir olay çıkaracak anî bir hareketle de Mehmed Ali bastırılmış olacaktı. Ancak, Mehmed Ali casusları aracılığıyla planı öğrenmiş ve uzun zamandan beri göz diktiği Şam ve Suriye valiliklerini kuvvetleriyle almak için harekete geçmişti.²⁹² Mehmed Ali, Suriye'de geniş ölçüde yaptırdığı propagandalar sayesinde birçok taraftar kazanmıştı. Suriye şehirlerinin çoğu kendisini bir kurtarıcı olarak bekliyordu. İbrahim Paşa, Suriye'yi işgal etmiş ve kuvvetleri Beylan geçidinde Ağa Hüseyin Paşa'yı yendikten sonra Konya'da Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'yı mağlup etmişti.²⁹³

Mehmed Ali Paşa bu zaferinden sonra İstanbul'a başvurdu ve Suriye'nin kendisine verilmesi şartıyla harbi durdurmayı teklif etti. Ancak Sultan Mahmud teklifi reddetmişti.²⁹⁴ Konya'da bulunan İbrahim Paşa kendisiyle müzakere için gelmiş olan Mustafa Reşid ve diğer Osmanlı ricaline: “ *Ya taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Adana eyaletini tevcihine veyahud Adana'dan feragat ettiğini muntazamın pederim tarafından kağıd gelmesine mütevakkıf olarak bu iki şıkkın biri hasıl olmadıkça bir hatve geri dönmek ve askerleri kaldırmak ve Anadolu tarafında menâsıb tevcih olunan paşaların birine yol vermek ihtimalim yoktur.*”²⁹⁵ diyerek işgal ettiği yerleri geri vermeye yanaşmamıştı. Yabancı devletlerin de araya

²⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 2007, s.128; Şinasi Altundağ, “Mehmed Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, MEB, İstanbul 1993, s.570.

²⁹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, TTK, Ankara 1992, s.269.

²⁹² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.129.

²⁹³ Şinasi Altundağ, *a.g.m.*, s.571.

²⁹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.130.

²⁹⁵ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 1985, s.57.

girmesiyle Mısır meselesi içinde çıkılmaz uluslararası bir hal almıştı. Ancak devlet askerî hazırlıklarını sürdürmek zorundaydı. Çünkü, Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Konya ile Adana arasında bulunan Gülek Boğazını güçlü istihkamlarla sağlamlaştırıp kendi başına buyruk hareketler içindeydi.²⁹⁶

A) Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa'nın Mısırlı İbrahim Paşa'ya Mukavemeti

İbrahim Paşa, Adana'ya gelir gelmez bölgedeki aşiretleri yanına çekmeye çalışmıştı. Sis ahalisinden de destek isteyerek asker talep etmişti. Ancak buradaki Kürdler, asker vermedikleri gibi Mısırlı bir yüzbaşıyı öldürdükleri haberi gelince de İbrahim Paşa: *“Ma’iyyetine bir delibaşı ve haytabaşı göndereceğim. Sen de aşiretiniz askerlerini toplayup Kürd aşiretini bütün kahr ü tenkil ve sa’ir aşâ’ir ve kabâ’ilin de gelüb dehâlet edenlerin esb ve eslihalarınız bi’l-ahz itâ’at etmeyenlerini urup perîşan edesiz.”* diyerek Adana idarecisi Hurşid Bey’e irade buyurmuştu. Sis havalisindeki Kürdlere baskın verilmişti. Hapse atılan Kürdlerin bazıları kuşuna dizilerek 15 kadarının kellesi o gün Adana'ya gönderilmişti. Ahali bu olaydan sonra korkmuş ve gürûh gürûh gelip İbrahim Paşa'ya dehalet etmişti. Afşar Beyi Osman Bey ve İbrahim Bey ve Lek Kürdü Beyi İbrahim Ağa dahi gelip dehalet etmişlerdi. Osman Bey, okuryazar bir adam olması hasebiyle kendisine İbrahim Paşa'nın emri gösterilmiş ve okuyup anlayınca: *“Artık bugün ne yapsan yaparsın. Karşı durmağa kudretimiz yok ve yanınızda kusûrumuz da pek çok.”* deyip verdikleri hasarattan ötürü kusurlarını itiraf ile niyaz etmişlerdi.²⁹⁷ Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa, iki bin kadar askeriyle Samur Ağa'nın oğlu ve Gökvelioğlu dahi gelip Menemencioğlu maiyetine dehalet etmişlerdi.²⁹⁸

Menemencioğlu Ahmed Bey'in, bölgedeki Kürdler üzerine yaptığı hareket hakkında, Çadırcı Mehmed Ağa, Timur Ağa'nın oğlu ve Afşar beyi Osman Bey ve yine Afşarlardan

²⁹⁶ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.274.

²⁹⁷ Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.116-117.

²⁹⁸ Bur suretle, Kürdlerden ellişer, altmışar at ve silah gelmeye başlamıştı. İbrahim Paşa gönderdiği yazıda: *“Ahmed Bey, bu Kürt Aşireti'nin malını ben yiyeceğim. Hıdmet ettiğim pederim efendime dahi vermiyeceğim. Kim ki benim elimdeki lokmaya göz dike Va'l-llâhi canını alurım. Her ne kadar mal yağma olunmuş ise cem' edüp Hurşid Be'y teslim edesüz.”* demişti. Menemencioğlu'da yağma edilen hayvanların ekserisi Sırkıntı ve Karahacılı aşiretlerinde olduğundan, onlardan 6-7 bin sığır, 3-4 bin koyun, 150 deve, 100 kısrak, 250 at almış ve Hurşid Bey'e teslim edilmişti. Hatta, meşhur bir hırsızın Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa'ya sığınması üzerine, Kozanoğlundan hırsızın iadesini istemişti. Ancak şimdiye kadar hüküm altına girmiş adamlar olmadıklarından, Kozanoğlundan gücüne gelmiş ve hırsızın iade etmemişti. Hırsızın derhal iadesini isteyen Menemencioğlu, aksi halde ise fena muamele yapılacağını bildirmesiyle Çadırcı Mehmed Ağa, hırsızın kardeşi Yusuf Ağa'ya teslimen bağlayıp göndermişti. Buna mukabil Menemencioğlu'da: *“Yusuf Ağa siz böyle lâynkça hareket edince, ben de kadr bilmez adam değilim. Böyle on hırsız olsa afv iderim.”* demişti (Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.119).

İsmail Ağa sohbet ederken: “*Bu Afşar adamları pek iri ve cesâmetli oluyorlar acabâ cinslerinden midir?*” denilince, İsmail Ağa’da: “*Hayır cesâmetli olduklarımız şimdiye değin başımız koltuk altına girmeyüb korkusuz büyümüş olduklarımızdandır. Lakin bu Kürkkıranın²⁹⁹ korkusundan recüliyyetimiz münkati’ olmağla bundan sonra olan yedi sene kadar dölllerimiz tutmaz.*” demişti.³⁰⁰

İbrahim Paşa’ya, Adana’da bulunduğu süre zarfında bilhassa Menemencioğlu Ahmed Bey destek vermişti. Kozanoğulları da İbrahim Paşa’nın gelişiyile ikiye bölünmüşlerdi. Daha evvelden Kozan-ı Şarkî ağası Samur Ağa, ağabeyi Sarı Ali Ağa’yı öldürüp kendisi ağalığa geçmişti. Bu sebeple de yeğeni Çadırcı Mehmed Ağa’yla arası açılmıştı.³⁰¹ Devlette, İbrahim Paşa’nın karşısında bir yandan askerî tahkimlerini güçlendirmeye çalışırken bir yandan da Menemencioğlu Habib Bey’i ve Kozanoğlunu (muhtemelen Çadırcı Mehmed Ağa) yanına çekmeye çalışmıştı.³⁰² İbrahim Paşa’nın itaati altına girmek istemeyen Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa, yazdığı tahriratta Padişaha olan bağlılığının yanı sıra askeriyle hizmette bulunmaktan memnun olacağını bildirilmişti.³⁰³ İbrahim Paşa, Çadırcı’nın bu tutumundan dolayı üzerine asker göndermişti. Kozanoğlu askeriyle İbrahim Paşa’nın askerleri arasındaki muharebede, İbrahim Paşa’nın 500 hayta askerinden 273 tanesi, hayta başıyla beraber öldürülmüştü. Tarumar olan askerler kaçarak canlarını kurtarmışlardı. Yenilginin ardından İbrahim Paşa, Menemencioğlu Ahmed Bey’e Kozan Dağındaki aşiretlerini ortadan kaldırması yönünde emir vermişti.³⁰⁴ Kozanoğlu Çadırcı Mehmed ile İbrahim Paşa’nın askerleri Kozan Dağından muhabereye girişmişlerdi. İbrahim Paşa, Arnavud? askerlerinin yenildiğini duyunca Kozan canibine doğru yola çıkmıştı. Sis dolaylarına geldiğinde bu defa herhangi bir muharebeye girişmeden, Kozanoğulları arasındaki ihtilaftan yararlanmaya çalışmıştı. Kozan Dağının Maraş’a bağlı kısmında bulunan Çadırcı Mehmed Ağa’nın amcası Samur Ağa’ya, Kozan Dağı beyliğini vaad etmiş ve oğluna hil’at giydirmişti.³⁰⁵ Ahalinin bir kısmını tahrik

²⁹⁹ Menemencioğlu Ahmed Bey’in bölge aşiretleri üzerine yaptığı seferlerden ötürü kendisine böyle bir lakab takılmıştı.

³⁰⁰ Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.119.

³⁰¹ Mustafa Onar, *Saimbeyli*, Adana Valiliği Kültür Yayınları, Adana 2002, s.53.

³⁰² Akköprü ve Gülek Boğazı tarafında bulunan topların Ulukışla’ya nakli görevi Menemencioğlu Habib Bey’e verilmişti. kendisi Kapucubaşılık rütbesiyle taltif edilmişken, Kozanoğulana da *ilbas-ı hila’* giydirilerek hüsn-ü hizmete teşvik edilmişlerdi (BOA, *HAT*, nr.349-19779, 17 Rebiü’l-Evvel 1248-14 Ağustos 1832).

³⁰³ “*Süvari ve askeriyle devlet-i cenab sultan-ı seniyye hazretlerine hizmet emir buyurmaları...mahzum-u acizanemiz Ahmed Bey bir miktar süvari ile hizmet-i seniyyeleriyle müşerref bu kulları dahi bu tarafa iktiza...*” (BOA, *HAT*, nr.392-20814, 27 Muharrem 1248- 26 Haziran 1832).

³⁰⁴ BOA, *HAT*, nr.462-22644-A, 7 Cumadel-Evvel (31 Ağustos 1835).

³⁰⁵ İbrahim Paşa’nın, Adana’yı işgal ettiği sıralarda Anadolu’ya gezen C. Texier, bu durum hakkında şunları belirtmişti: “*Türkmenlerin lideri Samur Bey’in karargahı olan yere yakın Pyramus (Ceyhan) suyu kaynağına kadar vadiyi izler. Buraya önceden Kozanoğlu (Çadırcı Mehmed Ağa kasedilmiş) hükmederken Mısırlı İbrahim*

ederek Çadircı'nın sakin olduğu topraklara gitmelerini yoksa üzerlerine asker göndereceğini söyleyerek tehdit etmişti. Çadircı Mehmed Ağa, seksen-yüz kadar hanenin emniyetini sağlayarak Develi kazasına getirmişti. Çadircı, yanında getirdiği ahalinin Bereketli Maden kazalarından Yahyalı'da iskan edilmeleri için izin istemişti. Ancak, ahalinin Develi ya da Niğde canibinde iskan edilmeleri uygun görülüyordu.³⁰⁶

İbrahim Paşa Gülek Boğazına çıkarak Akköprü'ye kadar gelmiş, daha sonra Tarsus tarafına gitmişti. Kozanoğlu Çadircı Mehmed Ağa'yı kendi tarafına çağırarak, gelmez ise üzerine asker göndereceğini bildirmişti. Çadircı, kendisiyle ittifak kurmayan amcası Samur Ağa'yı bir kenara bırakarak yakını olan Develi voyvodası Hacı Ahmed ve kardeşi Mehmed'e mektup yazmıştı.³⁰⁷ Mektubunda, Ahmed Ağa'dan İbrahim Paşa konusunda yardım istemişti. Buna mukabil Kozanoğlu Çadircı Mehmed'in, Niğde, Konya veya Develi'de ikamet etmesi ve İbrahim Paşa'nın tarafına geçmemesi için idareciler sıkı tembih edilmişti.³⁰⁸ Zaten, Kozanoğlu Çadircı Mehmed Ağa, İbrahim Paşa'nın her nevî hareketlerini hükümete bildirmişti. Göndermiş olduğu yazılardan Padişaha bağlılığından ve ona hizmet etmeye hazır olduğundan sık sık bahsetmişti.³⁰⁹ Kozanoğlu Çadircı Mehmed Ağa'nın Konya gittiği bir sırada Kozanoğlu Samur Ağa, Çadircı'nın kardeşi Ömer Ağa'yı kandırarak kendi yanına çekerek, ahaliyi de fesada sürüklemişti. Çadircı Mehmed Ağa, Konya'dan döndüğünde Samur Ağa'nın adamlarıyla harp etmiş olduğunu Niğde mütesellimine ve Konya müşiri Hacı Ali Paşa'ya gönderdiği yazıyla bildirmişti.³¹⁰ Kozanoğlu Ömer Ağa tekrar Çadircı'nın yanına, yani devlet tarafına geçecek olursa kendisine esir muamelesi yapılacağı bildirilmişti.³¹¹

İbrahim Paşa, yaşadığı yenilgilerden dolayı Kozanoğlu Çadircı Mehmed Ağa'yı itaat altına almak istiyordu. Bu iş için de Menemencioğlu Ahmed Bey'i görevlendirmişti. Selim Paşa elindeki askerî kuvvetleri üçe ayırmıştı. Karacalı Aşireti üzerine Menemencioğlu Ahmed Bey'i, Mütesellim Paşabeyzade Ahmed Bey'i şark tarafında Samur Ağa'nın oğlunun üzerine

---

Paşa'nın kuvvetlerine karşı memleketi savunma görevini de yapıyordu. Bu Kozanoğlu'nun akrabasından olan Samur Bey, büyük bir ödül karşılığında Kozanoğlu'nu, İbrahim Paşa'ya teslim edip dağların hakimiyetini de kendi için sağladı." (Charles Texier, *Küçük Asya*, c.II, Enformasyon ve Dökümanasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s.138).

³⁰⁶ BOA, HAT, nr.447-22315-A, 5 Muharrem 1851(11 Nisan 1837); HAT, nr.462-22644-E, 29 Cumadel- Evvel 1251 (22 Eylül 1835).

³⁰⁷ BOA, HAT, nr.448-22337-C, 1251(1835).

³⁰⁸ "Merkum Mehmed Ağa'nın ikamet...iclal-i şevket hazret-i zillullah'a mevazit eylemesi zinhar ve zinhar Adana tarafına dolayı bir güne kabul edecek olursa bil-vech emr-i rıza-i alice muğayir düşeceği tenbihatı..." (BOA, HAT, nr.327-19001, 1251(1835).

³⁰⁹ BOA, HAT, nr.448-22337-D, 27 Rebiül- Evvel 1251(23 Temmuz 1835).

³¹⁰ BOA, HAT, nr.447-22310.

³¹¹ BOA, HAT, nr.447-22310-A.

sevk etmiş ve kendisinde orta koldan ilerlemek üzere hareket etmişlerdi. Maiyetlerine ise Bozdoğan, Karsandılı ve Sırkıntı aşiretleri bulunuyordu. Menemencioğlu, ordunun gerisinden gelen Sırkıntı ve Karsandılı Aşiretlerinin bir hainlik yapabileceklerini sezmiş ancak yola devam etmişti. Gökdere köprüsü mevkiine gelindiğinde köprünün dar, taşlı ve akıntılı bir mahalde olması ve köprünün sağlamlığından şüphe edilse de köprüden geçilmeye mecbur kalınmıştı. Gördesi mahalline varıldığı sıra, ordu hareket halindeyken Sırkıntı kethüdarları, Menemencioğlu'nu yakınlarda bulunan Köy Sekisi ve Al Kumaş isimli köylere yönlendirmişlerdi. O yöne sevk edilen ordu köye vardığında, sarp bir mahal olması hasebiyle Sırkıntı kethüdarlarının, orduyu olası bir bozgunun içine çekmeye çalıştığını anlaşılmıştı. Buna karşın Menemencioğlu, İbrahim Paşa'ya yazdığı tahriratta, bu aşiretler hakkındaki olumsuz durumu bildirmemişti.³¹²

Kozan dağının Akkaya tabir olunan mahalline varıldığında, Uruçay ve Mansurlu voyvodaları ahalileriyle beraber gelip Menemencioğlu'na dehalet etmişlerdi. Selim Paşa bir koldan, Paşabeyzade ve Samur Ağa bir koldan bölgeyi hüküm altına almışlardı. Kozan Dağı ömründe görmediği azîmet ve perişanlığa şahit olmuştu. Hatta Selim Paşa dahi İbrahim Paşa'ya gönderdiği tahrirde: “ *Menemencizâde Ahmed Bey gayret kemerini meyânına bend ederek Kozan Dağı'nın bir taraftan girüp bir taraftan çıktı ve fâtih-i cebel-i Kozan oldu.* ” demişti.³¹³ Olay üzerinden fazla zaman geçmemişken Kozanzâdelerden Samur Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa, İbrahim Paşa'nın yanına gelmiş ve sohbet sırasında İbrahim Paşa: “ *Cebel-i Kozan'a şimdiye değin kılıç girmemiş deyu iftihâr edersiniz. Menemencizâde bir taraftan girdi, bir taraftan çıktı.* ” diyince Mehmed Ağa da cevaben: “ *Efendim, senin sâyendedir. Yoksa ne mümkün idi.* ” diyince : “ *Hayır, Menemencizâde kendi aşireti askeriyle girüb yanında benim bir nefer askerim yoğdu ve hem de can bazarlığı sâyeye gelmez.* ” demişti.³¹⁴

B) Mehmed Ali Paşa İsyanının Son Bulması

İngiltere hükümeti, Mehmed Ali'nin Osmanlı'dan ayrılmasına sıcak bakmamıştı. Çünkü İngiltere, Osmanlı devleti ile Mehmed Ali arasında savaş çıkarsa Osmanlı'nın yenileceği ihtimaliyle beraber Rusya'nın da olaylara dahil olup Boğazları işgal etmesinden

³¹² Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.127-130.

³¹³ Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.131.

³¹⁴ Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.132-33.

endişelenmişti. Buna mukabil Mustafa Reşid'in, Sultan Mahmud'a sunduğu lahiyada³¹⁵ Mısır Valisinin "Fitne ve fesad ile uğraşarak hafî ve celî usul-u hilekârâne ve mekkârânesi ile Avrupa ahalisinin celb-i ezhânlarına çalışmakta." olduğundan bahsederek Fransa'nın, Mehmet Ali'nin ayaklanmasını desteklemeye meyilli olduğundan bahsetmiştir.³¹⁶ Meselenin halledilmesi için, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle anlaşma sağlanarak ittifak yapılmıştı. Mısır eyaleti babadan oğla geçmek ve Akka kalesi ile Sayda eyaletinin yaşam boyu Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması kararlaştırılmıştı. Şam, Halep, Cidde, Girit ve Adana eyaletleri Osmanlı'ya iade edilecekti.³¹⁷ Kütahya anlaşması her iki tarafı da memnun etmemiş, Kütahya barışı bir mütareke olarak görülmüştü. Nitekim olaylar Osmanlı-Mısır münasebetlerini yeni bir savaşa doğru götürmüştü.³¹⁸ Nizip yenilgisinin ardından olaylar tam anlamıyla uluslararası bir boyut kazanmıştı.³¹⁹ Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya donanmaları, Suriye sahillerini abluka etmiş, Sur, Sayda ve Akka'yı zapt etmişlerdi. Beyrut civarında Osmanlı ordusu Mısır ordusunu bozguna uğratmıştı. Mısır'ın durumuna gelince, veraseti Babıali'nin intihabı ile değil, ailenin en yaşlı ferdinin iktidara geçmesi ve valiliğin tasdiki için bizzat İstanbul'a gitmesi ve Mısır'ın vergi gelirlerinin dörtte biri yerine tesbit edilecek bir miktarın verilmesi uygun görülmüştü.³²⁰

Londra Anlaşma'sından sonra, İbrahim Paşa bölgeyi terk etmek zorunda kalmış,³²¹ 1841 *Mısır Fermanı* ile de Adana, Suriye, Lübnan, Akka, Cidde yeniden Osmanlı idaresine girmişti.³²² Yapılan düzenleme ile Adana "Mutasarrıflık" olarak idare edilmeye başlandı. Ne var ki uzun süreden beri yöreyi egemenliklerine geçirmiş olan nüfuzlu aileler, Tanzimat'a rağmen alışkanlıklarını sürdürmede direnmişlerdi. Mutasarrıflar, bölgeyi adeta aralarında paylaşmış aşiret beyleriyle başa çıkamamıştı.³²³

³¹⁵ Mustafa Reşid Paşa'nın, Mehmed Ali İsyanına ilişkin lahiyasının tam metni için bkz, Reşad Kaynar, *a.g.e.*, s.84-93.

³¹⁶ Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.89.

³¹⁷ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.278; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.198.

³¹⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.139.

³¹⁹ Nizip Muharebesi için bkz, Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.140-42.

³²⁰ Şinasi Altundağ, *a.g.m.*, s.573.

³²¹ İbrahim Paşa, kuvvetleriyle beraber Adana'dan çıkarken buradaki cephaneliklerini ateşe vermişti. Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.137.

³²² C. Texier, İbrahim Paşa hakkında şunları belirtmişti: "Osmanlı hükümeti bu dağlar üzerinde ancak tartışılır bir yetki kullandı, bu alanların diğer hiçbir bölümünde bu kadar çok bağımsız bey bulunmaz. Günümüzde Samur Bey, Anti-Toros'un bir bölümünün başı idi. Mehmed Ali Paşa yedi yıl boyunca Tarsus, Adana ve Urfa taraflarının sahibi idi ve oğlu da eğer Avrupa işlerine karışmasaydı, onların hala efendisi olurdu." (Charles Texier, *Küçük Asya*, c.III, Ankara 2002, s.476).

³²³ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.367.

C) İbrahim Paşa'nın Adana'daki Faaliyetleri

Kavalalı Mehmed Ali Paşa valiliğini yaptığı Mısır'da önemli icraatlarda bulunmuştu. Siyasal olarak bölgede hakimiyet kuran Mehmed Ali Paşa buraya yeni bir düzen getirmişti. Onun bu başarısını İstanbul'daki paşalar çekemediklerinden Sultan Mahmud'a karşı kıskırtmışlardı.³²⁴ Ahmed Cevdet Paşa'nın hakkında, "*Mehmet Ali Paşa hükümet memurlarının ve mübaşirlerinin halktan parasız yem ve yiyecek almalarını şiddetle yasakladı. Matematik bilgisi okutmak üzere bir mühendis mektebi ve topçu okulu inşa ettirdi. Ziraat ve sanayinin ilerlemesine önem verdi. Büyük ve küçük birçok gemi inşa ettirerek Nil nehri ürünleri İskenderiye'ye indirip Avrupa'ya satarak çok para kazanmaya başladı. Süveyş Denizi'nde gemilerini çoğaltarak Hindistan içlerine bile girişti. İskenderiye kalesinin tamirine önem vermekle beraber İskenderiye yanında büyük bir seddin inşasına bile başladı. Bu inşa Mehmet Ali'nin en büyük başarısıydı.*" dediği Paşa'nın bu denli hizmetlerinden sonra, devlete karşı ayaklanmış olması büyük bir kayıptı.³²⁵ Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın Adana'da bulunduğu süre zarfında faydalı birtakım hizmetleri görülmüştü.

Adana ve yöresi İbrahim Paşa tarafından 1833-1840 yılları arasında bağımsız bir eyalet olarak yönetilmişti. İbrahim Paşa, kentte yaşamı yeniden düzenlemiş, bölgenin ileri gelenleriyle iş birliği yapma yoluna gitmişti. Bu suretle 1828-1829'da Adana-Şam yolu güvenlik altına alınmıştı. Adana mütesellimi İbrahim Ağa'nın girişimleri sonucu Payas, Misis, Kurt-Kulağı muhtarlarıyla havalide bulunan aşiret reisleri bir araya getirilmiş ve bunlarla sözleşme yapılmıştı. Sözleşmeye göre anlaşmayı imzalayan kişiler Adana-Şam yolunda güvenliği sağlayacaktı. Küçük Ali-Oğlu Mısdık Bey'de, Payas yakınlarında "*ekrad*" eşkıyasını tek önleyebilecek kişi olmasından ötürü hapisten çıkarılacaktı.³²⁶ İbrahim Paşa, yörede tarımı geliştirmek amacıyla da bazı önlemler almıştı. Şeker kamışı ekimini yeniden düzenlerken, Mısır'dan getirdiği "*duvrak*" arpasını tohumluk olarak ektirmişti. Kentin selden korunması için kanallar açtırmıştı. Bu önlemler, Adana'nın çehresini değiştirmeye başlamıştı.³²⁷ İbrahim Paşa, öncelikle rüşveti yasaklamış ve bir yönetim meclisi oluşturmuştu. Üyelere dört yüz kuruştan sekiz yüz kuruşa kadar maaş bağlamıştı. Meclis üyeleri, nerde olursa olsun halkın şikayetlerini dinlemek ve alınan kararları İbrahim Paşa'ya bildirmek

³²⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.127-28.

³²⁵ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s.261-62.

³²⁶ Yılmaz Kurt, "Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri-I", *Belgeler*, TTK, c.XXI/25, 2000, s.90.

³²⁷ Musa Çadırıcı, *a.g.e.*, s.367.

zorundaydılar.³²⁸ Ayrıca ovada tarımı geliştirmek adına işçi azlığı nedeniyle Suriye'den sığağa dayanıklı Arap (fella) çiftçiler getirterek sorunu çözmüştü.³²⁹ İbrahim Paşa, bir gün Ahmed Bey'i huzuruna çağırılmış ve Yüreğir nahiyesini imar etmek, 1.000 saban yaptırmak ve bu sabanlardan 10 tanesini kendisinin, 7 tanesini Hacı Nabi Bey'in, 4 tanesini ise yeğen Çelebi Ağa'nın yaptırmasını istemiştir. Ayrıca bu sabanların yürütülmesi içinde 70-80 kadar öküz ve başka araçlar gerekmekteydi. Ahmed Bey, İbrahim Paşa'nın bu arzusunu kardeşinin sürgününü affetmesini ümit ederek kabul etmişti.³³⁰

Halkın, Mehmed Ali Paşa'ya karşı duyduğu sempati o derece fazlaydı ki, Hüseyin Paşa'nın ordusuna defterdâr olarak atanmış olan Tahir Efendi akıllı ve devlete bağlı bir kişi olduğu halde yolda giderken *"Bu ne iştir ben Saltanat-ı Seniyye tarafından Mısır üzerine yollanan ordu defterdârı olduğum halde, gönlüm Mehmed Ali Paşa tarafına dönük ve ona karşı sevgi ile doludur."* diye yakınlarına söylediği rivayet edilir. İbrahim Paşa bir yandan İstanbul'daki bir yandan taşra ileri gelenlerinin gözüne öyle bir girmişti ki halkın çoğu onun Tanrı³³¹ tarafından yollanmış olduğuna inanmaktaydı.³³²

6) Kozanoğullarının Ekonomik Durumu

A) Kozanoğullarının Geçim Kaynakları

Kozanoğulları hanedanlığının genel manasıyla geçim kaynaklarını ikiye ayırmak mümkündür. Bunların başında, kendilerine bağlı aşiretlerle civar kazalarda gasb yoluyla elde ettikleri hayvan, mal ve para gelmektedir. İkinci olarak da tagallüben idaresinde buldukları

³²⁸ "Bir maslahat mevk-i mezkûrede konuldukte meclis kâtibi evvelâ "falan maslahata ne buyurursunuz?" der. Ehl-i meclisden birisi yedinden takrîr yazub takrîrini ifâde eder, kâtib de kaleme alur, diğeri dahi âna muvâfik veyahud muğâyir her ne gûne re'y eder ise kezâlik ânın takrîri dahi yazılıb böyle böyle a'za-yı meclisin cümlesi bir takrîr yazdırdıklarından sonra her kangısının takrîri pesend olunur ve muvâfik-ı maslahat görülür ise ânı tasdik ederler. O kağıda jurnal ta'bir edüb haftada ne mikdâr jurnal olur ise birleşdirüb İbrahim Paşa her nerde ise oraya irdal iderler." (Menemencioğlu Ahmet Bey, a.g.e., s.139)

³²⁹ Menemencioğlu Ahmet Bey, a.g.e., s.139.

³³⁰ Menemencioğlu Ahmet Bey, a.g.e., s.132.

³³¹ İbrahim Paşa'nın ordusu Ereğli'den kalkacağı vakit : "Bizden tahammülümüzden hâric mekkâre hayvanâtı ister ise acaba halimiz nice olur." diye hayıflanırken, İbrahim Paşa tüm taşınacakları askerlerine yükletmiş öyle sevk ettirmişti. Bu gibi şeyleri gördükçe "Acaba Mehdi bu mu ola?" diye herkes şüpheye düşerdi (Menemencioğlu Ahmet Bey, a.g.e., s.111-12).

³³² Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s.279.

mahallerde, ahalinin vergi gelirlerine veya mirî arazilere el koymak suretiyle edindikleri kaynaklar söz konusudur.³³³

Vergi toplayıp hazineye teslim etmek veya aşiretlerin yerine getirmekle yükümlü olduğu diğer hizmetleri icra etme işi ağanın uhdesine terk edilmişti. Dolayısıyla da ağalık hukukî ve idarî bir kurum olarak devlet bünyesinde yer almaktaydı. Bu durum aşiretlerin geleneklerinden kaynaklanan ve yazılı olmayan bir hiyerarşik yapı içerisinde yönetilmelerini kolaylaştırmıştı. Aşiretler devlet ve kanun kavramıyla pek yüz yüze gelmediklerinden, onların devletle olan irtibatı aşiret ağası vasıtasıyla olup hayatlarına, gelenek haline gelmiş kurallar yön vermekteydi.³³⁴ Osmanlı'da genel olarak vergilerin tahsil işi bölgenin ileri gelenlerince yürütülürdü. Aynı suretle de Sis mukataası reayasının *nisab ve mirî* vergi gelirlerini toplamak için Kozanoğlu Yusuf Bey *boybeyi* seçilmişti. Sis mukataasının iltizamına bedel olarak *üç yüz guruş mal* olarak belirlenmişti. Ancak herhangi bir mahzur görülürse beylik elinden alınmak şartıyla verilmişti.³³⁵ Kozanoğullarının, vergi tahsili konusunda almış oldukları ayrıcalıklar ilerleyen süreçlerde yerini tamamen ahalinin şikayetlerine bırakacaktı. Nitekim, Kozanoğlu Ömer, Yusuf ve Hacı Ağaların bölgelerinde ahalinin mallarını gasb ettikleri gibi özellikle Ermenilerin ödediği cizyeyi de belirlenen miktardan fazla toplamış ve ilgili makamlara da teslim etmemişlerdi. Bu durum yüzünden ahalden taşınanlar veya evini terk edenler bile olmuştu.³³⁶ Kozanoğullarının zulm ve taaddülerinden usanmış olan ahali artık takatleri kalmadığından aralarından vekil olarak Bayramoğlu Mıgırdıç'ı seçmişlerdi. İstanbul'a gönderilen vekil ahali ahvalini anlattığı gibi gereğinin yapılmasını da niyaz etmişti.³³⁷ Kozanoğulları, buldukları mahalde tahsil edilmesi gereken vergileri teslim etme konusunda

³³³ Ahmed Cevdet Paşa'nın da naklettiğine göre, Kozanoğulları müsadere ettikleri emvalleri mübah hükmünde tutup, aldıkları malları vesaireyi etrafındakilere bahş eder ve kendilerini her zaman hükümdar makamında tutarlardı. Kozan'ı kendileri malikane bilip kışın sakın oldukları haneler ve cüz'î bahçelerden başka akaratlara muhtaç değillerdi. Zira idarelerindeki aşiretler kendilerine at, at-takımı, keçe, kilim gibi şeyler takdim ederlerdi. Kozanoğullarının ihtiyacı olan elbiseler ve etraflarındakilere verecekleri fes, yelek ve cübbe gibi hilâtlardan başka bir masrafları olmazdı. Bunlarda birkaç Ermeni tacir ve sarraf tarafından karşılanırdı. Bu kişiler, Kozanoğullarına ve hanelerine lazım gelenleri temin edip, defter tutarlar ve sene başında Kozanoğluna ibraz ederlerdi (Ahmet Cevdet, *Tezakir*, s.113-14).

³³⁴ Abdullah Saydam, "Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Osmanlı*, c.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.183.

³³⁵ "Ber vech-i malikâne uhdemize ihtisab-ı Sis mukataasından müfrez Cebel-i Kozan mukataası reayalarının derunlarında boybeyi olmadığı acilen adem-i idare.....nisab ve emval-i mirîlerinin tahsili....Kozanoğlu Seyyid Yusuf kulları boybeyi nasb ve tayin buyurulup ba'dezin mahzuru vukûnda inhamız ile âzil olunmak şartıyla..." İltizam bedeli olarak *üç yüz guruş mal* olarak belirlenmişti. "iki yüz elli guruş muaccele ile...mirimümaleihin uhdesine kayd ve beratı i'tası olunmuş..." (BOA, *Cevdet Dahiliye*, nr.8-97, 28 Safer 1152-6 Haziran 1739).

³³⁶ BOA, *Yıldız Esas Evrakı*, nr.35016.

³³⁷ Söz konusu olayın geçtiği tarih belgede 1864(1281) olarak geçmektedir. BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.525-126, 16 Şevval 1283(21 Şubat 1867).

epey sıkıntı çıkarmışlardı. Fırka-ı İslahiye'nin Kozan'a gelmesiyle ümeranın geçmiş vergi tahsilleri incelendiğinde bazı senelerin toplanmadığı ortaya çıkmıştı³³⁸

XV. ve XVI. yüzyıllarda Kozanoğulları, Adana'nın Türkleşmesine katkısı olan aşiretlerden biriyken zaman içerisinde etrafına topladığı diğer aşiretlerle gittikçe güç kazanmıştı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Kozan dağları onların hükmü altındaydı. Öyle ki Adana'ya girebilmek için dahi Toroslardan geçerken onların kuralları geçerliydi. Müttefik aşiretleriyle beraber olup halkı ciddi manada zor durumda bırakmışlardı. Kendilerine tabii olan Afşar aşiretiyle beraber ahalinin öküz, sığır vesair hayvanatlarını gasb etmişlerdi. Kimse bunlara bir şey demeye cesaret edemiyordu. Ayrıca, ahalinin ekili arazilerinde bulunan zahirelere, hayvanlarının zarar vermesine de ses çıkarmamışlardı. Hatta zararın önlenmesi adına rica ve niyazda bulunmalarına rağmen Afşar'dan olanlar ahalinin üzerine gelerek *bir keyl iki keyl ne var ise* almışlardı. O sene kıtlık da olduğundan ahali ekmek bile bulamaz duruma gelmiş ve ot yiyerek ancak karınlarını doyurmuşlardı. Nimete muhtaç kalan ahali, “*Velinimetimiz padişahımız başı için bu kullarını azar ile!*” diyerek, Kozanoğullarının cezalandırılması istenmişti.³³⁹

Kozanoğulları, idarelerinde buldukları ahaliye, maddî ve manevî olarak zorluklar yaşatmalarının yanı sıra etraftaki hırsızların yağmalarına dahi göz yummuşlardı. Sis ve Haçin'de bulunan Müslim ve Gayrimüslim ahali bir taraftan hırsızların ve bir taraftan da Kozanoğullarının zulmünden yakınmışlardı. Kozanoğullarından Çadırcı Mehmed Ağa, amcaoğullarıyla ittifak kurup ahaliye karşı merhametsiz davranışları söz konusuydu. Ahalinin, elindeki malları gasb ettikleri gibi etraftaki *hırsızlara rahat verip onlara şerik* olduklarından ahali bunlardan bıkmıştı. Hırsızlar ahalinin *develerini, atlarını, akçelerini ve mallarını* çalıp götürdükleri gibi içlerinden ele geçirilenler ahaliye, “*Kozanoğullarının emriyle alıyoruz.*” diye de belirtmişlerdi. Kozanoğulları, çalınan bu malların iadesi konusunda devlet buyuruldusuna mutabî olmamışlardı. Hatta zulüm ve soyguna devam ettikleri gibi adam öldürecek kadar gözleri kararmıştı. Hırsızlar da bunlardan yüz bularak daha da çoğaldığından, Kozan dağı ile Kayseri yollarından kimse gelip gidemez olmuştu. Yolların emniyetsizliğinden

³³⁸ “*Kozan sancağı emvalinden hazinenin müstalubu olan yigirmi beş yük altmış bin üç yüz guruş bekayadan yigirmi üç yük guruş ma' Haçin ve Cebel-i Kozan kazasının iki yük şu kadar guruş dahi Cebel-i Kozan Garbinin seksen senesi gaytına? (kaydına) kadar na-tahsil olan emvalinden bulunduğuna ve bu akçelerin muhtaç? el-tahsil görülen kısmı iki yük elli dokuz bin yüz guruşu mahsur olarak bekayası merkumatının cizye-i i'zami? Bulunan bu kadar guruşunun dahi cihetinde terk-i kaydı istizamına dair maliye nezareti celilesinin tezkiresi üzere meclis-i vâlâ'dan kılma olunan mazbata lifâen arz ve takdim olundu...*” (BOA, İ.MVL, nr.553-24801, 19 Şevval 1282-7 Mart 1866).

³³⁹ BOA, Meclis-i Vâlâ, nr.5-23, 11 Cumade'l-Evvel 1262 (11 Mayıs 1846).

dolayı ne tacirler ne de ziyaretçiler buralara uğramıyordu.³⁴⁰ Mahallerinde bulunan ahaliye sıkıntı verdikleri gibi yaylak yollarında civar kaza ahalarına de sıkıntı yaşatmışlardı. Kozan aşiretinden kırk beş kadar süvari, Argalı? kazasına bağlı iki köyden 130 re's kırsağı alenen gasb etmişlerdi.³⁴¹

TABLO I

Cebel-i Kozan Sancağının 1279 ve 1280 Senesi Vergi Bekayası³⁴²

Cebel-i Kozan Kaymakamlığı	1279 (1862) senesi vergi bekayası	1280 (1863) senesi vergi bekayası
Vergi	106666	178500
Bedelat-ı Askerî	15000	15000
Aşar	18000	18000
Ağnam	20000	20000
Vergiye yapılan zam	71833	
Toplam	231500	231500
Masraflar	229114	
Kalan	2385	
Tahsil edilemeyen miktar	25696	9696
İane-i Askerîsi	3030 ³⁴³	3030
Vergi	6666 ³⁴⁴	6666
Ağnam	16000 ³⁴⁵	
Cebel-i Kozan nahiyesi³⁴⁶		
Vergi	1460514	91980
Bedelat-ı Askerî	526466	60840
Cizye	149000	
İaşe-i Umumî	40427	
Toplam	2186973	152820
Tahsil edilemeyen miktar	35393 toplam	

b) Kozanoğullarının Mal Varlıkları

Kozanoğullarının muhtemelen konar-göçer bir yaşam sürdürdüklerinden olsa gerek, nüfuslarına oranla çok da arazi ve mülk edindikleri söylenemez. Çoğunlukla iaşelerini sağlayacak kadar geçim kaynakları edinmişlerdi. Bu bağlamda, Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın Kozan ahalesinin akarında bulunan bir han, bir değirmen ile bir bab ekmekçi dükkânını

³⁴⁰ BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.5-23.

³⁴¹ BOA, *İ.MMS*, nr.69-2012 nr:15, 17 Cumadel-Evvel 1263(3 Mayıs 1847).

³⁴² BOA, *İ.MVL*, nr.553-24801.

³⁴³ Adana ve Kayseri'de bulunan hanelerden tahsil edilmesi icab eden miktar.

³⁴⁴ Aşar aşiretine firar eden hanelerden tahsil edilmesi gereken miktar.

³⁴⁵ Karzalı (Karsantı?) ve Sırkıntı aşirelerinin ödemesi gereken miktar.

³⁴⁶ Cebel-i Kozan'ın Maraş sancağına bağlı olan kısmı.

tagallüben elinde bulundurarak diğer hanedan üyeleriyle beraber tasarrufları söz konusuydu.³⁴⁷ Bundan başka Kozanoğlu Hüseyin ve Derman? Ali, dört yüz dönüm (bir kıtâ) tarlayı, *mirîye* hükmünde olmasına karşın tapusunu *bil-iştirak* üzerlerine geçirmişlerdi.³⁴⁸

Kozanoğullarından Ahmed Ağa, mal varlıklarının yazılı olduğu defteri Fırka-i İslahiye Paşalarına teslim etmişti. Beyan ettiklerinden ziyade mal varlıklarının bulunup bulunmadığı yine tahkik edilmişti. Netice olarak Sis kazasında bir bab konak, Şıhlı köyünde bir değirmenin yarım sehmi ve otuz dönüm tarla, Kale Deresi köyünde iki yüz dönüm tarla, Sis kazasında bir boyahane, Çurman Mehmed yedinde bir bab tamirci...?, Kara Nizan Ali yedinde bahçe, Ahmed Ağa'nın biraderi Ali bey'in, Bey köyünde yüz dönüm tarlası diğer biraderi Yusuf Ağa'nın, Bilan kazasında Kareli Dere köyünde bir kıta bağ ve son olarak da Bilan kazasında Ziya Paşa konağı (satılmış) diğer mal varlıkları hükmünde tespit edilmişti.³⁴⁹

Fırka-i İslahiye'nin, Kozanoğullarını bölgeden çıkarmasıyla Kozanoğlu Ahmed Ağa'nın Kozan'da bulunan emlak ve arazileri kendisinden alınmış ve Kozan'da ikamet edenlere mülk edilmişti.³⁵⁰ Daha sonra ki süreçte ise Ahmed Ağa, Tablusgarp'ta sürgündeyken Niğde sancağına bağlı Yahyalı köyünde bulunan bir bab değirmen, bir kıtâ boyalık?, bağ ve tarlasının, vekil tayin ettiği Mehmed Zühtü Efendiye teslim edilmesini istemişti.³⁵¹

³⁴⁷ “Ağa mümaileyhin emlak-ı defterine kayd evhâl olunmuş ve taaddî olunan mezkur mülkleri ise merkumenin külliyelerinin malı olup...” (BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.1059-13, 23 Şevval 1282-11 Mart 1866).

³⁴⁸ Hüseyin Bey mirî'ye ait olan araziye üzerine geçirdiğinden hakkında soruşturma açılmıştı. Ancak kendisinin ihtiyar ve bir gözü âmâ olduğu zaruretinden Padişahın merhametine sığınarak affi istemişti (BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.681-73, 2 Cumadel-Evvel 1281- 10 Ekim 1864).

³⁴⁹ BOA, *İ.MMS*, nr.39-1634, 8 Şevval 1287(1 Ocak 1871).

³⁵⁰ BOA, *İrade Dahiliye*, nr.1293-101639, 26 Cumadel-Ahir 1282(16 Kasım 1865).

³⁵¹ “Kayseriyeli Mehmed Zühdü Efendiye teslimi dair Trablusgarb'da mükim Kozanzade Ahmed imza ve mühriyle bâb-ı âliye gönderilub havale kılınan arzuhal lifâ-i irsal olmağla himmet buyurulmuş...” (BOA, *Dahiliye Nezareti MKT*, nr.855-31, 22 Zil-Hicce 1312- 16 Haziran 1895).

TABLO II

Kozanoğlu Ahmed Paşa'nın Kozan'da bulunan emlak ve arazi pusulası³⁵²

Bilan kazasında	Harem ve Selamlığı müştemil kullanılan	İki bab Konak
	Büyük Ali Bey'in	Bir bab Konak
Bilan' a bağlı Kale Deresinde	Müşterek kullanılan	Bir kıtâ Bağ
Sis mezrâsında		15 kıtâ tarla-tahmini 300 dönüm
Bilan'a bağlı Rum nahiyesi Eşepınarı köyünde ırnak kenarından Bağlı Kavak? köyüne kadar olan arazi		50000 tahmini dönüm tarla
Oluk köyü mezrâsında		200 tahmini dönüm tarla
Bilan'a bağlı Dilan Uşağı? köyünde		100 kıtâ -170 dönüm
Bilan civarında		4 kıtâ bahçe
Cihan Deresi köyünde		1 kıtâ bağ
Mutasirli? köyünde		1 kıtâ bağ
? Karacalar köyünde		3 kıtâ bağ
Sis kazasına bağlı Karacalar köyünde		1 kıtâ bağ
? Dağı köyünde		1 kıtâ bağ
Göründe? köyünde		3 kıtâ tarla
? Uşağı		1 kıtâ bağ
? Uşağı (<i>karye-i mezburede</i>)		1 ban Asiyâb
Bilan kazasında		1 bab Asiyâb
Karsandı Suyu üzerinde		1 Hizar

³⁵² BOA, şD.ML, nr.2850-42, 15 Rebiül-Evvel 1285(6 Temmuz 1868).

TABLO III

V. Longlois'in Çukurova'daki Oymaklara Dair Listesi (1857)³⁵³

Adı	Nüfus	Koyun	Keçi	Sığır	Deve
Karahacılı	500 ev	3000	500	3500	300
Dünderlu	200 çadır	7500	3000	1000	150
Cerid	1200 çadır	37500	3500	25000	1800
Sırkıntılıoğlu	800 çadır	30000	5000	1800	1000
Kerimoğlu	2500 çadır	40000	4000	20000	2000
Kırıntılı	100 çadır	4000	4000	2000	150
Kozanoğlu	500 ev	7000	5500	2500	50
Boz-Doğan	1400?	40000	40000	20000	3000
Tecirlü	1200 çadır	30000	40000	21000	100
Farsak	800 çadır	20000	40000	95000	750

³⁵³ V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris, 1861, s.21. nakleden; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.435.

III. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE KOZANOĞULLARI VE FIRKA-İ İSLAHIYE’NİN TEŞKİLİ

1) Tanzimat Dönemi (1839-1876) Mahalli Değişimin Taşraya Yansımaları

A) *Tanzimat Fermanı’nın İlanı (3 Kasım 1839)*

Osmanlı devlet adamları, imparatorluğu başarıyla işleyen idari bir aygıt ve toprak birliği olarak bir arada tutmaya gayret etmişlerdi. Yine aynı yıllar ve aynı biçimde heterojen bir yapıya sahip Habsburg İmparatorluğu’nda olduğu gibi merkezci bir iktidar ya da örgütlenme biçiminin yollarını aramış, gerek isyanlar yoluyla gerek Avrupa’nın büyük devletlerinin diplomatik ve askeri eylemleriyle imparatorluktan yeni eyaletlerin koparılmasını önlemeyi ummuşlardı. Tanzimatçılar, Osmanlı mirasını korumak amacıyla başarabildikleri yerde isyanları bastırılmış, olanak bulduklarında büyük devletleri birbirine karşı kullanmış ve içerde reorganizasyona yönelik tedbirlere başvurmuşlardı.³⁵⁴ Nitekim değişen dünyada insanların yönetimden beklentisi de artmaktaydı. Devletin bunlara ayak uydurması icabından dolayı 3 Kasım 1839’da Eski Saray içindeki Gülhane Köşkü’nde Sultan Abdülmecid’in hazır bulunduğu ve etrafında yüksek rütbeli subaylar, vükela, eski saray kıyafetleriyle ulema, gayrimüslim cemaatin seçkin üyeleri, hassa askeri ve elçilerin huzurunda Gülhane Hatt-ı Hümayûn adı verilen Hatt-ı Şerif okunmuştu.³⁵⁵ Fermanda dikkat çeken üç nokta bulunmaktaydı. Bunların ilki, bütün uyruklara can, namus ve mal güvenliği sağlanacaktı. İkinci olarak, iltizam sistemi yerine sabit ve düzenli bir vergi sistemi getirilecekti. Üçüncü olara da hizmet süresi yaşam boyu olan asker alımları dört-beş yıla indirilecek, düzenli bir sistem dahilinde asker alınacaktı.³⁵⁶

³⁵⁴ Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, c. I, çev: Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s.16.

³⁵⁵ Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.44; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s.149; Roderic Davison, *a.g.e.*, s.13.

³⁵⁶ Roderic Davison, s.48.

Can ve mal güvenliği sağlanması sorunu Tanzimat'la ortaya çıkmış değildi. Hemen hemen Osmanlı padişah ve yöneticileri konuyla yakından ilgilenmiş ve çözüm yolları aramışlardı. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç güvenlik gün geçtikçe yenilenmişti. Meşhur Celâlî İsyânlarını izleyen Levend ve Kapusuz grubunun zulüm ve soygunculuğu ara sıra hızını kaybetmekle birlikte, Tanzimat'a kadar ad ve şekil değiştirerek sürmüştü.³⁵⁷ Tanzimat sürecinde, toprakların genişliği ve buradaki nüfuz mücadeleleri, ülke tabiiyetinde farklı etnik unsurların bulunması ve kültürel özellikler de göz önüne alınınca, fermanın ilanı ile beraber uygulamadaki zorluklar daha iyi anlaşılacaktı. Hattın İmparatorluğun her tarafında ilanı, halk arasında geniş yankılar uyandırmıştı. Hükümetin korktuğu gibi reformları her zümre kendi bakımından yorumladı.³⁵⁸ Taşrada büyük toprak sahipleri ile köylüler arasındaki uçurum varlığını tamamen sürdürüyordu. Eyalet âyanları, merkezi hükümetin siyasî ve malî denetimini korumadaki dağınıklığı ve etkisizliğinden çıkar sağladığı için reformlara karşı çıkmışlardı. Osmanlı toplumunda görülen toplumsal ve ekonomik uçurumlar, din ve dil farklılıkları gibi, hak eşitliğini, herkesin can, namus ve mal güvenliği ve temsili siyasi kurumları amaçlayan reform programının önündeki ciddi engellerdi.³⁵⁹

B) Tanzimat Dönemi Taşra Uygulamaları

a) İdarî Düzenlemeler

Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya konulmasıyla birlikte bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Gerek iç sebepler gerekse Osmanlı üzerindeki dış baskılar dolayısıyla Osmanlı yöneticileri taşra idaresine yeni düzen getirme yoluna girmişlerdi. Bu yüzden Tanzimat'ın akabinde, 1840–1852 yılları arasında taşra idaresinde son derece önemli değişiklikler yapılmıştı.³⁶⁰ Eyaletler, sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere bölündü. Eyaletlerin yönetimi valilere bırakıldı. Her valilin yanına, bölge kuvvetlerini muhafaza edecek bir muhafız ile mal işlerini çevirecek bir defterdar bırakılmıştı.³⁶¹ Bununla birlikte vali ve âyanların sebep oldukları suiistimallere son vermek

³⁵⁷ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", *TAD*, c.13/24, 1980, s.45.

³⁵⁸ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.127.

³⁵⁹ Roderic Davison, *a.g.e.*, s.77-78.

³⁶⁰ Selda Kılıç, "Tanzimat'ın İlanında 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *TAD*, c.28/45, 2009, s.61.

³⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 2007, s.191.

için merkezden geniş yetkiler verilen muhassıllar tayin edilecekti.³⁶² Tanzimat'tan sonra âyan, yalnız meclislerde değil idarenin aşağı kademelerinde de hakim olmaya devam etmişti. Ayrıca yeni teşkilatta kaza müdürleri ve eski mütesellimler de görülmekteydi.³⁶³ Tüm bu yeniliklerin Çukurova bölgesinde uygulanması kolay olmamıştı.³⁶⁴

Eyalet meclislerinde oluşturulan Büyük Meclisler, 1849 yılına kadar bu adla çalışmalarını sürdürmüştü. Ancak gerek meclislerin kuruluş biçiminden ve gerekse görevlerin ötürü ortaya bir dizi sorun çıkmıştı. Bunları çözümlmek için arada bir çıkarılan yeni kurallar sonucunda yönetimin elinde bu kuruluşla ilgili bir yönetmelik kalmamış gibiydi. Bu durum uygulamada birliği zedelediği gibi ortaya yeni güçlükler de çıkarıyordu. Öte yandan valilerin görev ve yetkilerinde yapılan değişikliklerle yönetimde istenilen başarı elde edilememiş, halkın mal ve can güvenliği sağlanamamıştı.³⁶⁵ On yıla yakın süreden beri uygulanan Tanzimat, istenilenleri vermemişti. Vergi toplanmasında eskisi gibi yolsuzluklar devam etmekteydi. İşte bu nedenlerle ülke yönetiminde yeniden bir düzenlemeye gidilmişti. Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlandıktan sonra Sultan Abdülmecid'in de onayı alınarak 1 Ocak 1849 tarihinde yürürlüğe yeni bir yönetmelik konulmuştu. Buna göre eyalet merkezlerinde birer “*Eyalet Meclisi*” kurulması kararlaştırılmıştı. Ayrıca vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görevleri yeniden belirlenmişti.³⁶⁶

Devletin, yeni eyalet sistemi dahilinde sancak idaresinde “*Kaymakam*” söz sahibiyken, kaza idaresinde ise bu görevi “*kaza müdürü*” yürütmekteydi.³⁶⁷ Genel olarak bakıldığında devletin taşradaki temsilcisi konumunda olan bu makamların, bölgedeki güvenliğin sağlanması, eşkiyalık olaylarının önüne geçilmesi, vergi ve asker toplama işlemi gibi görevleri mevcuttu.³⁶⁸ Meclisler, kaymakam, hakim, kaza müdürlerinin ve diğer görevlilerin kurallara uygun biçimde çalışıp çalışmadığını araştıraraklar, halka

³⁶² Halil İncalcık, *a.g.m.*, s.131.

³⁶³ Halil İncalcık, *a.g.m.*, s.137.

³⁶⁴ Devlet tarafından resmî olarak Kozan kaymakamı olarak tanınmış olan Kozanoğulları, içinde buldukları düzenin devamı taraftarı olduklarından Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklere riayet ettikleri söylenemez. Çünkü, devlet ile ahali arasındaki idarî işlerden sorumlu dahi olsalar ahaliye zulüm etmekten, mallarına ve paralarına el koymaktan geri kalmamışlardı (BOA, *İ.MMS*, nr.30-1267/1-2; *Y.EE*, nr.35-16).

³⁶⁵ Adana ve Maraş havalisinde ki Akyaz ve Hacılar ahalişi ittifakla, Bulanık ve Elbistan ahalişi de kendi içinde toplanıp, Afşar vesair aşiretlerin yaylak yollarında yaptıkları şekavetlerden dolayı önlemler almışlardı. “*Eşkiyayı hanemize koymayub, hem yiyecek verilmeyerek hemen hükümetet teslim etmek, gasb-ı emval kat-i nüfus vukua gelmemek, vergüden bir şey zimmete geçmemek...*” (BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr. 30-42, 1265-1849).

³⁶⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s.218.

³⁶⁷ Selda Kılıç, *a.g.m.*, s.59.

³⁶⁸ Konuyla ilgili olarak yapılan çeşitli şikayet ve azil örnekleri için bkz, Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.236-248.

zulmetmemeleri sağlanacaktı. Ayrıca, vergilerin dağıtımı ve toplatılmasında yolsuzluk yapıp yapılmadığı araştırılacaktı.³⁶⁹ Zamanında toplanılmamış vergi gelirleri için soruşturma açılacaktı.³⁷⁰ Ayrıca kaza müdürlerinden zimmetine para geçirmiş olanlar da araştırma kapsamına girecekti.³⁷¹ Valilerin bu gibi durumların takibini üstlenmesi gerektiği durumlarda Babıali'ye bildirmesi gerekmektedir.³⁷² Ancak, Tanzimat uygulamalarının en büyük eksikliği, uygulamaları gereğince yerine getirebilecek devlet adamlarının olmayışıydı. Devlet salnameleri ve Vilayet salnameleri incelendiğinde birçok vilayette 2-6 ay arasında valilik görevinde bulunanların bölgenin düzenini sağlaması beklenilemezdi. Kısa sürelerle atanan bu kişiler “halktan ne koparırsak kârdır” düşüncesiyle halkı soymuşlardı. Bu gibi sebeplerle de hükümet, taşra sistemi ve idarecilerini ıslah ve denetleme çabasına girmişti.³⁷³

b) Ekonomik Düzenlemeler

Maliyede ıslahat, Tanzimat'ın temelini teşkil etmekte ve idarî sahada yapılan ıslahat daha ziyade malî merkezîyetçi bir sistemi uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmıştı.³⁷⁴ Nitekim vergi gelirlerinin düzensiz olması ve doğrudan toplanılamaması, devletin öncelikle iç ve dış dünyadaki siyasi istikrarı sağlama konusunda yapılacak uygulamanın finansmanını sağlamaya yönelmişti. Uluslararası faktörde ise, Osmanlı-küresel ilişkilerin değiştiği 1730 yılında sonra çıkan modeli takip edilmişti. Üretim dağıtım sorunu, Avrupa ekonomisinin Osmanlı dünyasını istila etmesiyle birlikte bir dönüm noktası yaşamıştı.³⁷⁵ Siyasi bağlamda, Mehmed Ali olayında bir nevi destek sağlamak adına İngilizlerle imzalanmış olan Balta Limanı Anlaşması düşünülenin aksine Osmanlı iktisadi hayatını olumsuz etkilemişti. Hükümet, değişen dünyadan geri kalmamak adına yaptığı ıslahatlar da başarılı olabilmek için bu düzene kendini dahil etmeliydi.

³⁶⁹ Memurlar için çıkarılan ceza kanunnamesi için bkz, Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler”, *TAD*, c.24/38, 2005, s.259-280; Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.295-312.

³⁷⁰ Adana valisinin İstanbul'a gönderdiği tahriratta, Çadircı Mehmed Ağa'nın idaresinde bulunan mahallerden, ekrad ve aşayirden topladığı “*vergi ve aşar ve cizye*” rüsumlarının ancak cüzî bir kısmını teslim ettiği ve üzerine kalmış olan *ekserisi ahalinden bil-tahsil zimmetine geçirerek* kendisinden tamamı istenmesine rağmen ifa etmediği bildirilmişti (BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.5-23, 11 Cumadel-Evvel 1262- 11 Mayıs 1846).

³⁷¹ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s.220-23; Erdoğan Keleş, *a.g.m.*, s.268-270; Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.308.

³⁷² Selda Kılıç, *a.g.m.*, s.54.

³⁷³ Selda Kılıç, *a.g.m.*, s.57-58.

³⁷⁴ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s.131.

³⁷⁵ Donald Quataert, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.480.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ile başlayan Tanzimat döneminin ilk evresinde her alanda olduğu gibi askerî kurumlarda da başlatılmış olan düzenlemeler sürdürülmüştü.³⁷⁶ Hatt-ı hümayûn'da vergi ve askerlik arasındaki bağlantı: “*Ve ta'yin-i vergi maddesi dahî çünkü bir devlet muhafaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere ve sair masarif-i muktaziyyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi teb'anın vergûsile hasıl olunacağına binaen...*”³⁷⁷ diye geçiyordu. Vergilerin tarh ve mükelleflere tevzi ve tahsil etmek için merkezden devlet memurları sıfatıyla muhassıllar gönderilmesi ve bu muhassılların hemen emlak ve nüfus sayımına başlanması isteniliyordu.³⁷⁸ Ancak, Tanzimat uygulamalarına ülkenin her yanında olduğu gibi Adana havalisinde de muhalefet söz konusuydu. İbrahim Paşa'nın Adana'dan çekilmesi üzerine devlet, bölgedeki otorite kaybını telafi etmek ve Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmek adına çalışmalara başlamıştı. Adana'ya bu süreçte vali, defterdâr ve mal müdürü atanmıştı. Bölgenin nüfuzlu kişilerinden olan Küçük Alioğlu Mustafa Bey, mal müdürü ve yanındakilere hitaben: “*Memleketi baturdunuz, Allah da sizi batursun!*” demesiyle ortaya çıkan davada, mal müdürünün haklı olmasına karşın ahali Mustafa Bey'in tarafını tutmuştu. Bu durum yöre halkının, devlet ve devlet idarecilerine olan tutumu açıkça göstermektedir. Olay akabinde, Menemencioğullarından asker temin edilmiş ve Mustafa Bey üzerine gönderilmişti. Yollanan kuvvetlerce bozguna uğrayan Mustafa Bey, Halep tarafına geçmişti. Bu esnada Kozanoğlu Çadırcı Mehmed Ağa'nın külliyetli asker ile Mustafa bey'in yardımına gideceğine dair duyumlar alınmıştı. Bunun üzerine Vali Paşa: “*Eğer bu zorbalar birleşür ise min ba'd bunlara zıfr olunmaz.*” demişti. Menemenci Ahmed Bey de: “*Efendim eğer emir buyurursanız Kozanoğlunu ol tarafa baktırmam.*” demişti. Ahmed Bey, derhal Kara Hacı Ali Bey'in konağına gelmiş ve Kozanoğluna haber yollamıştı. Kozanoğlu'da, Vali Paşa, mal müdürü ve Menemenci'ye hitaben: “*Benim öyle bir hareketim yoktur, her ne kadar Kürd aşiretinin içine geldim ise mahzâ hırsızlık mal toplayup, ol tarafa göndermek emeliyle geldim.*” diyerek gerçektende bir takım mal toplayıp göndermişti.³⁷⁹

Tanzimat yenilikleri, bölgenin siyasi ve coğrafi durumu gözetilerek bu bölgeye has ve kapsamlı ıslahat ile gerçekleştirilebilirdi. Çünkü Tanzimat'ın ön gördüğü bazı hükümler, aşiret hayatının sürdürüldüğü müddetçe uygulanamayacaktı. Aşiretlerin itaatsizliği yüzünden nüfus

³⁷⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, İmge Yayınevi, Ankara 2008, s.65; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.178-79.

³⁷⁷ Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.178.

³⁷⁸ Reşat Kaynar, *a.g.e.*, s.226.

³⁷⁹ Menemencioğlu Ahmet Bey, *a.g.e.*, s.146-48.

tahriri yapılamıyordu. Bu suretle de vergi gelirleri tam olarak bilinmediğinden sürekli eksik toplanıyordu. Yine aynı şekilde asker alımında kura maddesinin icrasında uygulanamıyordu. Aşiretlerin çevreye verdiği zararlar yüzünden araziler tam olarak işlenemediğinden, telef ve zâyi olan arazilerin vergi tahsilli de mümkün olmuyordu.³⁸⁰

c) Asker Temini Meselesi

II. Mahmud tahta geçtiği sıralarda, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış güvenliği iyice sarsılmıştı. 1768'den beri yapılan savaşlarda Osmanlı orduları hep yenilmiş, büyük toprak parçaları düşman eline geçmişti. Özellikle 1789'dan itibaren, Fransız Büyük Devrimi'nin etkisiyle gelişen milliyetçilik fikirleri, devletin sınırları içinde hızla yayılmıştı. Bir yandan milli isyanlar olurken diğer taraftan, Müslüman eyaletlerde de daha başka nedenlerle yer yer isyanlar baş göstermişti. Merkez ordusu durumunda bulunan Yeniçeri Ocağı uzun süreden beri görevini yapamaz olmuştu. Ne iç isyanları bastırmada, ne de diğer devletlerle yapılan savaşlarda yararlılık göstermiyorlardı. Bu yüzden XVIII. yüzyıldan itibaren askeri teşkilatta bazı düzenlemeler ve yenilikler yapılmaya başlandı.³⁸¹ 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hemen sonra kurulan "*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye*" ile çok geniş sınırları olan İmparatorluğu koruyup kollamak olanaksızdı. Ülkenin belli başı gelir kaynakları bu ordu için kurulmuş olan *Mansure Hazinesine* devredildiği halde, masrafları karşılamıyordu. Şartlar, yeni ordunun erat sayısını arttırmaya elvermiyordu. Başka bir çözüm yolu aramak, bulmak gerekiyordu.³⁸² Bu durumun yanı sıra, konar-göçer aşiretler, devlete asker vermek istemedikleri gibi devletin, eşkıya telakki ettiği bazı grupları himaye etmişlerdi.³⁸³ Kozanoğulları da devlete asker vermiyordu. Üstelik vergisini de vermek istemeyen halk veya asker kaçakları, Kozanoğlu'nun buyruğuna girmişti.³⁸⁴ Bu nedenle ağalık merkezi olan Belenköy'ü ve Gürleşen'i daha çok dışarıdan gelenler doldurmuştu. Erzurum, Ağrı, Diyarbakır gibi uzak illerden gelenler bile vardı. Asker olmamak için kaçanlardan Mağara (Tufanbeyli)'da payını almış, Elbistan, Afşin, Göksun dolaylarındaki kaçaklar özellikle Mağara Suyu dolaylarına yerleşerek Kayarcık, Yeşilova, Yamanlı,

³⁸⁰ BOA, *İMMS*, nr.30-1267/3-4.

³⁸¹ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s.27-28.

³⁸² Musa Çadircı, *a.g.e.*, s.31.

³⁸³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006, s.45.

³⁸⁴ Develioğlu Ömer ve oğlu Koce, Kozan Dağına kaçmış ve Kozanoğlu, Kırmıtlı, Afşar, Kerimoğlu'na iltica etmişti(BOA, *HAT*, nr.276-16224).

Bozgüney, Höketçe köylerini kurmuşlardı. Ayrıca, Samur Ağa da, Karsavuran, Doğanlı köylerini kurmuştu.³⁸⁵

Tanzimat Fermanı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğunda yapılan bütün düzenleme çalışmalarının ağırlık noktası, askerlikle ilgiliydi. Bu çalışmaların genel amacı, Osmanlı ordusunu Avrupa ordularıyla savaştık duruma getirmektir.³⁸⁶ II. Mahmud döneminde, merkezîleşme politikası iki önemli yenilik getirmişti: İlk Osmanlı nüfus sayımı ve arazi ölçümü. Yeniliklerin temel amacı silâh altına alınacak asker sayısını belirlemek ve vergilendirilebilir nüfusu öğrenmektir.³⁸⁷ Bu amaçla Rumeli ve Anadolu'da yapılan ilk nüfus sayımı 1831 yılında olduğu gözüküyor.³⁸⁸ 1831 sayımının mucip sebepleri arasında II. Mahmud'un geniş ölçüde bir ıslahat yapma istediği başta geliyordu. II. Mahmud, Yeniçeri Ocağını kaldırarak yapılacak yeniliklerin önünü açmış ve dilediği reformları yapabilme imkanı kazanmıştı. Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra yapılması gereken ilk reform, yeni bir ordunun kurulmasıydı.³⁸⁹ İdare, aynı zamanda askeri hizmet için uygun Müslümanların sayısının belirlenmesini ve cizyenin yeniden tayin edilmesini istemişti. Baş vergisi, genellikle on beş ve altmış yaş arasındaki gayrimüslimlere³⁹⁰ askerlikten muafiyet karşılığında konmuştu ve sonradan askerlik hizmeti yerine "bağış" ya da "bedel" anlamına gelen "iane-i askeriye" ya da "bedelat-ı askeriye" olarak adlandırıldı. Sultan Mahmud, cizye gelirini, 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı askerî teşkilatının esas olacak modern bir ordunun masraflarını karşılamak üzere kullanmayı düşünmüştü.³⁹¹ Sultanın, baş vergisine verdiği önemi dikkate alan memurlar, Hıristiyanları olabildiğince doğru saymakla ilgilenmiş olmalılar. Her ne kadar Osmanlı idaresi ülkedeki asker potansiyelini bilmek istemiş olsa da memurların, Müslümanların kaydedilmesine yeterince

³⁸⁵ Mustafa Onar, *Saimbeyli*, Adana Valiliği Kültür Yayınları, Adana 2002, s. 49-51.

³⁸⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.178.

³⁸⁷ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.126; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.156.

³⁸⁸ Kapucu başlarından Şakir Beyin memurluğunu yaptığı sayıma göre, Adana'da nüfus şöyleydi: Nefsi şehri Adana'da Ehli İslâm:3020, şehri mezburede mevcut olan Fellâhan:1030, şehri mezburede olan Erneni reayası:2215, şehri mezbur kura ve bahçelerde olan Rum reaya:236, yekûn:6501 idi. Bunların da haricinde Adana'nın Yüreğir, Dindarlı, Karaisalı nahiyelerinde nüfus sayımı yapılmıştır. (Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s.172-73; *Yurt Ansiklopedisi*, s.29).

³⁸⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.10-11.

³⁹⁰ Moltke gayrimüslimlerin askerlikten muafiyeti konusunda şunu belirtmişti: "Reaya, bütün memlekette Müslümanlardan fazla vergi verir. Ama mükellef oldukları haraç, bilindiği gibi pek fazladır. Eğer reaya bundan gayri bazı işlere mecbur ediliyorsa da, eğer bu angarya şartları tahkir edici bir şekilde yaptırılmıyorsa, haksız bir şey değildi, çünkü reaya bütün vergilerin en ağırından, askere alınmaktan bağışık tutulmuştur."(Helmult Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s.238).

³⁹¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.67.

özen göstermediği anlaşılmaktadır.³⁹² Zira kayıtlara dayanan bir zorunlu askerlik işlemi henüz yerleşmemiştir. 1831 sayımının, yönetimin öngördüğü askeri amaçlara hizmet etmediği, 13 yıl sonra 1844'te, bir askerî yetkilinin idaresinde özellikle ordunun amaçlarını gözeten yeni bir sayımın yapılmış olmasından anlaşılmaktadır.³⁹³

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra oluşturulan yeni orduya asker alımında eski yöntemler uygulandığı gibi askerlik süresi de belirtilmemiştir. Bu durum yakınmaların başlıca sebeplerinden biri olarak görülüyordu. Gerçekten, 20 yaşında asker olan birisi 40-50 yaşına kadar bu hizmeti yapmakla yükümlü tutuluyordu. Bu durum ise toplumda hoşnutsuzluğa yol açıyordu.³⁹⁴ Tanzimat'la birlikte askerlik herkes için vatan borcu olarak kabul edilip süreye bağlanmakla çağın gereğine uygun bir adım atılmış oldu. Kanun önünde herkesin eşit olduğu ilkesiyle yola çıkılarak Müslim olan veya olmayan herkes vatan borcunu eda edecekti.³⁹⁵ Ancak, 1844 yılına kadar geçen sürede askere almada uygulanan yöntem oldukça sert ve kaba idi. Hükümet, gereksinim duydukça padişahın emriyle valilerden, bölgelerinden asker toplatıp göndermelerini isterdi. Bu iş için görevlendirilen memurlar gittikleri yerlerin ileri gelenleriyle birlikte istenilen sayıdaki erleri halk arasından zorla seçerlerdi. Bekâr veya evli ayrımı düşünülmeden, gençler yakalanıp bir suçluymuş gibi elleri kelepçelenir ve en yakın kasabaya gönderilirdi. Bunlara, diğer yerlerden gelecek olanları beklerken bakımsız bir şekilde hapis hayatı yaşatılıyordu. Birliklerine katılmaları için gelirlerken yollarda çok sıkıntı çekiyorlardı. Eşit haklara dayanmayan, kayırmalara elverişli olan bu yöntem hoşnutsuzlukların gün geçtikçe artmasına neden oluyordu. Asker almada görülen bu düzensizlik ne ücretli askerlik sistemine ne de askerliğin bir vatan borcu olarak görüldüğü sisteme uyuyordu. Gülhane Hattı'nın öngördüğü eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin askere almada yürürlüğe konmasını zorunlu hale getirmişti.

³⁹² Sayım memurları, din bilginleri arasından seçilerek hükümetçe görevlendirildiler. Bunun nedeni, halkın yapılan işin şeriata aykırı olmadığına inandırılmasıydı. Genel nitelikteki bu sayımda güdülen amaç, Anadolu ve Rumeli'deki erkek nüfusun saptanmasıydı. Mahalle mahalle gezilerek yapılan sayımda Müslüman-Hıristiyan ayrımı esas alınmış, Müslüman olmayanlar Rum, Ermeni, Yahudi, ayrımına tabi tutulmuştur (Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.45).

³⁹³ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.70.

³⁹⁴ Moltke'nin Anadolu coğrafyasına yaptığı gezilerde, ahalinin askerlik durumuna ilişkin şunları aktarmaktadır: "*Halkın çoğunluğunun şikayeti vergilerin ağır ve keyfi oluşu ve askerliğe alınmalarıydı. Asker alımlarında ki hata yükün eşitsiz bir şekilde dağıtılması ve uzun askerlik süresidir. Onbeş yıl olan askerlik süresi (daha sonra yedi yıla indirilerek) sadece ömür boyunca başka türlü söylenmesidir. Şu halde, eğer ordugâhın etrafına, yüzleri düşmana değil kendi kıtalarına dönük, sık bir nöbetçi kordonu çeviriyorsa buna şaşmamak lazımdır.*" (Helmult Von Moltke, *a.g.e.*, s.238-241).

³⁹⁵ Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *TAD*, c.23/34 2004, s.238-239.

Nitekim, 1843'te ordu yeniden düzenlenirken bu konuda ise artık asker alımlarının kura yoluyla yapılacağı belirtilmişti.³⁹⁶

Kura ile asker alma ilkesinin kabul edilmesinin ardından, kuranın bir kurul aracılığı ile katılanların gözü önünde çektilmesiyle asker alımında haksızlık ve adam kayırmanın önüne geçmiş olunuyordu.³⁹⁷ Ancak Osmanlı köylüsü askerlikten bıkmış usanmıştı. Nitekim istediğini askere alıp istediğini hizmetten başışık tutmak devlet görevlilerinin özellikle halkla sürekli yakın ilişkide bulunan köy imamı, muhtar, kadı ve zaptiyenin elindeydi. Doğaldır ki askerlikte yakasını kurtarmak isteyenler bu görevlilere bolca rüşvet verirdi. Kendisine “kura” isabet eden zenginler bu yönteme başvururlardı.³⁹⁸ 1849 senesi başlarında silah altına çağrılan redif sınıfı ile askerî kuvvetler yaklaşık elli bin artmıştı.³⁹⁹

TABLO IV
1849 Yılı Toplam Asker Sayısı⁴⁰⁰

Nizamiye	120.000
Redif	50.000
Bosna ve Hersek askerleri	30.000
Miridita askeri	10.000
Dobruca ve Tatar askerleri	10.000
Tuna Kazaklı askerleri	1.500
Kürt Milli askeri	25.000
Irak ve Arabistan Milli askeri	30.000
Mısır askeri	20.000
Toplam	300.000

Anadolu'nun güneyinde de Tanzimat uygulamalarıyla asker alımına karşı tepkiler görülmüştü. Yerleşik hayata geçirilmekte epey uğraştıran Adana ve Kozan dolaylarında, aşiretlerin yerleştirilerek devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamak kolay olmamıştı.⁴⁰¹ Kozan ahalişi önceden beri devlete asker vermek istemediğinden, kura usulünün bölgede uygulanmasında birtakım sıkıntılarla karşılaşmıştı.⁴⁰² Devlet otoritesini tanımayan tavırları yüzünden, onları silah altına almak ancak yeni bir düzenin tesis edilmesiyle

³⁹⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, s.68-69.

³⁹⁷ Ayten Can Tunalı, *a.g.m.*, s. 239.

³⁹⁸ Helmolt Von Moltke, *a.g.e.*, s.29.

³⁹⁹ Engelhart, *a.g.e.*, s.93.

⁴⁰⁰ Engelhart, *a.g.e.*, s.93.

⁴⁰¹ Ayten Can Tunalı, *a.g.m.*, s.239.

⁴⁰² 1860 yıllarında dahi Kozan ve civarında askerlik görevini yapmak adına kaçanları mevcuttu. Niğde sancağı havalisinde, Adana ve Cebel-i Kozan aşiretlerinden *kura' ve redif* askerlerinden olup kaçanların ele geçirilmesi için askeri birlik temin edilmişti (BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.604-60, 15 Rebiül-Âhir 1277- 29 Aralık 1860).

gerçekleşebilirdi. Tanzimat yeniliklerinin uygulanabilmesi için bölgeye asker göndermenin faydası olmayacaktı. Çünkü yerleşik halkı, mütegalibenin elinde çok korkmuş olduğundan Padişahın *taht-ı itaatini* tanımaları zaman alacaktı.⁴⁰³ Zira Cebel-i Kozan'ın bir kısmı Adana ve diğer bir kısmı Maraş'a bağlıydı. Samurzâde Mehmed Ağa'nın tabii olduğu Maraş dolayında asker ve vergi tespiti için tahrir yapmak isteyen Miralay Mehmed Bey, Kars kaymakamı Ahmed Bey'i de yanına almıştı. Kozanoğlu Samurzâde Mehmed Ağa'ya mahallerinde tahrir yapılacağı haberi önceden Kars kaymakamı Ahmed Bey tarafından iletilmişti. Ancak, Samurzâde Mehmed Ağa, tahrir yaptırmak istememişti. Ancak Cebel-i Kozan kaymakamı Çadırcı Mehmed Ağa'nın⁴⁰⁴ mahallerinde tahrir yapılmasıyla Samurzâde Mehmed Ağa'da tahrire mecbur kalmış olacaktı. Herhangi bir muhalefet durumunda, gerekirse askeri birliklerin idaresiyle tahrir yapılması istenmişti. Bununla beraber Miralay Mehmed Bey, Kozanoğlu'nun muhalefetini önlemesi için akrabalarından Şerebli? oğlu İsmail Ağa'yı beraberinde getirmişti. Bu suretle tahrire muhalefet etmeyeceğine söz veren Samurzâde, mahallinde bulunan aşiret kethüdalarıyla konuşup, Miralay Mehmed Bey'e nüfusu kendi sayımlarıyla bildirmek istemişti. Ne var ki bu suretle yapılacak tahrir sağlıklı olmayacağından, yetkililer, bir türlü tahrir yaptırmayan Samurzâde'yi ikna etmeye çalışmıştı.⁴⁰⁵ Netice itibariyle Tanzimat'ın taşrada askerî ve malî yapılanması karşısında Kozanoğullarının alışa geldikleri şekavet hallerini sürdürdükleri söylenebilir.

Devletin merkezîleşme çabalarına karşın asker ve vergi tespiti ile ilgili konularda beklenen sonuç alınamamıştı. Bu sebeple 1864 yılı baharında genel sayım yapılması kararlaştırılmıştı. Bu sayımda kadınların da sayılması uygun görülmüş ve her vatandaşa “*Osmanlı Tezkeresi*” adıyla bir tezkere verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun için Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü ordular ile Tershane ve Tophane dairelerinin “ümera ve zabitan-ı askeriyeye'den kol kol tahrir memurları tertib ve tayin” olunmuştu. Öte yandan 5.Ordu dairesinde bulunan Şarkî ve Garbî Kozan ile buranın kaza ve nahiyelerinde kura çekiminin yapıldığı, ismine kura isabet edenlerin, toplu olarak sevk memuruna teslim edildikleri, geri kalanların ise 20 günlük izin süreleri sonunda gönderilecekleri haberi veriliyordu.⁴⁰⁶ Kozan'dan İstanbul'a yüz elli asker gönderilmişti. Ayrıca, askerlere maaş bağlanmıştı.⁴⁰⁷

⁴⁰³ BOA, *A.AMD*, nr.32-23, 19 Zil-Hicce 1267(15 Ekim 1851).

⁴⁰⁴ Miraliva İsmail Paşa'nın gönderdiği yazıya göre Cebel-i Kozan'ın vergi bakayası, aşar, cizye ve tahrir-i nüfus vesairesi Çadırcı Mehmed Ağa'nın da muhalefeti yüzünden yapılamadığı bildirilmişti (BOA, *A.MKT.ND*, nr.33-59, 2 Receb 1267- 3 Mayıs 1851).

⁴⁰⁵ BOA, *A.MKT.UM*, nr.3-75, 4 Safer 1266(20 Aralık 1849).

⁴⁰⁶ Ayten Can Tunalı, *a.g.m.*, s.239-241.

⁴⁰⁷ BOA, *İ.MVL*, nr.556-24986, 1283(1866).

d) Muhacirlerin İskanı Meselesi

Tanzimat ekonomisinin karşılaştığı bir diğer problem Kırım göçmenleriydi. Osmanlı sistemi üzerinde ağır bir yük teşkil etmişlerdi.⁴⁰⁸ Daha önceki dönemlerde de muhacirlerin iskanı söz konusuydu. 1768- 1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlıların yenilmesinden sonra imzalanan Kaynarca Anlaşması ile “bağımsızlaştırılan” Kırım'ın, 9 Temmuz 1783 tarihinde Ruslar tarafından ilhakından sonra Rusların Kırım'da giriştiği katliam hareketi ile binlerce Kırımlı öldürülmüştü. Kırım'dan bu şekilde başlayan göçler, XIX. yüzyılda da sürmüştü.⁴⁰⁹ Ruslar tarafından atalarının Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki topraklarını terk etmeye zorlanan ve topluca Çerkez olarak adlandırılan üç milyondan fazla Kafkas kökenli insan, XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına yerleşerek nüfusun büyümesine neden olmuştu.⁴¹⁰

Kafkasyalı göçmenler Osmanlı topraklarında yoğun olarak, Trabzon, Samsun, Sinop, Adapazarı, Kayseri, Sivas, Erzurum, Çorum, Çankırı, Bursa, Eskişehir, Tokat şehirlerine iskan edilirken bir kısmı da Diyarbakır, Mardin, Muş, Halep, Şam gibi şehirlere yerleştirilmişti.⁴¹¹ Güneye gelen göçmenlerden bir kısmı Adana civarına iskan edilmişti. Kaymakamlığa gönderilen yazıda, Nogay muhacirlerine iyi davranılması ve hürmet edilmesi istenmişti.⁴¹² Bu suretle de Adana'ya iskan edilen Nogay muhacirleri için yapılacak harcamaların karşılanması adına Maraş eyaletinden bir miktar para gönderilmişti. Muhacirler yerleştirildikten sonra tahrirleri yapılmıştı.⁴¹³ Hatta gelen muhacirlere ve Abhaz beylerine kayd-ı hayat şartıyla maaş bağlanmıştı.⁴¹⁴ Muhacir nüfusun büyük ölçekli iskanı gibi devlet denetiminde yürütülen “şenlendirme” faaliyetlerinde amaç, bir köylü kesimi yaratmaktı.⁴¹⁵ Nitekim Tanzimat döneminde, Adana havalisinde aşiretler konar-göçer yaşam tarzını hala devam ettirmekteydi. Bu suretle yerleşik Türklere oranla gayr-i müslim nüfusu çoğunlukta idi. Kozanoğulları vesair aşiretlerin nüfuzlarının kırılmasıyla Çukurova'da, yerleşik hayata geçen

⁴⁰⁸ Donald Quataert, *a.g.m.*, s.486.

⁴⁰⁹ Hayatı Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.43.

⁴¹⁰ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.86.

⁴¹¹ Hayatı Bice, *a.g.e.*, s.54.

⁴¹² BOA, *A.MKT.MHM*, nr.207-77, 22 Receb 1277(3 Şubat 1861).

⁴¹³ BOA, *A.MKT.UM*, nr.413-91, 21 Zil-Hicce 1276(10 Temmuz 1860).

⁴¹⁴ BOA, *İ.MVL*, nr. 546-24529/4, 14 Cumadel-Ahir 1282(14 Kasım 1864).

⁴¹⁵ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı? ”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.7.

bir nüfus oluşturulmuştu. Gerek toprakların işlenmesi gerek bölgenin Türkleşmesi bakımından muhacirlerin iskan edilmesinin uzun vadede olumlu sonuçları olduğunu söyleyebiliriz.

2) XIX. Yüzyılda Kozanoğullarının Durumu

Konar-göçerlerin yapılarını incelediğimizde, il yahut ulus ismi altında sıralanan halk, sırasıyla boy (aşiret), oymak (cemaat), oba (mahalle) bölümlerine ayrılmıştır. Boy ve oymakların başında bir bey bulunurdu. Konar-göçerlerin teşekkülleri, yapı itibariyle değişik topluluklar olarak görünmüşlerdi. Bu sebeple onların kuruluşları hakkında fikir verebilmek amacı ile şöyle bir sınıflandırmaya tabi tutulabilirler:

- 1- Bir boydan ibaret olan müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar.
- 2- Bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları dörtten onaltıya yahut daha fazla olan oymak grubu, umumiyetle reislerinin ismi altında adlandırılmaktadır.
- 3-Federasyon şekli gösteren kuruluşlar, ana teşekküllerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana getirdiği gruplar.⁴¹⁶ Bu suretle de Kozanoğullarının; Kırıntılı, Bozdoğan, Sırkıntı, Karahacılı, Karalar, Lek ve Afşar aşiretleriyle bir federasyon şeklinde teşkilatlandıklarını söyleyebiliriz.

Doğu ile göçer (aşiret) gelenekleri taşıyan Osmanlı Devleti'nin kışlak-yaylak hayatı sürdüren toplumlara karşı gösterdiği anlayış, onları disipline etmeye çalıştığı muhakkaktır. Belgelerde “aşair”, “göçer taifesi”, “Türkmen”, “ekrad” olarak geçen aşiretler; otoritenin zayıflaması ve asayişsizlik gibi nedenlerle XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak itaatsiz kalabalıklara dönüşmüşlerdi.⁴¹⁷ Bu süreç, Tanzimat dönemine kadar böyle devam etmişti. Tanzimat'la beraber konar-göçerlerle ilgili olarak uygulamaların ne olacağı konusu ilk aşamada tartışılmış ve aşiret bulunan mahallerdeki muhassıllar tarafından gönderilen raporda, bunların mutlaka yerleştirilmeleri gerektiği ifade edilince, konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştü. 1839 yılında Meclis-i Vâlâ'nın kararı, esasen bütün aşiretlerin bir düzen altına alınması yönündeydi. Fakat bu konuda hazırlıklar yapılmaya kadar eski usulün devam ettirilmesi kararı alınmıştı.⁴¹⁸ Ancak aşiretlerin ıslahını sağlamak için kurulan Fırka-i İslahiye

⁴¹⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayınları, İstanbul 1976, s.14-16.

⁴¹⁷ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.37.

⁴¹⁸ Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlı*, c.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.185.

Ordusunun Kozan'a gelmesinden önce Kozanoğullarına yönelik ıslah ve iskan girişimleri olmuştu. Çadırcı Mehmed Ağa, idaresinde bulunan mahallerde ekrad ve aşayirden topladığı “*vergi, aşar, cizye*” rüsumlarından ancak cüzî bir kısmını teslim etmişti. Üzerinde kalan paralar kendisinden istenmesine rağmen çeşitli bahanelerle ertelemiş ve paraları zimmetine geçirmişti. Bu suretle devlet, Adana valisine ve Maraş mutasarrıfına gönderdiği yazıda, Cebel-i Kozan kaymakamı Kozanoğlu Mehmed Ağa'nın ve amcaoğlu Samurağazâdenin, *familyalarıyla beraber Rum ilinde münasip bir mahalde iskanları* emir verilmişti. İskanın yapılabilmesi içinde bir alay piyade ve dört kıta dağ topunun Anadolu veya Arabistan Orduyu Hümayûnundan temin edilmesi istenmişti.⁴¹⁹ Ancak bölgenin sarp ve dağlık olmasından dolayı mevcut askerlerle bu denli kökleşmiş bir nüfuzu ortadan kaldırmak mümkün olmamıştı.

Kozanoğullarının itaatsizliği aşikâr olsa da devlet, şekavetlerini önlemek adına görevler vererek onları kazanma yoluna gitmişti. Bu suretle Maraş sancağına bağlı olan Haçin kazası dolaylarında bulunan Mağara (Saimbeyli), Kurtkulağı, Saraç ve Beg Yukarı? civarında zuhur eden madenin müdürlüğü görevi Gürleşen Aşireti boybeyi Kozanoğlu Yusuf Ağa'ya verilmişti. Kayseri mutasarrıfı Hilmi Paşa ile mal müdürü, bu görevin verilmesinde bir mahzur olup olmadığına dair İstanbul'a yazı göndermişti. Kozanoğulları her ne kadar muhalefet halinde olup devletin vergisini toplayıp teslim etmiyorsa da devlet, kendilerine maden müdürlüğü tevdi edilmişti. Ancak *şimdiye kadar nail oldukları nimet-i cihan kıymetin kadar şükürünü* bilmedikleri, gibi buraya yeni bir müdür tayini yapılana kadar *hale terk* olunarak, müdürlüğün Kozanoğullarında kalması uygun görülmüştü.⁴²⁰

A) Kozanoğullarının Şekavetleri

Devletin kuvvetli olduğu dönemlerde aşiretlerin çıkardığı problemler fazla olmayıp kanunların ön gördüğü çerçevede hayatlarını sürdürmekteydiler. Ancak, devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda özellikle konar-göçerlerin ortaya çıkardıkları sorunların boyutu oldukça genişti. Toplumda genel çözülmenin başladığı zamanlarda aşiretler, diğer toplum katmanlarına nazaran daha teşkilatlı güç olduklarından yerleşik halk ile daha zayıf olan aşiretler üzerinde tam anlamıyla tahakküm kurabilmişlerdi.⁴²¹ Kozanoğulları bu şekilde etraf

⁴¹⁹ BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.5-23, 11 Cumadel-Evvel 1262(11 Mayıs 1846).

⁴²⁰ BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.65-64, 29 Cumadel-Evvel1265(22 Nisan 1849).

⁴²¹ Abdullah Saydam, *a.g.m.*, s.183.

aşiretleri hükmü altında tutmuştu. Zaten öteden beri çevreye verdikleri zararlardan yüzünden şikayet edilen bu aşiretler, Kozanoğullarının hükmü altında şekavetlerini daha da arttırmışlardı. Kayseri sancağı civarında *hayme-nişîn olan ekrad aşayirinden Kozanoğlu, Afşar, Kırıntılı, Lek aşiretleri* eşkiyası, ahaliye rahatsızlık vermişlerdi. Ahali, eşkiya saldırılarının günbegün arttığını, mallarının yağmalandığını, canlarına kastedildiğini bildirmişti. Devletten eşkiyaların çevreye verdiği zararlarının önlenmesini, rahat ve huzurun temin edilmesini istemişlerdi.⁴²² Aşiretlerin, refikaları ve altmış kadar süvariden oluşan avenelerinin Rum İli tarafında yaptıkları zararların önlenmesi adına askerî birlik tertip edilmişti.⁴²³ Alınan önlemler yeterli olmamış, aşiretler şekavetlerine devam etmişlerdi. Lek ve Kırıntılı aşiretlerinin hırsızlıkları artmıştı. Nevşehir, Ürgüp, Niğde ve Çamardı kazalarında sakın ahalinin sığır, beygir gibi hayvanlarını ve sair eşyalarını gasb etmişlerdi.⁴²⁴ Bu zararların önlenmesi için ve çalınan hayvanların hırsızlardan iadesi için otuzar kişilik askerî birlik tertip edilmişti.⁴²⁵ Hırsızlıkları önlemek adına idareciler ellerinden geleni yapmışlardı. Mesela, ekrad aşayirinden Seyid Ali oğlu Hayati? ve Sırkıntı aşiretinden Sırkıntı oğlu Hacı Bey, on iki re's öküz, dokuz re's merkebe, iki re's inek ve bir re's kısrak çalmışlardı. Ahali, aşiretlerin çaldığı hayvanları borçlarına karşılık Karadere köyünde bulunan Cive oğlu Yange? Keloğlan adlı bir zimmîye verdiklerini idarecilere bildirmişti.⁴²⁶

Aşiretler yalnızca hayvan çalmakla kalmamış, bazen ahalinin zahiresini bazen de tüccarların mallarını gasb etmişlerdi. Lek ve Kırıntılı aşiretleri, Kayseri sancağına bağlı Gözdere nahiyesinden Şah Melek köyünü yağmalamışlardı. Ahalinin on bin dört yüz kuruşluk zahiresine el koymuş ve paralarını gasb etmişlerdi. Ahali, devletin bu zararların *Hazine-i Celile* tarafından temin etmesini istemişti.⁴²⁷ Yine aynı suretle Lek aşiretinden yirmi kadar eşkiya Kayseri tüccarlarının mallarını yağmamışlardı. Kayseri'ye beş-altı saat mesafede Gözdere mahallinde tüccarların hayvan ve mallarını yağmadıkları gibi birkaç kişiyi de öldürmüşlerdi.⁴²⁸

⁴²² BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.570-93, 23 Şevval 1274(6 Haziran 1858).

⁴²³ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/9, 17 Cumadel-Evvel 1263(3 Mayıs 1847).

⁴²⁴ Niğde'ye bağlı Erlisune? köyü ahalişi çalınan hayvanlarının bakiyesini yazıp yetkililere sevk etmişlerdi. Kırıntılı ve Lek aşiretleri ahalinin, toplam 108 sığır, beygir ve merkebini çalmıştı (BOA, *İ.MMS*, nr.69-2012/8-18).

⁴²⁵ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/1-11-12-13-14.

⁴²⁶ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/10.

⁴²⁷ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/6.

⁴²⁸ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/17.

Lek, Hacılar ve Kırıntılı ekrağları genel olarak *gasb u sirkat* yoluyla geçimlerini sağladıklarından Őekavetlerinin nlenmesi ve ahalinin güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Nitekim bu aşiretler, aynı zamanda farklı yerlerde Şekavet hareketlerine de giriŐmekteydi. Vergilerini de ödemekten kaçınan aşiretler, yaylaklarına gidiş geliŐleri sırasında sürekli ahaliye zarar vermişlerdi. Afşar aşireti, Rum İli tarafında ekrağ aşiretleriyle birleŐip bir kısmı etrafı yağmalarken bir kısmı da Tacirli aşiretinin evlerini basmıŐ ve hayvanlarını almıŐlardı. Tacirli ve Cerid aşiretleri de çalınan hayvanlarının peŐine düşmüşlerdi. Bu sırada Bozdoğan aşiretleriyle karŐılaŐmıŐlar ve muhtemelen bu aşiretlerle beraber hareket ettiğinden Bozdoğan aşiretinin evlerine baskın yapmak istemişlerdi. Adana Valisi Hasan Hakkı Paşa, Cerid, Tacirli ve Yüreğir aşiretlerini, eŐkıyalardan korumak adına askeri birlik göndermişti. Ancak, bu aşiretler hüküm altına girmek istemedikleri gibi alıŐkanlıklarından da vazgemiyorlardı.⁴²⁹ Zira gözlerine kestirdikleri tüccarları, yolcuları dahi soyuyorlardı. Bu aşiretlerin asıl baŐları Kozanoğullarından adırcı Mehmed ve Samurzdelerden Mehmed Ağaydı. AŞiretlerin aynı obada birbirlerinden ayrılmadan yaŐadıklarından, Şekavetlerin nlenmesi Kozanoğullarının *rey tlimiyle* mümkün olabilecekti. Kozanoğulları da mahallerindeki idarî görevleri adaletiyle yerine getirmediikleri gibi onlarda Şekavete giriŐmekten geri kalmamışlardı. Bu bağlamda, adırcı Mehmed ve Samurzâde Mehmed'in 1839(H.1256) tarihinden beri *emval-i vergi ve mukataa vesaireyi eda etmedikleri* bildirilmişti. Bununla beraber Lek, Kırıntılı, Sırkıntı, Hacılar ve Afşar aşiretlerini kendilerine çekerek ve beraber *katl-i nüfus, gasb-i emval* türü Őekavetlerde bulunmuşlardı. Ayrıca, kadınların namusuna(*hatun-u ırz ve namus*) dahi kast edecek kadar gayri insan hareketleri de söz konusuydu. Bu aşiretlerin ıslah ve terbiyesi için mevcut olan bir tabur piyade ve dört yüz zabitan yeterli olmayacağından Maraş tarafında da asker sevk ettirilmiŐti.⁴³⁰ Hatta, Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen yazıda, Kozanoğulları ve onlara tabii aşiretlerin cezalandırılmaları için Arabistan Ordu-yu Hmyun'dan asker istenmişti.⁴³¹

AŞiretler arasındaki bu çatıŐmaların başlıca sebebi konar-göçerler, yaylak ve kışlakları arasında gidip gelirken yolları üzerinde bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine, mallarına, hatta

⁴²⁹ Ali Rıza Yalman, GđŐen Kâhya'dan aktarıyor: "*Eski zamanlarda Çukurova'da Cerit, Tecirli, Bozdoğanlı ve AvŐarlarla dolu imiŐ. Bu aşiretler birbiriyle hiç doğru yaŐamazlarmıŐ. Kan akıtırlarmıŐ. Sonra Derviş Paşa isminde bir paşa gelmiş ve ona da karşı durmuŐlar. Paşa hopurumuzu (tarla yapmak için ormanların sökülmüŐ yerleri, ağaç kökleri) skmŐ, yurtlarımızı dağıtmış da bir parça burnumuz kırılmıŐ. Yzelli yıl öncesinden beri bu aşiret kavgalar bizleri ikiye blmiŐ, AvŐarlarla Bozdoğanlı, Cerit ile Tecirli birleŐmiŐ bir eyyamda iki taraf olarak birbirimizi kırmıŐız. Bir gün gelmiş Avşar kolu yılmıŐ, Sivas'a kaçmış dađılmıŐ, Bozdoğanlarda Sis tarafına sinmiŐler, meydana bizim Tecirli ve Cerit kalmış*" (Ali Rıza Yalman, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Kültü Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.347).

⁴³⁰ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/20-21-22-23.

⁴³¹ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/26-28.

canlarına zarar vermiş olmalarıydı.⁴³² Kozanoğulları ve onlara bağlı diğer aşiretler de yaylaklarına gidiş gelişlerinde sorun çıkarmaktaydılar. Ahaliye karşı zulmâne davranışlarından dolayı Arabistan Ordu-yu Hümayûn müşirine Kozanoğullarının ıslahı hususunda emir verilmişti. Ancak bu aşiretlerin taadîyatlarının önlenmesi ve kaza ahalisinin refahı, emniyeti için Adana'da bulunan askerin *def-i taaddîlerine* yeterli olduğu bildirilmişti.⁴³³ Ayrıca, konar-göçerlerin başka gruplara ait arazilere tecavüz etmeleri, aralarında çatışmalar çıkmasına sebebiyet verdiği gibi vergilerini vermekten de kaçınmışlardı.⁴³⁴ Lek, Hacılar ve Kırıntılı aşiretlerine köy basmak, para ve mal gasb etmek gibi alışkanlıkları yüzünden iskan olunmaları emredilmişti. Ancak, iskan olmak istemeyenler Afşar aşiretinin içine kaçmışlardı. İdarecilerden, aşiretin iskan edilmesi ve vermedikleri vergilerin tahsil edilmesi istenmişti.⁴³⁵ Ümraniye kazasına iskanları emredilmiş olan aşiretlerin üzerine iki tabur piyade ve iki bölük süvari gönderilmişti.⁴³⁶

Afşar, Kırıntılı, Sırkıntı, Bozdoğan ve Lek aşiretlerinin hırsızlık ve adam öldürme gibi hareketleri önlenmedikçe iskana riayet etmeyecekleri açıktı. Bu aşiretler, yayladıkları Bilan kazasına, Kozan Dağı boğazından geçerek veya Maraş'a iki saat mesafede Seyhan nehri köprüsünden geçip varırlardı. Ancak, güzergâhlarında bulunan ziraat arazilerine de zarar verirdi. Ahalinin ziraat yapmasına engel olduklarından tahsil edilen vergiler de bu nispette az olurdu.⁴³⁷ Bu gibi sebeplerden ötürü devletin alması gereken en önemli tedbir, aşiretlerin iskanı ve bununla beraber işlenmemiş arazilerin ihyasıydı. Aşiretlerin, konar-göçer hayatı terk edip silahlarını bırakıp kendilerine gösterilen yerde evler yapmak, çiftçilikle uğraşmak, yerleştirme nizamının ana hükümlerindendi. Hükümet bakımından, reayanın mümkün olduğu kadar toprak işleme ve dolayısıyla fazla gelir alması kendi faydasına olduğu için, reayaya ayrılmış olan arazide ziraat edip etmedikleri sıkı bir şekilde takip edilmişti.⁴³⁸

3) Fırka-i İslahiye Ordusu'nun Kuruluşunu Hazırlayan Sebepler

XVIII. yüzyılın mühim bir kısmında devlet, Çukurova bölgesinde sadece Adana ve Tarsus'a tayin yapabiliyordu. Vali ve kaymakam yetkileri de çok defa şehrin surlarından

⁴³² Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.43-44.

⁴³³ BOA, *A-MKT*, nr.2-92, 25 Şaban 1267(25 Haziran 1851).

⁴³⁴ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.45.

⁴³⁵ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/19.

⁴³⁶ BOA, *İ.MSM*, nr.69-2012/24.

⁴³⁷ BOA, *İ.MVL*, nr.119-2959, 12 Cumadel-Evvel 1264(16 Nisan 1848).

⁴³⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.48-49.

öteye geçemezdi. Hatta şehrin içinde bile hükümlerin yürümediği zamanlar görülmüştür. Adana'da Hasanpaşaoğulları, valileri şehirden uzaklaştırarak yer yer şehrin idaresini ellerine almışlardı. Tarsus'ta Toroğlu, Kelağaoğulları ve Menemenciler aynı şeyi yapmışlardı. Şehirler böyle olunca Çukurova'nın diğer yerlerinin idaresi de mahallî beylere kalmış oluyordu. Çukurova'daki bu nüfuzlu ailelerin en kuvvetlisi Kozan ve Kadirli bölgesini yıllarca idare eden Kozanoğullarıydı.⁴³⁹ Adana ve havalisinde, Mısırlı İbrahim Paşa'dan sonra kaybedilen otorite boşluğu, Tanzimat döneminde telafi edilmeye çalışılmıştı. Uzun zamandır bölgedeki nüfuzlu ailelerin elinde gayri resmî bir şekilde bulunan idarenin kontrol altına alınması şart olmuştu. Zira, Kozan dağının *taht-ı idaresini*, Çadircı Mehmed ve Samur Ağazâdeler tagallüben ellerinde bulunduruyorlardı. Onlara da bu toprakları ataları gibi malikâne bilerek istedikleri gibi hükmetmişlerdi. Kendileri gibi şekavet halinde bulunan diğer aşiretlerle ittifaklar kurarak etrafa zarar vermişlerdi. Alınan tüm tedbirlere rağmen alışageldikleri hallerinden vazgeçmemişlerdi. Kozanoğlu Ömer Bey ve Yusuf Ağa'nın biraderi Hacı Bey de ittifak kurarak itaatlerinde bulunan diğer aşiretlerle beraber Niğde, Kayseri ve Adana havalisinde *katl-i nüfus, gasb-ı emval* gibi hareketlere girişmişlerdi.⁴⁴⁰

Kozanoğulları kendi mahallerinde de ahaliye rahat vermemişlerdi. Ermeni ahalişi, Kozanoğullarını kendilerine karşı zalimane ve gaddarane davranışlarda bulduklarını bildirmişti.⁴⁴¹ Ermeni Katoğiskosu, Kozanoğlu Yusuf Ağa ve Ömer Ağa'nın zulümleri karşısın gereğinin yapılmasını istemişti.⁴⁴² Hatta şikayetçi olan gayr-i müslim tebaa aralarında iki yüz kadar imza toplayarak vekilen iletmesi için Bayram oğlu Mıgırdıç adında zımmîyi göndermişlerdi.⁴⁴³ Bununla beraber Kozanoğulları, Kozan Dağı ahalisinin vergi bakiyesi otuz beş bin kuruşken on senden beri üç yük elli bin kuruş müteceviz akçeyi ellerinde bulundurmuşlardı. Haçın kazası ahalisinden bu keyfiyet idaresinde yaşamak istemeyen yüz kadar hane topraklarını terk ederek Adana'ya yerleşmiş ve elli kadar şahıs da burada ailelerini

⁴³⁹ Abdullah Saydam, *a.g.m.*, s.183.

⁴⁴⁰ BOA, *İ.MMS*, nr.30-1267/1-2, 22 Cumadel-Evvel 1281(23 Ekim 1864); *Y.EE*, nr.35-16.

⁴⁴¹ BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/21, 2 Cumadel-Evvel 1281(3 Ekim 1864).

⁴⁴² BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/22.

⁴⁴³ Bayram oğlu Mıgırdıç'ın ifadesinin hülasası: “ *Cebel-i mezkurun Maraş sancağına tabii olan cihetinde bulunan Kozanoğlu Samur Ağa'nın vefatı vakia' vefatından sonra malum-u alâsermî dört nefer mahdumları daire-i mezkureyi...taksim ederek her biri bir tarafa icra-i ahkâm ve ahali-yi merkume hakkında mezâlîm ve taâddiyâne hiyam? Etmekte olarak bunların taâddiyet vakialarının başlıcası ahali-yi merkumenin mukaddema vergü-yi... otuzbeş bin guruşdan ibaret olduğu halde on senden berü kendilerinden sene-i üç yük elli bin guruşa kârib virgü istihali eylemekte ise de meblağ-ı mezbur hazine-i devlete virmeyerek bunların yed-i mâ'kilinde? Kalmakta olub...*” (BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/38); “*Beher sene üç yük elli guruşa ahz etmekte kaza-i mezbur mahallerini karındaşları ile taksim eyleyüb her biraderi iş bu vergiden ma'da türlü türlü...ceraim etmekte ve geçen sene beher haneden birer kiyle zahire alub cümle ahali fikra kulları harab ve perişan ve hiçbir tarafa merkumandan ihraz-ı ifade hali dahi cesarifa edemeyeceğinden...*” (BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/45).

bırakıp firar etmişti. Buraları itaat altına alınmazsa ahalinin *terk-i vatan* edecekleri bildirilmişti.⁴⁴⁴

Kozanoğulları uzun bir zamandır uygunsuz hareketlerinden dolayı bölgeden tasfiye edilmeleri ve bölgede yeni bir düzenin kurulması farz olmuştu. Yapılacak ıslahat girişimleri için Adana Valisine başvurularak ıslahatta nasıl bir yol izleneceğine dair görüşü alınmıştı. Vali Bey'de Kozanoğlu'nun idaresinde bulunan toprakların ikiye taksim olmak suretiyle bir kısmının Samurağazâde Yusuf Bey idaresinde Maraş eyaletine bağlı olduğunu, diğer bir kısmının ise Çadircızâde Ömer Bey idaresinde bulunduğunu bildirmişti. Bundan başka bölgedeki diğer aşiretleri de idarelerinde tutup serkeşane hareketler içerisinde buldukları, özellikle Ömer Bey'in tabiiyetinde bulunan aşiretlerin yol kesip mallarını gasb ettikleri, adam öldürdükleri bildirilmişti. Aşiretlerin itaat altına alınmasının tek yolu şekavet hareketlerinin önlenerek iskan edilmeleriyle mümkün olacaktı. Bununla beraber bölgenin civarında Azir sancağına bağlı Bereket Dağı ahalisinden Tacirli ve Cerid aşiretlerinin de şekavet halinde olduğu Dede Bey'in de isyan halinde olduğu bildirilmişti.⁴⁴⁵

Yapılan mütalaalar sonucu Kozan Dağının muhasarasına karar verilmiş ve Sis tarafından Adana Valisinin, Andırın tarafından Maraş idarecisi, Sivas mutasarrıfının ve Develi kazası tarafından Kayseri kaymakamının askerî birliklerince azimet etmeleri istenmişti.⁴⁴⁶

4) Fırka-i İslahiye'nin Kozan'a Gelişi

Dördüncü Ordu-yu Hümayun müşiri Derviş Paşa'nın kumandasında bulunacak Fırka-i İslahiye'nin kuruluş amacı, Kozan'ın zabtı ve uzun zamandır isyan halinde olan Zeytun nahiyelerini ıslah altına almak ve ondan sonra Maraş üzerinde Kürt-dağı ve Cebel-i Bereket ismiyle anılan Gavur-dağı taraflarına dolaşarak buraları itaat altına alınmasıydı. Buralar zapt altına alındıktan sonra Akçadağ ve Dersim dağlarını itaat altına almak ve İran sınırına kadar gitmekti. Ancak öncelikle Gavur-dağı, Kürt-dağı çevresini ve Çukurova'daki aşayiri ve Kozanoğullarını itaat altına alınması gerekmekteydi.⁴⁴⁷ Bin iki yüz seksen Zilhiccesinin yirmi dördünde yol hazırlıklar tamamlanıp bir alay süvari, yedi tabur piyade, mühimmat ile maiyet

⁴⁴⁴ BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/3.

⁴⁴⁵ BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/2.

⁴⁴⁶ BOA, *İ.MMS*, nr.30-1256/3.

⁴⁴⁷ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.107-108.

memurlarıyla beş kıtâ beylik vapura binilmiş ve İstanbul'dan hareket edilmişti.⁴⁴⁸ Bu suretle Çukurova'nın ıslah ve iskan dönemi başlamış oldu. Zira Osmanlı Devletinin toprak kaybına uğradığı ve yabancı ülkelerin siyasi ve ticari baskılarına maruz kaldığı bu zor dönemde, hükümet nezlinde dış siyasette başarılı olabilmek için öncelikle taşradaki merkezi otoritenin sağlanması gerekmektedir.

Adana tarafından, Mirliva Hasan Paşa Payas'a doğru bir tabur nizamiye ile Maraş yönünden bir taburda Bulanık kazasına doğru ve Halep Fırka-ı askeriyesi kumandanı Seyyid Paşa ile Mirliva Hüsnü Paşa dahi bir tabur nizamiye ile hareket etmişlerdi. Fırka-i İslâhiye'nin toplamı on beş tabur piyade ve iki alay süvari nizamiye ve beş-altı yüz kadar güzide Gürcü, Çerkes ve Kürd atlılardan mürekkepti. Beş kıt'a şeshaneli dağ topu tertip olunmuştu. Fırka'nın masrafları için devlet hazinesinden muhasebeci ketebesini ve birkaç tahrirat katibi tayin edilmişti.⁴⁴⁹ 1282 senesi Muharreminde İskenderun kasabasına varılıp kasabaya yarım saat mesafede, Belen köyü yönünde bulunan tepeler ve dağlar üzerine çadırlar kuruldu. Süvari, piyade, asakir-i şâhâne ve mühimmat-ı harbiye çadırlarına yerleştirilmişti.⁴⁵⁰

Kürd-dağı ve Gâvur-dağı ıslahı ile meşgulken Kozan tarafında lazım gelenleri yapmak suretiyle erkan-ı harbiye binbaşlarından Hüseyin Hüsnü Bey'i İskenderun'a çıkıldığı vakit görevlendirilmişti. Buranın ahalisine karşı Fırka-i İslâhiye idarecileri, İstanbul'dayken umumî bir af çıkarmışlardı. Kozanoğulları ve aşâyirine hitaben hazırlanan tahrirat, Hüseyin Hüsnü Bey'e teslim edilmişti. Hüseyin Hüsnü Bey, Kozan-ı Şarkî müdürü Yusuf Ağa'ya misafir olarak yanında hayli vakit oturarak havali ahalisinin ahvaline iyice vâkıf olmuştu.⁴⁵¹ Kozan ümerasından yapılan görüşmeler neticesi olarak Kozan-ı Garbî kaymakamı Ömer Bey, akrabası Mehmed Efendi ve Kozan müftüsü, hakimi, müderrisi, Hüseyin Hüsnü Bey ile Orduyu Hümayûn'a gelerek "*arz-ı dehâlet*"lerini bildirmişlerdi.⁴⁵² Yapılacak ıslahatlara rıza

⁴⁴⁸ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.135.

⁴⁴⁹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.134-35.

⁴⁵⁰ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.139.

⁴⁵¹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.137-148.

⁴⁵² Ahmed Cevdet'in naklettiğine göre, kendisinin her gün hastaları ve karakolları gezmesi, harbiye ve mülkiye işleriyle meşgul olması üzerine, Ömer Ağa'nın rüfekasından biri: "*Kumandan Paşa dağda harp ile meşgul olduğundan ordusunun şimdi kumandanlık işini kazasker Efendi görüyor.*" dediklerinde: "*Ya Müşir Paşa da böyle dolaşır mı?*" diye sormuş. "*O hiç durmaz.*" diye cevap vermişler. Ömer Ağa'ya: "*Askere böyle bakarsan iş görür.*" diye eklemişler. Genç oğlan-oğlu Ahmed Ağa: "*Ağam ordu böyle olmalı bu tertiblerle Bu tedbirlere ne bu dağlar dayanır ne bizim dağlarımız karşı durabilir.*" demiş. Ömer Ağa: "*Evet doğrusun. Ben de teslim olmak üzere oğlum Ahmed Ağa'ya nasihat edeceğim ve dinlemez ise onu terk ile orduya gelip kendi hesabıma itaat edeceğim.*" demişti (Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.167).

göstererek destek vereceklerine dair söz vermişlerdi.⁴⁵³ Hüseyin Hüsnü Bey o gün Kozan ümerasıyla beraber Osmaniye'ye gelmişlerdi. Kendilerine çadırlar kuruldu ve görüşmeler yapıldı.⁴⁵⁴ Devlet nezdinde bu *hükümet-i mütegalibenin* itaat altına alınması zor bir iş olmayıp asıl Gâvur-dağı civarında bulunan *haydut ve gayret-i dîniyyeden ârî* olan eşkıya ahalsinin itaatıydı.⁴⁵⁵ Hatta Kozan ahalsinin çoğunluğu barış yanlısı olduklarından, ordunun ihtiyacı olan zahirelerin civar liva ve nahiyelerden temini konusunda yardımları dokunmuştu.⁴⁵⁶

Kozanoğullarının aralarındaki bölünmüşlük, Mısırlı İbrahim Paşa meselesinde olduğu gibi burada da kendini göstermişti. Fırka-i İslâhiye ordusuna, Kozan ümerasından bağlılıklarını bildirenler olduğu gibi itaat altına girmek istemeyenlerde bulunuyordu. Asıl iş Kozan-ı Garbî Ağası olan Ahmed Ağa'nın itaatsizliği idi. Ahmed Ağa itaat altına alınırca Kozan ıslahatı kolay olacaktı.⁴⁵⁷ Ancak, Ahmed Bey'in, babası Ömer Ağa'nın nasihatlerini dinlemeyeceği de aşikâr olduğundan Kozan üzerine gitmek şart olmuştu. Öncelikle keşif için erkan-ı harbiyeden Ahmed Muhtar Bey bir miktar süvari ile gönderilmişti. Yol üzerinde kurumuş otlar çok olduğundan yol açmak için bazı mevkideki otları yakmak için bir miktar asker istenilmişti. Ahmed Muhtar Bey'in isteği üzerine bir miktar asker gönderilmişti.⁴⁵⁸

Fırka-i İslâhiye, Osmaniye'den hareket ile bir gece Hemite kalesi harabesi civarında, iki gecede Ceyhan nehri kenarında kalmıştı. Önceden gönderilen askerler yol güzergâhında olan otları yakmasaydı fırka geçerken zorlanmış olacaktı. Osmaniye'den hareketten sonra üçüncü gün Sis kasabasına varılmıştı. Kasaba dışında ordugâh kurulmuştu. Kozan-ı Şarkî müdürünün biraderi Halil Bey, erkan-ı harbiye çadırında misafir edilmiş ve hatta Karayiğit Kaypak ve Çend oğulları birer miktar piyade tüfenk-endâzlarıyla birlikte gelmiş olduklarından onlarda ordugahta misafir edilmişti. Bunlara müteakip Sis Katoğikos'u geldi. Bununla birlikte manastırda bir şenlik düzenlenmişti. Ancak bu dönemde Sis halkı yaylalarda olması nedeniyle ahalinin kasabaya gönderilmesi için Ömer Ağa'ya haber verildi. Hatta Ali Bey biraderi Ahmed Ağa'ya ahaliyi sevk etmesi ve kendisinin de ordugâha gelmesi lüzumunda ihtar etmek üzere gönderilmişti. Katoğikos Efendi dahi Sis Ermenilerinin hanelerine gelmesi için haber gönderdi. Bunun üzerine Sislilerden bazıları yalnız hane

⁴⁵³ BOA, *İ.DH*, nr.1293-101637, 11 Cumadel-Evvel 1282(2 Ekim 1865).

⁴⁵⁴ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.167.

⁴⁵⁵ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.148.

⁴⁵⁶ BOA, *İ. DH*, nr.1293-101629.

⁴⁵⁷ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529.

⁴⁵⁸ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.169-70.

halkıyla beraber Sis'e gelmeye başladı.⁴⁵⁹ Ancak Kozan-ı Şarkî müdürü Yusuf Ağa, hala isyan ediyordu. Ömer Bey ve Mehmed Efendi kendisine nasihatler etmiş olmasına rağmen bu yoldan vazgeçmemişti. Bu duruma mukabil Yusuf Ağa müdürlükten alınmış ve yerine kardeşi Halil Bey getirilmişti.⁴⁶⁰

Eski Kozan-ı Şarkî müdürü Yusuf Ağa Gürleşen köyünde bulunup taraftarı olan kabileler ve aşiretler ile isyan halinde olan Ahmed Ağa'nın hareketine katılmıştı.⁴⁶¹ Kozan-ı Şarkî ağası Yusuf Ağa'nın da isyan etmesiyle, kendisinin yerine kardeşi Hacı Ağa tayin edilmişti. Ancak bu durumdan rahatsızlık duyan, Afşar aşireti beyi Çerkes Bey ve Sırkıntılı aşireti "*Ağalık büyükten büyügedir.*" diyerek ayaklanmıştı. Haçin kazasını yağmalayarak Hacı Ağa'yı ağalıktan indirmek istemişlerdi. Haçin ahalisi de korkusundan ve kan dökülür endişesinden Hacı Ağa'yı makamını bırakması için ikna etmeye çalışmışlardı. Bu olay üzerine Hacı Ağa makamından feragat ile Yusuf Ağa yine ağalık makamına geçmişti. Yaşanılan olaylardan ötürü Hacı Ağa büyük kardeşlerine buğz etmiş ve Kozan'dan taşınmak istediğini ordu yetkililerine bildirmişti. Bunun üzerine Hacı Ağa'nın Aziziye sancağında ikametine karar verilmişti. Yola çıktığında bir haberci, Hacı Ağa'ya Haçin ahalisinin Yusuf Ağa'yı makamından indirip kendisini tekrar ağa yapmak istediklerini bildirmişti.⁴⁶²

Fırka-i İslâhiye'nin bölgeye gelişiyle beraber gerek ümera gerek ahali arasında telaş başlamıştı. Ümera nasıl bir muameleye maruz kalacaklarını bilmediğinden etrafta çeşitli söylentiler de çıkmıştı. Kozan'dan çıkmak istemeyen ümera ve bölgeye düzen vermeye çalışan yöneticiler arasında müzakereler yapılmıştı.⁴⁶³ Ancak, Kozanoğullarının kendi içlerindeki ihtilafları yüzünden, düzenin tesis edilmesi epey güç olmuştu. Zira, Kozanoğlu Hasıl Ağazâde Ali Bey'in oğulları Hacı ve Halil Beyler'in, Yusuf Ağa ile araları bozuk olduğundan Fırka-i İslahiye'ye dehalet etmişlerdi. Hacı ve Halil Beyler, Meclis-i Liva'ya takrir sunmuşlardı. Takirde genel olarak Fırka-i İslahiye'ye itaat etmiş olmaktan duydukları memnuniyeti bildirmişlerdi.⁴⁶⁴ Ayrıca Kozan ümerasının kendi aralarında, "*Devlet-i aliye, bizden vergi, aşar, sevam, asker talep etse de biz devlete arz-ı vekiliz, ne emir verilirse yaparız. Ancak, topraklardan çık derlerse çıkmayız.*" diye konuşulduğu ve buna mukabil,

⁴⁵⁹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.170-71.

⁴⁶⁰ Ağalık, Yusuf Ağa'dan alınıp Hacı Ağa'ya verildiği sırada, Kozanoğulları hanedan üyelerinin, üç kuşak erkeklerinin hepsini ağalıkta gözü olduğu belirtilmişti (BOA, *İ.DH.*, nr.1293-101637).

⁴⁶¹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.172.

⁴⁶² BOA, *İ.MVL.*, nr.532-23861, 13 Zil-Hicce 1281(9 Mayıs 1865).

⁴⁶³ BOA, *İ.MVL.*, nr.532-23861.

⁴⁶⁴ "*Sizin şanınız malumumuz bulunup geldikte dehalet ettik yine illa anladıkta bu alemde Padişah sayesinde başka saye yoktur hizmet-i devlette üzerimiz olduğundan geldik.*" (BOA, *İ.MVL.*, nr.532/23861).

“Kozan’dan çık emri gelmesine rağmen çıkmamanın devlet-i aliye’ye karşı gelmek olduğu” diye de ahalinin konuştuğunu beyan etmişlerdi.⁴⁶⁵ Bununla beraber, Sis kasabasında bir minber inşa edilmiş ve cuma günü alay imamlarından biri hutbe okuyup halkla Cuma namazı kılınmıştı. Sis’de bulunan tüm yerli ve dağlı ahali dahi namazda bulunarak şimdiye kadar kılmamış oldukları Cuma namazını kıldıklarından dolayı çok memnun olmuşlardı.⁴⁶⁶

Kozan ahalisine, devlet askerlerine karşı gelmenin şer’an caiz olmadığını beyan edildiğinden, Ahmed Ağa’nın tarafgiri olanların çoğu şekaveti bırakıp itaat yolunu tercih etmişlerdi. Bu durumla beraber Ahmed Ağa muharebeye cesaret edemeyip ancak kendisini de tereddütten kurtarmamış, yakını olan Şahin kethüdayla müşavere etmişti. Ancak, Şahin kethüdanın: “ *Mukavemet edemezsiniz. Dehâletten başka çare yoktur. Bî’l-farz dağdan dağa firar ile imrar-ı vakt edecek olsan bunca evlâdu iyâl ve akraba vü ta’allukaatın hep Osmanlı ellinde kalır. Böyle yaşamamanın ne lezzeti olur. Ammâ teslimiyet süretinde her halde mükerrem olursun.* ” demesine rağmen, Ahmed Ağa yinede bu fikre yanaşmamıştı. Hüseyin Hüsnü Bey tahrirat-ı nüfus bahanesiyle Ahmed Ağa’nın yanında dolanıp teslimiyet için ikna etmeye çalışmıştı. Bu duruma, Sis’de ikamet eden Derviş Paşa’nın canı sıkıldığından, Hüseyin Hüsnü Bey’e geri dönmesi için haber göndermişti. Arası çok geçmeden Hüseyin Hüsnü Bey Ahmed Ağa’yı alıp birlikte Sis’e gelmişlerdi. Ahmed Ağa’nın ardından pederi ve biraderleri ve tüm eşrafı da Sis’e gelmişti.⁴⁶⁷

Bu suretle de Yusuf Ağa’nın taraftarları azalmış, yanında yalnız Tapan nahiyesi kethüdaları kalmıştı. Selimli Farsahları kethüdalarının reisi ve Yusuf Ağa’nın kayın pederi bulunan Yusuf kethüda dahi Fırka-i İslâhiye’ye gidip gelmekte oldukları halde ileride kendileri açısından bir sorun çıkmaması adına damadı Yusuf Ağa’ya haber etmiş ve tüm Selimli aşireti kethüdalarını yanına alarak Sis’e gelmişti. Yusuf Ağa’da iyice yalnız kaldığını düşünerek Ahmed Ağa’nın itaatini duyduktan sonra kendisi de Sis’e gelerek dehalet etmişti.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ BOA, *İ.MVL*, nr.532-23861.

⁴⁶⁶ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.172.

⁴⁶⁷ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.174-75.

⁴⁶⁸ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.176.

5) Kozanoğullarının Tasfiye Süreci

Ahmed Ağa ve Yusuf Ağa'nın Fırka-i İslâhiye'ye teslimiyle birlikte Kozan'ın ıslahatına dair bir engel kalmamıştı. Geriye Kozanoğullarını ürkütmeyle buradan başka bir tarafa iskân etmek ile bölgeyi mütegalibenden kurtarmak kalıyordu. Öncelikle Ahmed Ağa'yı bir tarafa göndermek gerekiyordu.⁴⁶⁹ Ömer Bey'in oğlu Ahmed Ağa mirîmiranlık rütbesi verilerek Kütahya kaymakamlığına memur edilmişti. Kozanoğlu Ömer Bey'e münasib bir yer bulunana kadar Adana'da ikameti uygun görülüyordu.⁴⁷⁰ Daha sonra Ömer Bey'in Konya'da ikamet etmesine dair karar alınmış, ancak vefatıyla maaşı ailesi arasında taksim edilmişti.⁴⁷¹ Ömer Bey'in ailesinin şimdiye kadar Kozan havalisinde dışarı çıkmamış olmaları göz önüne alınarak perişan ve sefil olamamaları için Ahmed Ağa'nın yanında ikametleri uygun görülüyordu.⁴⁷²

Tablo V
Kozan Kaymakamı Ömer Bey'in Ailesinin İsimleri ve Maaş Miktarlarının Pusulası⁴⁷³

Mahdumları	Maaş Miktarları	Yaşları
Yusuf Bey	750	19
Mehmed Ağa	500	13
Mehmed Ağa (diğer)	500	6
Kerimleri		
Dudu Hanım	150	18
Güllü Hanım	150	14
Haremleri		
Atçe Hanım	100	28
Zeyneb Hanım	100	35
Fındık Hanım	100	70
Toplam	2350 kuruş	

Bununla beraber Yusuf Ağa'nın da haremiyle birlikte tabiiyetinde olanların bölgeden çıkarılması gerekiyordu.⁴⁷⁴ Yusuf Ağa Maraş'ta ikamet etmek istemişti. Kendisi hanedanlığın içerisinde en okur-yazar olan kimseydi. Ancak, mizaç olarak evhamlı biriydi. O sebepten Ordu-yu Hümayûn'a gelmekte epey tereddüt etmişti. Maraş tarafına girmekten vazgeçmiş ve Sivas'ta ikamet etmek istemişti.⁴⁷⁵ Ahmed Ağa da Kütahya'ya gitmek üzere Mersin'den

⁴⁶⁹ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.176-77.

⁴⁷⁰ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529.

⁴⁷¹ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529/1.

⁴⁷² BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529/8.

⁴⁷³ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529/1.

⁴⁷⁴ BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.669-78, 11 Şevval 1280(20 Mart 1864).

⁴⁷⁵ Yusuf Ağa, on üç yaşındaki oğlu Ali Bey'i Mekteb-i harbiyye'ye yazdırılması için İstanbul'a gönderme arzusunda bulunmuş iken ondan dahi vazgeçilmişti. Yusuf Ağa'nın sürekli fikir değiştirmesi sonucu Fırka-i İslahiye tarafından Sivas'a gönderilmek üzere kendileri çadırda alıkonulmuşlardı (Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.179).

vapura bindirilerek İzmir'e oradan da Kütahya'ya geçecekti. Kozanoğlu Hüseyinağazadelerden Mehmed Ağa'nın Kayseri'de ve Derviş ağazade Ahmed Ağa ile Mehmed Ağa'nın oğlu Hamza ve Mustafa Beylerde Kayseri sancağından ikamet edeceklerdi.⁴⁷⁶ Merhum Kozanoğlu Enbiya Bey'in, hanımı ve dokuz yaşında olan oğlu Mehmed'in Tokat kazasında ikametleri uygun görülmüştü.⁴⁷⁷ Kozanoğullarının bölgeden tasfiyesi sırasında askerlik hizmetinden muaf oldukları kararlaştırılmıştı.⁴⁷⁸

TABLO VI

Kozan-ı Şarkî ve Garbî Hanedanlarına Kayd-ı Hayat Şartıyla Tahsis Olunan Maaşlar⁴⁷⁹

	Maaş Yeri	Maaş miktarı
Kozan Kaymakamı ⁴⁸⁰ Ömer Bey	Adana emvalinden	4000
Ömer Bey'in oğlu ⁴⁸¹ Ahmed Bey		2500
Ömer Bey'in oğlu Ali Bey	Adana emvalinden	1000
Hüseyin Ağazâde Mehmed Ağa	Kayseri emvalinden	800
Derviş Ağazâde Ahmed Ağa	Kayseri emvalinden	800
Mehmed Ağazâde Hamza Bey		600
Mehmed Ağazâde Mustafa Bey		200
Hüseyin Ağazâde İsmail Bey	Kayseri emvalinden	200
Hüseyin Ağazâde Ali Bey	Kayseri emvalinden	200
Murtaza Beyzâde Ağçe Bey	Kayseri emvalinden	200
Murtaza Bey'in kerimesi Meryem Hanım	Kayseri emvalinden	100
Yusuf Ağazâde Ali Bey	Adana emvalinden	700
Yusuf Ağazâde Hacı Bey	Adana emvalinden	700
Ömer Bey ⁴⁸²	Kayseri emvalinden	1500
Ahmed Bey	Kayseri emvalinden	1000
Hacı Bey	Kayseri emvalinden	3000
Derviş Ağazâde Yusuf Bey	Kayseri emvalinden	1000
Derviş Ağazâde İsmail Bey	Kayseri emvalinden	200
Enbiya Bey'in Hanımı ve oğlu Mehmed	Tokat emvalinden	2500
Halil Bey	Kayseri emvalinden	2500
Halil Bey'in biraderi Mısdık Ağa	Kayseri emvalinden	100

⁴⁷⁶ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529.

⁴⁷⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, nr.346-56, 22 Receb 1282(11 Aralık 1865).

⁴⁷⁸ Ancak, sonraki süreçte haklarında alınan bu kararın Seraskeriye tarafından tekrar gözden geçirilmesi istenmişti. (BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası*, nr.460-34486, 19 Safer 1312(22 Ağustos 1894).

⁴⁷⁹ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529/2-3; *A.MKT.MHM*, nr.346-56; *İ.MVL*. nr.546-24529/5; *Şura-yı Devlet*, nr.1280-34, 10 Ramazan 1289(11 Kasım 1872).

⁴⁸⁰ Kozan-ı Garbî Kaymakamı.

⁴⁸¹ Bundan başka Kütahya kaymakamlığı memuriyet maaşı 7500 kuruş.

⁴⁸² Kozan-ı Şarkî Hanedanından.

6) Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın İkinci İsyanı

Fırka-i İslâhiye'ye dehalet edip Kozan'dan çıkarılan Yusuf Ağa, daha sonra şekavet yolunu seçerek tekrar isyan etmişti.⁴⁸³ Ordunun koleradan dolayı perişan olmasını kendisine fırsat bilen Yusuf Ağa, Kozan'ı zapt ile yeniden hükümet teşkil etmeye niyetlenmişti. Yusuf Ağa, İsmail Paşa tarafından Sivas'a doğru gönderilirken bir gece Göbelli köyünde kalıp ertesi gün ise Pağnik köyünde konaklamışlardı. Yanlarında bir zâbit ve yedi nefer süvari bulunduğu halde Yusuf Ağa ile tarafgirleri kaçmayı başarmışlardı. Bu sırada Yusuf Ağa'nın yanında bulunan oğlu Ali Bey babasına: “ *Karındaş ve kız karındaşlarımız ve validelerimiz Sivas'ta hükümet elindedir. Bizim bu halde isyanımız hamiyete el vermez.* ” demiş ise de Yusuf Ağa, oğlunu dinlememişti. Kozan-ı Şarkî de ne kadar hırsız ve eşkıya gürûhu varsa Yusuf Ağa'nın başına toplanıp Gürleşen, Haçın, Kötün, Feke yollarını kesmişlerdi. Sunbas nahiyesi dahilinde bulunan Karinti köyü ahalisinin çoğu da Yusuf Ağa'ya tabii olmuşlardı. Taburların çoğu ya kış geldiğinden dağıtılmış ya da kolera yüzünden telef olmuştu. Yusuf Ağa ise meydanı boş bulup Kozan-ı Şarkî'yi ayağı kaldırdıktan sonra Kozan-ı Garbî kethüdalarını yanına çekmek amacıyla her tarafa ilan-name tarzında pusulalar göndermişti. Hatta Sis tarafında ihlal maksadıyla casus olarak gönderilen bir kişi, Sis kazası aşiretlerini Yusuf Ağa'nın tarafına davet ile meşgul iken Yaver Paşa tarafından Bulduk aşireti içinde tutturulup hapsedilmişti.⁴⁸⁴

Belenköy'deki taburun, İsmail Paşa'nın bulunduğu mevkiye yakın olmasıyla silahlı kuvvetlerin birleştirilmesi talimatı verilmişti.⁴⁸⁵ Ayrıca, Sis ve Belenköy arasındaki kabile ve aşiret kethüdalarına Yusuf Ağa'nın yakalanması için mektuplar gönderilmişti. Bu sırada Yaver Paşa ve Sis müftüsü Mehmed Efendi, Yusuf Ağa'nın Sis'e gönderdiği casusu ibret olması için asmışlardı.⁴⁸⁶ Yusuf Ağa, davetnameler ile yanına çekmeye çalıştığı Karacalar aşireti kethüdası Vezir Ağa, kendi aleyhinde hareket ederek bir hayli tüfek ve asker toplamıştı. Belenköy kaymakamı Bekir Bey ile beraber iki binden fazla asker ile Belenköy'den hareket etmişlerdi. Kayın pederi ve Selimli Farsahları kethüdası olan Yusuf

⁴⁸³ BOA, *İrade Dahiliye*, nr.1293-101639, 26 Cumadel-Ahir 1282(16 Kasım 1865).

⁴⁸⁴ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.183-184; Ahmet Cevdet, *Maruzat*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.168-69.

⁴⁸⁵ Yusuf Ağa Sis yolunu tutmak için oğlu Ali Bey de maiyetiyle beraber Sis tarafına bir firka eşkıya sevk etmiş ve yolda Aleşkirdli Mehmed Bey'in takımı ile karşılaşmışlardı. Mehmed Bey'in askerlerinden, uzaktan Ali Bey'i görenler: “ *Biz Kozanoğullarına tüfenk atmıyoruz.* ” diye söylemişlerdi. Mehmed Bey'de: “*Hakkınız var. Hukuk-ı kad'ime bunu icab eder. Lakin siz tüfenk atmıyoruz. Yalnız şu dağların iki tarafına dizilip seyirci olunuz.*” demişti. Mehmed Bey, onbeş kadar asker ile boğazı tutup şeşhane atmaya başlamıştı. Ali Bey süratli hareket ile ileriye seğırtmiş olsa Mehmed Bey takımını esir edebilirken görünen kalabalığın hepsini düşman sanıp geri dönmüş ancak burada da İsmail Paşa'nın askerleri tarafından yaylım ateşine tutularak askerleri bozulmaya başlamıştı. Bu durum karşısında kendisi de pederinin yanına firar etmişti (Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.170).

⁴⁸⁶ Ahmet Cevdet, *Tezakir*, s.185-86.

kâhya dahi kendisinden taraf olmadığından yoluna devam etmişti. Az sayıda eşkıya ile Göksu köprüsü başına inip Gürleşen köyü ahalisinden bazılarını haber edip yanına çekmeye çalışmıştı. Ancak Gürleşen ahalisi Yusuf Ağa'dan usanmış ve muharebeden canları yanmış olduğundan Gürleşen kethüdalarından Mislî Hasan Kâhya, ahalinden birilerini alarak Yusuf Ağa'ya katılmış gibi oyun ederek onu yakalatmışlardı.⁴⁸⁷ Yusuf Ağa, yakalanmasına yardımcı olan Mislî Hasan Kâhya⁴⁸⁸ tarafından zabıta-i Askeriye'ye teslim edilmişti. Samsuna gönderilmek üzere karakolda tutulduğu sırada firar etmek istemişti. Ancak, askerlerin ateş etmesi sonucu kendisine kurşun isabet etmesiyle vefat etmişti.⁴⁸⁹

Fırka-i İslahiye yetkilileri, Kozan'ın ıslahatı sırasında, Kozan ümerasının sorun teşkil edebileceğini biliyorlardı. Bu sebeple onları bölgeden tasfiye etmişlerdi. Ancak, Kozan'a yakın yerlere gönderildiklerinden tekrar bir isyan girişiminde bulunabilecekleri hesaba katılmamıştı. Yusuf Ağa'nın son isyan girişimiyle Kozan'da kurulan düzeni yeniden bozulacağı endişesiyle Kozanoğullarının, gönderildikleri mahallerden toplatılarak İstanbul gönderilmeleri kararı alınmıştı. Sivas ve Kayseri ve Kütahya'da bulunanların toplatılıp İstanbul'a gönderilme görevi Sivas'ta bulunan Mirliva İsmail Paşa'ya verilmişti. Bu suretle Cevdet Paşa'nın emriyle toplatılan Kozanoğullarından toplam 16 hane İstanbul'a gönderilmişti.⁴⁹⁰ Bununla birlikte İstanbul'a getirildiklerinde burada misafir hükmünde bulduklarından herhangi bir nüfus defterine henüz kayıt olmamışlardı. Ancak daha sonra daimi olarak yerleştirildikleri mahallerde nüfusa kayıt olunacaklardı. Bundan başka askerî hizmete de mükellef tutulmuşlardı.⁴⁹¹

İstanbul'da toplatılan Kozanoğulları hanedanından kimlerin İstanbul'da ikamet edeceği, kimlerin *dışarıya* gönderileceği, kimlere memuriyet verileceğine ilişkin kararlar alınmıştı. Yusuf Ağa'nın Gürleşen'deki konağı asker-i şahane'ye devredildiğinden, Yusuf Ağa ve üç kardeşinin ailelerine ev verilmişti. Ahmed Ağa, kendi halinde bir insan olsa da İstanbul'da ikametinin sorun çıkarabileceği düşünüldüğünden Tuna dolaylarında ikameti uygun görülmüştü. Yusuf Ağa'nın en küçük kardeşi Mısdık Ağa, Murtaza ve Hüseyin Beyler ile beraber Vidin veya Niş'te ikameti uygun görülmüştü. Bunlardan Hamza ve Mehmed Ağa'nın oğlu İbrahim'e birer memuriyet verilmişti. Hanedandan layık görülenlere nişan-ı

⁴⁸⁷ Ahmet Cevdet, *Maruzat*, s.170-71.

⁴⁸⁸ Mislî Hasan Kâhya'ya, Yusuf Ağa'nın bir değirmeni hizmeti mukabilinde verilmişti (BOA, *İrade Dahiliye*, nr.1293-101639).

⁴⁸⁹ BOA, *İrade Dahiliye*, nr.1293-101639.

⁴⁹⁰ BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529.

⁴⁹¹ BOA, *Y.EE*, nr.35-23.

hümayûn ve uygun birer memuriyet ihsan edilerek İstanbul ikametleri yahut isterlerse Siroz taraflarında Çiftlik verilerek ikamet etmelerine karar verilmişti. Ahmed ve İsmail Ağalar Siroz tarafına yerleştirilmişti.⁴⁹²

Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın oğlu Mehmed Bey, bir müddet adliye nezaretinde çalışmıştı. Bir süre sonra amcazadeleriyle beraber Trablusşam'da tahsildar olarak ve daha sonra Dimeşkşam'da kitabet dairesinde çalışmıştı. Bir süre sonra boşa kalınca İstanbul'a gelmişti.⁴⁹³ Kozanoğullarından Sadık Rıza Bey de bir müddet adliye nezaretinde daha sonra da kaymakamlıkta zabıta kitabeti dairesinde çalışmıştı.⁴⁹⁴ Ancak, tahsis olunan maaşlarla geçinemediklerini hükümet yetkililerine sık sık beyan etmişlerdi. Bu suretle Kozanoğullarından Sadık, Mehmed ve Ali Rıza Beyler *zarurete düçar* olduklarını bildirerek İstanbul, Üsküdar ve Galata taraflarında birer memuriyete tayin edilmeyi talep etmişlerdi.⁴⁹⁵ Ayrıca, maaşlarının kendilerini idare edecek miktarda olmadığı ve emsalleri kadar maaş almak istediklerine dair yazılar göndermişlerdi. Maliye Nezaretince yapılan incelemede, kendilerine emlak bedelleri karşılığı maaş bağlandığı belirtilmişti. Ancak diğer emsaller de incelendiğinde durumun eşit olmadığına kanaat getirilmişti.⁴⁹⁶ Bundan başka, Kozanoğullarından vefat edenlerin maaşının yakınlarına verilmesi kararı alınmıştı. Nitekim Kozanoğlu Osman Bey'in vefatı sebebiyle yüz yirmi beş kuruş olan maaşının, yüz kuruşunun validesi Aişe Hanıma, yirmi beş kuruşu ise Kozanoğullarından olup vefat etmiş olan Mustafa Bey'in zevcesine tahsis olunması istenmişti. Yine Kozanoğullarından Ali Bey'in vefatı ile kardeşi Mustafa Bey de ağabeyinin maaşının kendisine tahsis olunmasını istemişti. Bununla birlikte Kozanoğulları hanedanına mensup olan bazı kişiler, memleketlerine dönmek için izin istedikleri de olmuştu.⁴⁹⁷

7) Kozanoğlu Ahmed Bey'in Son İsyanı

Kozanoğullarının kendilerine malikâne gördükleri toprakları unutması kolay olmamıştı. Alınan tüm tedbirlere rağmen bir fırsatını bulup isyan etmekten geri kalmamışlardı. İstanbul'da ikamet eden Kozanoğlu Ahmed Bey, Niğde'de ikamete ruhsat

⁴⁹² BOA, *İ.MVL*, nr.546-24529.

⁴⁹³ BOA, *Y.EE*, nr.36-51/1.

⁴⁹⁴ BOA, *Y.EE*, nr.36-51/2.

⁴⁹⁵ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, nr.194-54, 3 Receb 1311(10 Ocak 1894).

⁴⁹⁶ Maaşların "*Müsavi derecede olmayub altmış guruşdan sekiz yüz küsür guruşuna kadar bulunduğu kayden anlaşıldığıyla.*" (BOA, *BEO*, nr.1549/116157, 20 Cumadel-Evvel 1318(15 Eylül 1900).

⁴⁹⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, nr.454-71, 21 Rebiül-Âhir 1290(19 Mayıs 1873).

istemişti.⁴⁹⁸ Ancak Niğde hududuna vardığında, Kozan aşiretini başına toplamış ve Kozan'da isyan etmişti.⁴⁹⁹ İstanbul'dan üzerine hemen asker gönderilmişti.⁵⁰⁰ Ancak isyan öncelikle barışçıl yolla önlenmeye çalışılmıştı. Zira devlet, Kozan'da kurulan düzenin bozulmaması adına Ahmed Paşa ve yanındakilerin 15. güne kadar teslim olmaları şartıyla *aff-ı umumî* ilan etmişti. Ahmed Bey'in yanında 120 kişi bulunuyordu.⁵⁰¹ Bunla birlikte Kozan sakinleri de bu olaya ahaliden olanlarda katıldığından padişahın merhametine sığınarak affedilmelerini istemişlerdi.⁵⁰² Teslim olmaya yanaşmayan Ahmed Bey etrafında topladığı adamlarla beraber bölgedeki telgraf hattını tahrip etmişti. Üzerine gönderilen üç fırka asker ile mücadele edemediğinden firar etmişti.⁵⁰³

Ahmed Bey'in isyanı, devletin daha farklı tedbirlere başvurmasına da yol açmıştı. Bu suretle Ahmed Bey'i gerek ahaliden gerek askerlerden ele geçirenlere 250 Osmanlı altını verileceği bildirilmişti. Yanında bulunan biraderlerinden veya avanesinden Tavşanoğlu Derviş Ali ve Görü? aşiretinden ...? Ali'yi ele geçirenlere ise 150 Osmanlı altını ödül verilecekti.

⁴⁹⁸ *Adana salnamesi* adlı kitapta ve Ali Rıza Yalın'ın *Cenupta Türkmen Oymakları* kitabında, Ahmed Bey'in Konya'da ikamete ruhsat istediği şeklinde geçiyor. Ancak okuduğumuz belgede Niğde'de ikamete izin istediği yazmaktadır (BOA, Y.EE, nr.35023).

⁴⁹⁹ Ahmed Bey'in isyan girişiminde bizzat yanında bulunan Kadir Ağa olayı şöyle anlatmıştı: "*Ahmed Bey, 1868 yılı Yedimirlir mahallesinde mabeyinden aldığı ödenekle dokuz sene aynı evde oturmuştur. 1877'de Bulgaristan'da tezkeremi aldım, terhis oldum. İstanbul'dan Tavşanoğlu isminde bir hemşerimiz bize haberci geldi. Kozanoğlu Ahmed Bey'in memlekete döneceğini söyledi. Ben, kayığa bindim, İstanbul'a gittim. Yedimirlir mahallesinde Ahmed Bey'in konağını buldum. Ahmed Bey bana: Kozan'a beraber gideceğiz. Beni bırakma dedi. Orada tam bir buçuk ay kaldım. Sonunda emir çıktı, Bab-ı seraskeri'den izin kağıdı geldi. Yola çıktık, beş gün yürüdüük. Sonunda bir gün Haymana ovasında Alişaroğlu Ömer Bey'e misafir indik. Herkes bizim Kozan'a gideceğimizi sanırken Ahmed Bey burada gerçeği anlattı. Meğer Kozan'a değil, Konya'ya gidiyormuşuz, Padişah böyle emretmiş, Kozan'ı Ahmed Bey'e yasak etmiş. O Konya'da oturacak, maaşını alacak ve zevcesine bakacakmış. Alişaroğlu Ömer Bey bizim Konya'ya gitmemize razı olmadı ve devamlı olarak Ahmed Bey'i Kozan'a gitmeye kışkırttı. Bizim arkadaşlar tam Kadınhan yanında Ahmed Bey'in karşısına çıktılar: biz Konya'ya gitmeyiz; Kozan'a gideceğiz dediler. Ahmed Bey en çok güvendiği Belenköylü Tavşanoğlu'nun yüzüne baktı. Onun da bu fikirde olduğunu anlar anlamaz: pekâlâ, kaderde ne varsa görürüz, dedi. Ayşe Pınarı köyüne geçtik. Bir gece orda kaldık, sabahleyin uykudan kalktık, ne görelim; üçyüz atlı aşiret bizi karşılamaya gemiş. Ahmed Bey'in kimi elini, kimi ayağını öpüyordu. Doğruca Şihli'ya, köyümüze geldik.*" (Ali Rıza Yalman, a.g.e., s.187-190).

⁵⁰⁰ BOA, Y.EE, nr.35023.

⁵⁰¹ Kozanoğlu Ahmed Bey'in, isyanı sırasında kendisine yardım eden kişinin hayvanlarına asker-i şahane tarafından el konulmuştu. Bu hayvanlardan iki tanesi satılarak parası tabur sandığına gelir olarak kaydedilmişti. Hayvanların yirmi tanesi de İzzet Paşa tarafından *ehl-i hizmet* etmek üzere alınmıştı. İzzet Paşa geriye kalan hayvanları ise, sahibi hala isyan durumunda olduğundan, itinayla bakılması için ahaliye teslim etmişti. İsyandan sonra affedilen bu kişi hayvanlarının iadesini istemişti (BOA, *Şura-yı Devlet MLK*, nr.2118-52, 25 Şaban 1296-14 Ağustos 1879).

⁵⁰² "yüz yigirmi müteccaviz olan 'iyal ve talebelerimiz...meram zımnında meclis de haric de sızım sızım sızlamamıza rıza-i merhamet..." (BOA, *Şura-yı Devlet MLK*, nr.2118-25).

⁵⁰³ BOA, *İ.DH*, nr.774-63021, 6 Şevval 1295(3 Ekim 1878).

Ayrıca, Ahmed Bey'in civar aşiretler içine girmiş olması ihtimalinden ötürü kendisini gören olursa hemen derdest edilerek hükümete teslimi istenmişti.⁵⁰⁴

Ahmed Bey Kozan'ı ele geçirmiş olduğundan, Akif Paşa üzerine yürümüş ancak Ahmed Bey geri çekilmek zorunda kalmıştı. Aradan bir ay geçmesine karşın ele geçirilemeyen Ahmed Bey'in yanına Karsantılı Yusuf Hoca gelmiş ve onu ikna ederek Cevdet Paşa'ya teslim etmişti. İsyanı karışanlar soruşturulmuş ve Selanik'e sürgün edilmişti.⁵⁰⁵ İstanbul'a gönderilmiş olan Ahmet ve arkadaşları maddî olarak sıkışmıştı. Mehmed Bey(veznedar), bir türkü yazıp Padişahın selâmlık arabasının içine atmıştı. Padişah, “*Bana kağıt atan her şeyi atar.*” diyerek Ahmed Bey'i ve arkadaşlarını Trablusgarp'a sürgün etmişti.⁵⁰⁶ Elbette ki sürgün edilmelerindeki temel sebep, Kozan'da kurulan düzenin tekrar bozulmasına engel olmaktı.

8) Kozanoğullarının Sürgünden İstanbul'a Mektupları

Osmanlı dünyasında “*sürgün*” kavramının iki farklı anlamı vardır: Bunlardan ilki, “*iskan ve yerleştirme*” karşılığıdır. Devlet, kendi hakimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını belirli bir program ve kurallar çerçevesinde değişik sebeplerle yerleşik oldukları bölgeden alıp öngördüğü başka bir bölge ya da bölgelere yerleştirmiştir. İkinci anlamıyla “*sürgün*” tamamen hukuki bir terimdir ve bir “*ceza*” çeşididir. Bugünkü hukuk düzenimizde ceza çeşitlerini hapis, kamu hizmetinden mahrumiyet, seyahat hüviyetinin kısıtlanması ve para cezası gibi birkaç kalemde toplanmak mümkündür. Ve sürgün bunlardan sadece biriydi. Söz konusu ceza, bir nevi zorunlu ikamet cezasıdır. Sürgün edilen suçlu, sürgün mahallinde serbestçe hareket edebilme, oranın sakini gibi yaşayabilme imkanına sahiptir. Sürgün yeri genellikle suçun niteliğine, suçlunun devlet hizmetindeki makam ve mevkiine veya farklı sebeplere göre değişmektedir. Suça konu olan fiil ve davranışın nezaketini gözetmek, suçluların kaçabilme riskini azaltmak ve onları kolay zapt u rapt altında tutabilmek amacıyla çoğunlukla Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit gibi Akdeniz adaları sürgün yeri seçilirken, zaman zaman merkeze hayli uzak Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasının muhtelif yerleşim birimleri de

⁵⁰⁴ Ahmed Bey'in amcaoğullarından ve avanesinden ele geçirilenler olmuştu. Develi kaymakamı tarafından ele geçirilen Hamzabeyoğlu Mehmed Şevket için kendisine yüz elli Osmanlı altını mükafat verilmişti(BOA, *Şura-yı Devlet MLK*, nr.1335-30, 7 Cumadel-Evvel 1296- 29 Nisan 1879).

⁵⁰⁵ Yapılan soruşturmaların ayrıntıları için bkz, Mustafa Onar, *a.g.e.*, s.93-104.

⁵⁰⁶ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.191-92.

sürgün yeri olabilmekteydi.⁵⁰⁷ Bu suretle Fırka-i İslahiye ordusu tarafından İstanbul'a gönderilen Mehmed, Mehmed Said ve Abdullah isimli kişiler kendilerine verilen görevleri icra etmediklerinden Trablusgarp'a sürgün edilmişlerdi.⁵⁰⁸ Ancak Kozanoğullarının sürgün durumu, verdiğimiz örnekten farklılık arz etmektedir. Devlet, Kozan'da kurmak istediği düzene engel teşkil ettikleri için Kozanoğullarını bölgeden tasfiye etmişti. Nitekim, bu iş en insanî yanları da düşünerek icra edilmişti. Zira onların, ikamet edecekleri mahallerde sefalet çekmemeleri için maaşlar tahsis edilmişti. Ancak, alıştıkları düzenden kopmak istemediklerinden fırsat bulduklarında isyan etmekten geri kalmamışlardı.

Sürgün sebeplerinden, devletin düzenine, iç ve dış siyasetin asayişine zarar verecek eylemler, “*memleketin şiraz-ı nizamını ifsada*” götürecek “*hâinane hareket*” olarak değerlendirilmiş ve cezalandırılmıştı.⁵⁰⁹ Devlet, Kozanoğullarını uygun görülen yerlerde iskan ederek düzene dahil etmek adına her türlü girişimde bulunmuştu. Ancak Kozanoğlu Ahmed Bey'in son isyanıyla artık İstanbul'da ikameti sakıncalı olacağından, kendisi ve ailesi yedi bin kuruş maaş tahsis ile Trablusgarp'a gönderilmişlerdi.⁵¹⁰ İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına karşın Kozanoğullarının ahval ve hareketlerinin daima *taht-ı nazar katında tutulması* gerektiği belirtilmişti.⁵¹¹

Kozanoğlu Ahmed Bey'in yanı sıra hanedan üyelerinden bazıları da aileleriyle birlikte sürgüne gönderilmişti. Kozanoğullarından bazılarının, devlet tarafından memuriyet verilmişti. Kozanoğlu Ali Bey, Trablusgarp'ta Duyun-u Umumiye Başkitabetinde idare baş katibi olarak istihdam edilmişti.⁵¹² Bununla beraber kendilerine Kozan'daki emlaklarına karşılık kayd-ı hayat şartıyla maaş da bağlanmıştı. Buna rağmen, tahsis olunan maaşla geçinmediklerini

⁵⁰⁷ Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM*, s.19, s.283-288.

⁵⁰⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, nr.346-21,9 Receb 1282(28 Kasım 1865).

⁵⁰⁹ Osman Köksal, *a.g.m.*, s.289.

⁵¹⁰ Kozanoğlu Ahmed Bey'in isyanı sırasında *mal sandığı ve bazı kurâ ve mahallî muhtaratından* almış olduğu *akçe ve eşyalar* için hakkında dava açılmıştı. Ancak kendisi Trablusgarp'da ikamet ettiği için daha açık bilgi istenmişti (BOA, *Şura-yı Devlet MLK*, nr. 2119-38, 16 Rebiül-Âhir 1296- 9 Nisan 1879). Ahmed Bey de kendisinin gelemeyeceğini ancak ailesinden bir vekil gönderebilmek için hükümetten izin istediğini bildirmişti (BOA, *Şura-yı Devlet MLK*, nr.2325/2, 29 Zil-Kade 1296-14 Kasım 1879).

⁵¹¹ “*Kozanoğulların vürudundan beri saray-ı hümayında bir daire-i münasibede ikame olunmakta ise de orada imtida ve ikameti caiz olmadığından hemen bir münasib ikametgah gösterilmekle beraber zatına kayd-ı hayat yedi bin guruş evlad u iyallerine dahi ali-mukadir hem maaş tahsis mümaileyhin darsaadet'te ikameti olmayacağı mesellî memleketine gidebilecek yerlerde bulunması dahi muvafık maslahat? Olmayacağından ehil ve iyalleriyle beraber Trablusgarp vilayetine iğramıyla maaşının dahi vilayet-i mezkureye havalesi bunların ahval-i hareketinin hükümet-i mahalliye'nin taht-ı nazar katında tutulması hususlarına irade-i seniyye-i mülukhane müteallik buyurulmuş olmağla...*” (BOA, *İ.DH*, nr.776-63144, 1 Zil-Kâde 1295- 27 Ekim 1878).

⁵¹² BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi*, nr.1899-97, 7 Cumadel-Ahir 1309(8 Ocak 1892); *DH.MKT.*, nr.1929-19, 4 Şaban 1309(4 Mart 1892).

bildirilen birçok dilekçe mevcuttur. Aldıkları maaşla bir türlü *iaşe olunamadığını* belirttikleri gibi memuriyete tayin talebinde de bulunmuşlardı.⁵¹³ Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın oğlu Ali Galib Bey, gönderdiği dilekçede kendisine bağlanan maaşla idare edemediğini bildirmişti. Hükümetten gönderilen yazıda ise bu konuda maliye nezaretince bir şey yapılamayacağı bildirilmişti.⁵¹⁴ Ancak devlet, çoğu zaman gönderilen dilekçeleri incelemiş gereğini yapmıştı. Zira, Kozanoğlu Ahmed Bey ve kardeşleri tahsis olunan maaşlarla geçinemediklerinden, Kozanoğlu Ali ve Fevzi Beyler durumlarını İstanbul'a bildirmişlerdi. Bu durum üzerine maaşlarına biner kuruşluk zam yapılmıştı.⁵¹⁵

Trablusgarp, Kozanoğulları için gerçek manada bir sürgün yeri olmuştu. Zira, sürgüne münferit değil de aileleriyle birlikte gönderilmiş olmaları onları bir kat daha zor duruma düşürmüştü. Göndermiş oldukları dilekçelerde bazen maaşlarının azlığından bazen de mahalli idareden maaşlarını alamadıklarından yakınmışlardı. Ahmed Bey, yaklaşık iki senedir maaşını alamadığından dolayı *düçar-ı düyun ve zarurette* olduğundan bahsetmiş ve maaşını düzenli almak istediğini, hükümete gönderdiği yazıda ifade etmişti.⁵¹⁶ Yine aynı şekilde Kozanoğlu Ahmed ve Mehmed Beyler, maaşlarını aylık veya yevmiye (günlük) şeklinde almak istedikleri beyanında bulunmuşlardı. Hükümet kanalında onların bu isteklerinin gerekli makamlara ulaştırıldığı bildirilmişti.⁵¹⁷ Gönderdikleri dilekçeler merkezî hükümetçe işleme alınmıştı.⁵¹⁸ Fakat, mahallî idareden kaynaklı olsa gerek sürgüne gönderildikleri tarihten itibaren vatanlarına dönene kadar maaşlarının tahsili konusu onlara sıkıntı yaratmıştı. Yirmi yedi seneden beri Trablus'ta ikamet eden Ahmed Bey, emlak bedeline karşılık bağlanan maaşını hala alamadığını bildirmişti. Bununla beraber her gün azap ve acı içinde olduğunu, sıkıntılara *düçar* olduğundan bahsedip *cenab-ı celil-i sadaret şerefsüdür iradelerin* Trablusgarp hükümetine bir tesiri olmadığını ve artık *“halim ve tahammülüm kalmadı”* diyerek Padişahın merhametine, vicdanına sığınmış ve maaşının ödenmesini istemişti. Hatta, bir de Fransızca mektup yazarak yine aynı şekilde ahvalinden bahsetmişti.⁵¹⁹

⁵¹³ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi*, nr.2065-29, 8 Receb 1311(15 Ocak 1894).

⁵¹⁴ BOA, *DH. MKT*, nr.1426-49, 27 Ramazan 1304(19 Haziran 1887).

⁵¹⁵ BOA, *İDH*, nr.1037-81619, 17 Şevval 1304(9 Temmuz 1887).

⁵¹⁶ BOA, *BEO*, nr.387-28964, 12 Şevval 1311(18 Nisan 1894).

⁵¹⁷ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi*, nr.1469/87, 28 Rebiül-Evvel 1305(14 Aralık 1887); *BEO*, nr.718-53804, 2 Receb 1313(19 Aralık 1895).

⁵¹⁸ BOA, *BEO*, nr.1635-122617, 2 Zil-Hicce 1318(23 Mart 1901).

⁵¹⁹ *“Yigirmi yedi senedir Garb-ı Trablus'ta ... bulunuyorum gurbette maişata bedel emlak- ı mazbuta mukabili aylıktan şu dakikada seksen maaş mütevaciz matlubatım var...”* (BOA, *Yıldız Tasnifi*, nr.275-99, 12 Rebiül-Âhir 1323-16 Haziran 1905; *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi*, nr. 960-17, 18 Rebiül-Evvel 1323-23 Mayıs 1905).

Kozanoğlu Ahmed Bey için sürgün hayatı, maddî zorlukları yanı sıra sağlık bakımından da sıkıntı yaratmıştı. Gözündeki rahatsızlık nedeniyle İstanbul'a gelmek isteyen Ahmed Bey, raporlarını da ekli olduğu bir dilekçe yazmıştı. Muhtemelen İstanbul'a dönmesinin sıkıntı yaratacağı düşünüldüğünden bu isteği geri çevrilmişti.⁵²⁰ Bununla birlikte yine aynı sakıncalardan olsa gerek Kozanoğlu Süleyman Bey'in, yedi senden beri Trablusgarp'ta bulunan akrabalarını ziyaret etmek için gönderdiği dilekçe *münasib ve caiz* olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmişti.⁵²¹

Cezanın sona ermesi için yapılacak işlem ya ceza süresinin bitmesini beklemek ya da af yoluna gitmektir. Netice itibarıyla sürgün cezasının kesinleşmesinde son merci padişahın iradesi olduğu gibi af yetkisi de ancak onun iradesiyle gerçekleşebilmekteydi.⁵²² Kozanoğullarının gönderdikleri tüm dilekçelerde padişahın affına ve merhametine sığınmış olmalarına karşın, affedildikten sonra tekrar vatanlarına dönme arzuları doğacağı endişesiyle buldukları yerde ikametleri her daim uygun görülüyordu. Ancak, Kozanoğullarının zor geçen sürgün yılları Meşrutiyet'in ilanı ile nihayet bulmuş ve İstanbul'a dönebilmişlerdi. Bunca yıl emlak bedeli tahsis olunan maaşla geçinmelerine karşın, Kozanoğlu Yusuf Ağa'nın oğlu Mahmud Kemal Bey, gönderdiği dilekçede, Haçin kazasında bulunan emlak ve arazilerinin kendilerine iade olunması istenmişti. Ancak bu emlak ve arazilerin bir kısmı zabıta idaresine devredilmiş, diğer bir kısmı da muhacirlere ve ahaliye tapu olarak verilmişti. Otuz beş senede önce hükümete havale edilen bu mülkler karşılığında zaten kendilerine aylık beş yüz kuruş maaş tahsis olduğundan ve burada artık herhangi bir nüfus kayıtları bulunmadığından dilekçe için bir işlem yapılmaya lüzum görülmemişti.⁵²³

9) Fırka-i İshaliye'den Sonra Kozan'daki Gelişmeler

Kozanoğullarının bölgeden tasfiyesinin ardından, onların mezalim ve taaddiyatından kurtulan Hıristiyan ahali, Haçin kazasına müdür tayin olunan, Meclis-i Kebir azasından Hüseyin Efendinin "*hüsn-ü idaresi*"nden dolayı kendisinden hoşnut ve memnun olduklarını bildirmişlerdi.⁵²⁴ Fırka-i İshaliye bölgede yeni bir düzen teşkil ederken kendisine yardımcı dokunmuş olan idarî ve askerî memurlara, Ermeni ve Rum milletinden önde gelen kişilere,

⁵²⁰ BOA, *DHMKT*, nr.758-10, 6 Cumadil-Evvel 1321(31 Temmuz 1903).

⁵²¹ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi*, nr.371-54, 11 Zil-Kâde 1312(6 Mayıs 1895).

⁵²² Osman Köksal, *a.g.m.*, s.300-301.

⁵²³ BOA, *Dahiliye Nezareti H.*, nr.3-9, Safer 1330(11 Şubat 1912).

⁵²⁴ BOA, *Meclis-i Vâlâ*, nr.1059-13, 23 Şevval 1282(11 Mart 1866).

civar aşiretlerin boybeylerine hizmetlerinden dolayı nişanlar verilmişti.⁵²⁵ Bundan başka, Adana, Maraş, Payas, Sis dolaylarındaki aşiretlerin iskan edilmeleri ve kendileri için inşa olunan mahallere yerleşmelerine karar verilmişti. Böylece bu havalide toplam üç bin kadar hane iskan ettirilmiş oldu.⁵²⁶ Devlet memurlarının yaptıkları tahrirler sayesinde vergi ve nüfus hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşılmıştı.⁵²⁷

Çukurova bölgesi, İngiltere'nin Amerika iç savaşından ötürü Osmanlı topraklarında pamuk ekimine önem vermeye başlamasıyla da öne çıkmaya başlamıştı.⁵²⁸ Bunun doğal sonucu olarak 1864'te ilk pamuk işletme (çırçır) fabrikası Fransızlar tarafından Adana'da üretime açıldı. 1865'te İngilizler ikinci fabrikayı kurmuşlardı. Mersin ve Tarsus'ta çırçır fabrikaları açılmıştı. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru bu gelişmeler oldukça hızlandı ve tarımda makineleşme⁵²⁹ ve çağdaşlaşma da Çukurova, İmparatorluğun önde gelen bölgelerinden biri olmuştu.⁵³⁰ Bundan başka, Adana-Mersin arası demiryolu yapımı imtiyazı ilk olarak 1883'te verilmişti. 1886 yılına gelindiğinde 67 kilometrelik Adana-Mersin demiryolu işletmeye açılmıştı.⁵³¹

A) Kozan Madenlerinin İşletilmesi

Osmanlı sanayisinin önemli bir kolu madencilikti. İmparatorluğun toprakları zengin maden yataklarını barındırıyordu. Bunların önemli bir kısmı işletiliyordu. Ne var ki diğer dallarda olduğu gibi maden ocaklarının işletilmesinde XVIII. yüzyıldan beri büyük çapta çözülme ve gerilme başlamıştı. Genel nedenlerin yanı sıra bu alandaki geriliğin özel nedenleri vardı. Maden işletmelerinde yakıt olarak ağaç kömürü kullanılıyordu. Yüzyıllardan beri düzensiz ve bilgisizce harcana harcana ocak civarındaki ormanlar tükenmişti. Çok uzak

⁵²⁵ BOA, *A.MKT.MHM*, nr.346-56.

⁵²⁶ BOA, *İ.MVL*, nr.559-25130.

⁵²⁷ BOA, *Y.PRK.DH.*, nr.6-81, 9 Safer 1311(16 Ağustos 1893).

⁵²⁸ İngiltere'de Manchester Cotton Supply Association adıyla kurulan ortaklık, Osmanlı Hükümetiyle ortak çalışmalar yağıyordu. Bu suretle de devlet, pamuk üretmek isteyenlere boş toprakları karşılıksız verecek, dağıtılan topraklardan 5 yıl süreyle vergi alınmayacak, pamuk dışsattımından alınan vergi oranı düşürülecek, pamuk işlemek için dışarıdan getirilecek araç, gereç ve makineler gümrük vergisinden muaf tutulacaktı(*Yurt Ansiklopedisi*, s.32).

⁵²⁹ Adana'ya tarım alanında getirilen ilk yenilikler: 1859-İsmail Efendi, Finto(Hinto) adıyla bir araba getirmiş, yine aynı yıl Frenk patlicanı adıyla bir domates getirilmiş ancak halk mekruh saydığından uzun süre yememişti. 1860- Harman makinesi getirilmiş, 1870- Çay getirilmiş ve yaygınlaştırılmış, 1879- B. Mennanoğlu tarafından Orak makinesi getirilmiş, 1880-Menafî sandığı parasıyla İngiltere'den Buharlı çift makinesi getirilmiş, 1881-Harputlu Nafi Efendi tarafından elek makinesi getirilmiş, 1882- İplikçi adında bir tüccar tarafından İngiliz malı öküz-tek kollu pulluk makinesi getirilmiş, 1887- Mısır'dan Amerikan pamuğu tohumu getirilmiş ve ahaliye yardım maksadıyla dağıtılmıştı (*Yurt Ansiklopedisi*, s.33).

⁵³⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.368.

⁵³¹ *Yurt Ansiklopedisi*, s.34.

yerlerden odun ve kömür nakli gerekiyordu. Yol yokluğu, can ve mal güvenliğinin kalmayışı bu işi zorlaştırmaktaydı.⁵³²

Kozanoğlu dağında ve civarında bakır elde edilirdi. Bakırlar önce Kayseri'ye getirilir burada mahzenlerde tutulurdu. Daha sonra İstanbul'a gönderilmek suretiyle hayvanlara yüklenirdi. Bunların taşınması için gerekli hayvanlara verilecek ücret Kayseri cizyesi malından karşılanırdı.⁵³³ Kozan madenleri bazen iltizam usulüyle⁵³⁴ bazen de bir *emin*'in atanmasıyla işletilmişti. Bu suretle maden müdürlüğüne, Kayseri meclis azası Hacı Kasım Efendi atanmıştı. Üretilen sim ve kurşunun İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Hatta Maden Ustabaşısı Halil Efendi, üretilen sim ve kurşunun daha ucuza üretilebilmesi için bir meblağ paraya ihtiyaç olduğunu belirtmişti.⁵³⁵

Madenler devletin malı sayıldığından onu işletme yönetimi de devlete aitti. XIX. yüzyıl başlarında doğrudan doğruya görevlendirilen maden emin ve nazırlarınca ocaklar işletiliyordu. Yetenekli, bilgili usta ve işçi bulma oldukça güçleşmişti. Çağdaş üretim teknikleri uygulanamıyordu. Çoğu işletme zarardan kurtulamıyordu.⁵³⁶ Fırka-i İslâhiye'nin Kozan'a gelmesiyle madenleri iyileştirme çabası olmuştu. Nitekim Meclis-i Vâla'nın aldığı karar ile Kozan madenlerinde verimliliğinin artırılması için Avrupa'dan mühendisler getirtilmişti.⁵³⁷

⁵³² Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.9

⁵³³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 317-18

⁵³⁴ BOA, *Cevdet Darphane*, nr.802.

⁵³⁵ BOA, *A.MKT.MLV*, nr.65-35, 22 Zil-Kâde 1269(17 Ağustos 1853).

⁵³⁶ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.9.

⁵³⁷ BOA, *İ.MVL*, nr.472-21368.

TABLO VII

Fırka-i İslahiye'den Sonra Çukurova'nın Gelişimi⁵³⁸

	Adana	Kozan	Haçın	Feke ⁵³⁹
Cami	29	2	9 adet toplam	1
Mescid	11	3		
Medrese	15	3		2
Rüşdiye		1	1	
Sıbyan Mektebi	40	1	2	
Dükkan	35	280	200	20
Mağaza		3		
Han	13	3	3	
Hamam		6	1	1
Masura	1	6		
Fabrika		3 (pamuk)		
Değirmen	16	9		
Manastır		2	1	
Kenisa	1	2	7	
Bağ	600	1800	2500	
Bağçe	8	120	65	
Fırın	7		4	
Debbağhane			1	
Hıristiyan Mektebi			10	
İslam Nüfusu	31081	18200	13026	9796
Hıristiyan Nüfusu	19	2080	10937	3123

10) Konar-Göçer Yaşam Kültürü ve Kozanoğulları

Konar-göçerlerin kışla, yayla, güzle arasında aşiret halkının hayvanlarına mera temin etmek ve kendilerini de iklim şartlarına uydurmak için bütün hayvanlarıyla birlikte mevsimden mevsime muntazam şekilde yaptıkları harekete göç denir.⁵⁴⁰ Yörüğün ömrü konup göçmekle geçer. Kışlağa göç, yaylağa göç, yurttan yurda göç, Ege'den Akdeniz'e göç, Aydın'dan Antalya'ya, Antalya'dan Adana'ya göç. Her göç onlar için bir heyecandır bir yeniliktir, bir başlangıçtır. Göç zamanı yaklaştıkça obada hazırlıklar hızlanır, eksikler tamamlanır. Çullar, çuvallar, kap kacak elden geçer, giyecekler alınır, yiyecekler hazırlanır. Kıştan çıkan halılar, kilimler, çullar temizlenir. İpler, kolanlar, yularlar, çanlar tamir edilir. Deve havutları ve palanlar tamir edilir. Göç bir bakıma görücüye çıkılan bir olaydır. Göçte

⁵³⁸ Tablo Adana Salnâmesi (Hicri 1309-1319) kitabının 1309 tarihli Salnamesi esas alınarak hazırlanmıştır.

⁵³⁹ Feke'de bunlardan başka 1 çeşme ve havuzlu asker kışlası, 1 asker hastanesi bulunduğu gibi önceden kazanın merkezi olmasından dolayı Yıllanköy'de 1 mektep, 3 dükkan, 1 medrese, 3 çeşme bulunmaktadır.

⁵⁴⁰ Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991, s.87.

olan her şey gözetim altındadır. Yükler, giysiler, atlar, develer, kızlar, gelinler ve delikanlılar. Artık oba el yüzüne çıkmıştır. Herkes dikkatlidir. Göçte en önemli öge devedir. Onun süslenmesi, yüklenmesi ve deve katarının çekilmesi geleneklere göre yapılır.⁵⁴¹ Develerin karınlarının altından (iki yandan) sarkan büyük karın altı çanları kervan yola revan olup giderken, bir musiki ahengi içinde, gümbür gümbür öter. Yüzlerce devenin çan sesleri, çan sesleri, şarkılar, türküler vadileri, dağları inletir. 5-6 saat yol aldıktan sonra, önceden bilinen (Gonalga yeri Gonak Yeri)'ne konulur. Bu yer evvelden bellidir; göç planına dahildir. Her yeri, dağları taşları karış karış bilen ihtiyarlar, bunu önceden hesaplamışlardır.⁵⁴² Yörükler için, hava durumları pek tabii ki için önemlidir. Çünkü kendileri ve hayvanları doğayla başadılar. Konar-göçerler için yurt, hayvanların otlatmasına elverişli, insanların yaşamasına uygun, havası ve suyu güzel, hava şartlarına karşı korumalı yerlerdi. Her yer yurt olmaz, geçim kaynakları genellikle hayvancılık olduğundan, hayvanları için en iyi yurdu bulmak zorundadır konar-göçerler. Yaylada her oymağın belli yurtları olur, her göçüşte herkes kendi yurduna konardı.⁵⁴³

Yörüklerin uzun göçebe yaşamları, yerleşik düzenden uzak oluşlarından, ihtiyaçlarını karşılamak için her şeyi kendilerinin yapma zorunluluğundan, el sanatlar gelişmişti. Elle yapılan bu işler daha sonra sanatlaşmış ve bir kültür, folklor haline gelmişti.⁵⁴⁴ Ancak bazı temin etmek zorunda oldukları eşyaları alma konusunda da hayli safiyanedirler.⁵⁴⁵ Yaylalarda aynî mübadelede, bostan adını verdikleri ufacık salatalıklara, kötü kavun ve karpuzlara külliyeti miktarda yün veya yapağı verebilirlerdi. Bu aynî mübadele tam göçebelerde, yaylaya katır, eşek, at sırtında muhtelif meyve, şeker v.s. getiren satıcı ile, aşiret kadınları arasında cereyan ediyordu. Yaylaya gelen bezirganlar bire iki nispetinde yarım kilo yüne 1 kg şeker veriyorlardı. Şehirde 3-4 liraya satılan şeker iki misline geliyor. Elbise, lastik ayakkabı gibi

⁵⁴¹ Hasan Hüseyin Çabuk, *Çukurova'da Yörükler*, Ekrem Matbaası, Adana 2008, s.96-97.

⁵⁴² Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s.88.

⁵⁴³ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁴⁴ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.163.

⁵⁴⁵ Ahmet Cevdet, Konar-göçerlerde aynî mübadele hakkında şunları belirtmişti: "*Derûn-i karyede her sabah taze tereyağı çıkarıldığından yevmiye birer miktar şey almak istedik. Burada dirhem ve kıyye ve fi'et'malum olmadığından fi'etinin tayininde zahmet çekildi. Nihayet bir su tası gösterildi. Onun üzerine pazarlık edildi. Pek ucuz bir fi'et kesildi. Malum olduğu üzere av aletlerinin en âlâsı durrâc dedikleri kuştur. Bu kuşların Çukurova sanki vatanıdır pek kesret üzere bulunur. Hacı Osmanlı karyesi avcıları her gün durrâc vururlar. Avcılar ile dahi pazarlık etmek istedik akçe ile pazarlığa girişmediler. Her durrâc başına şu kadar barut, kurşun, saçma, istediler. Biz dahi istediklerini vermek ve üstüne birer miktar akçe dahi ilave etmek üzere pazarlık ettik. Her gün beş on kadar durrâc vurup getirirler ve bedeli olan barut ve kurşun ve saçmayı alıp giderler ve üst tarafındaki akçeye çendan ehemmiyet vermezlerdi. Zakir Adana'dan Fırka-i İslahiyye'ye pek çok esnaf gelip gitmeye ve her türlü eşya getirip satmaya başladıkları gibi köylüler dahi derhal paranın kıymetini takdir eder oldula.*" (Ahmet Cevdet, *Tezakir*, s.160-61).

emtiada daha çok aldanıyorlar.⁵⁴⁶ Yaşamının büyük bir kısmını dağlarda hayvanlarıyla geçiren yörük, ticaretten, alış-verişten veya paranın değerinden pek anlamadığı ortadadır. Fırka-ı İslahiye Kozan'a geldiğinde, maiyyet memurlarından Ali kâhya'nın oğluna Başkâtip Mazhar Bey: "*Para ister misin?*" diye sormuş. Çocuk: "*İsterim.*" diye cevap vermiş. "*Parayı ne yapacaksın.*" diyen Mazhar Bey, çocuk da: "*Para ile ne yapılır bilmem?*" demiş. "*Ya bilmediğin nasıl istiyorsun.*" diye soran Mazhar Bey'e çocuk: "*Birkaç gündür bizim köyde bir para lakırdısı çıktı. Onun için görmek isterim.*" demiş.⁵⁴⁷ Bu gibi olaylardan yola çıkarak, yörüklerin şehir hayatından uzak oluşlarından ötürü, bazı konularda nasıl davranacaklarını bilmedikleri, temiz kalpli oldukları görülür.

Yaz kış konar-göçerler için hayatlarını idame edenler için bütün gelir kaynağı ve meşgale hayvanlarıdır.⁵⁴⁸ Hayvanları olmadan ne yörük olur ne de yörükçülük olur. Yörükler hayvanlarıyla vardırırlar. Çünkü yörük, onunla yükünü taşıyacak, beslenecek, geçim sağlayacak, giydirecektir. Kısacası yörüğün hayatı hayvanlarıyla anlam bulur, yaylağı, kışlağı onunla anlamlıdır. Yörük olmayan birine göre hayvan sürüsüdür. Oysa yörük, üç yüz hayvandan oluşan bir sürü içinde hasta olanları, kuzulu olanları, kuzulayıcı olanları, süt verenleri ve vermeyenleri, ürkekleri, topallayanları ayrı ayrı bilir. Yörüğün hayvanlarıyla arasında duygusal bağ vardır.⁵⁴⁹ Ancak hayvanlar içerisinde at ayrı tutulur, hatta kutsallığına bile inanılır. Dadaloğlu'nun⁵⁵⁰ bu koçaklaması buna örnektir:

At, kulağını dikmiş gözünü süzer,
Güvel ördekler gibi çöllerde yüzer.
Çırpıştırınca akça cerendir tozar,
Eşkini seldir, yiğide eşkin gerek.

Hey ağalar, sözümün doğrusu böyle;

Noksanı varsa, beri gel; bana söyle.

Türkmene bir at, bir yayla, bir davarile,

⁵⁴⁶ Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s.120.

⁵⁴⁷ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.161.

⁵⁴⁸ Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s.131.

⁵⁴⁹ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.175.

⁵⁵⁰ Dadaloğlu, Karahacılı Türkmen aşiretine bağlı Hocalı obası arasında doğmuş ve hayatını göçebelikle geçirmiştir. Obadan obaya, çadırdan çadıra Türkün yiğitlik dolu kahramanlık hikayelerini canlı bir üslupla anlatmış bir halk şairidir. Dadaloğlu'nun şiirleri onun tarih yazıcılığı yönünü de ortaya koymaktadır. Genç Osman hikayesi, Ramazan ve Kozanoğulları arasındaki çekişme, Çapanoğluyla Kozanoğlu'nun arasındaki mücadele, Han Mahmud ve Kamber destanı, Gazi Aşık Mahmut'un acılı olayı bunların en bilinen örneklerindedir (Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.52-53).

Ala dilber, mor çimenli yurt gerek.

Atın tımarı kendin yap da, ar sanma;

Çifte ver yemin de, eksik sayma.

Kendi elinle atın hoyrata salma,

Ağır devlet, eşkince bir at gerek.

Dadaloğlu ata der aşkın denizi,

Hiçbir şey bilmiyor da sanmayın bizi.

Binet atlar içinde yamandır doru,

Üveyikır bir sakarsıs al gerek.⁵⁵¹

Yörük için, çadır çok kutlu, saygılı ve duvalıdır. Çadır için ataların duvası vardır. Bu sarsılmaz inanışı ocak ve ata'lar kültünün devamı olarak görülebilir. Baba evlat bir çadırda barınırdı. Hali vakti yerinde olan evlenen oğlu için ayrı bir çadır tutar. Fakat bu çok külfetlidir. Gerek çadırın maliyeti, gerek içindeki eşyayı temin ve en ziyade göç esnasındaki nakil zorluğu, bu sebepten baba ve iki evli oğlu veya birer kadınla evli iki oğlu ve çocukları bir çadırda ikamet ederler.⁵⁵² Yörüklerde evlilikler, genellikle obalar arasında oymaklar arasında yapılır. Kız veya erkeğin başka yerleri görme şansı pek olmadığından genellikle akraba evlilikleri yaygın olarak görülmektedir. Görücü usulü evlenenler olduğu gibi anlaşarak evlenenlerde vardır. Ancak kız kaçırma bu kültürde yaygındır.⁵⁵³ Düğünlerini çoğu zaman güz aylarında, yayla dönüşü veya baharda yaylaya çıkmadan önce yaparlar.⁵⁵⁴ Yeni doğan çocuklara isim verme, törensel bir şekilde kutlamalarla gerçekleştirilirdi. Erkek çocuklarına küçüklükten beri cesaret, işe hürmet, büyüklere saygı öğretilir. Kızlara ise kilim, halı, bez dokuma, dikiş dikme, azık yapma öğretilir. Türkmen oymakları arasında en canlı halk sanatı, dokumacıdır. Bu dokumalar halı, kilim, çul gibi şeylerdir.⁵⁵⁵ Yörüklerin uzun göçebe yaşamları, yerleşik düzenden uzak oluşlarından, ihtiyaçlarını karşılamak için her şeyi kendilerinin yapma zorunluluğundan, onlarda el sanatlar gelişmişti. Elle yapılan bu işler daha sonra sanatlaşmış ve bir kültür, folklor haline gelmişti.⁵⁵⁶ Yörüklerde de kadının mevkii zordur. Ancak her meselede az çok söz sahibi, rey sahibidirler. Kaçgöç yoktur, peçe, çarşaf

⁵⁵¹ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.72-73.

⁵⁵² Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s.111.

⁵⁵³ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.9.

⁵⁵⁴ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.101.

⁵⁵⁵ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.219-220.

⁵⁵⁶ Hasan Hüseyin Çabuk, *a.g.e.*, s.163.

gibi Arap kültürünün, İslami görünüş altında getirdiği kılık kıyafet bulunmaz. Ne tam kapalı, ne de açık, Türk'e yaraşır şekilde, eski örf adete uygun giyinirler.⁵⁵⁷

Doğanın içinde doğmuş ve büyümüş, hatta atalarının mezarları bile yaylalarda kalmış olan yörükleri doğadan koparmak, yeni bir hayata alıştırmak zordur. Nitekim yerleşik hayata geçip yaylalara gidememek onlar için epey zor olmuştur. Doğa onların yaşam biçimiydi. Çukurova'ya kışlağa inip yayla zamanı Toroslar'a çıkmamak onlar için dayanılmazdır.⁵⁵⁸ Konar-göçer hayat tarzının bir parçası olan yayla kültürünü Dadaloğlu yine şu dizelerle tasvir etmiştir:

Bizim yaylamız ünlü olur,
Südü, kaymağı tatlı olur,
Kızı gelinde kıymetli olur,
Kızlar gelir yaylamıza.
Bizim yaylamız meşeli,
Dibinde güller döşeli,
Eli top top menevşeli,
Kızlar varır yaylamıza.
Bizim yaylamız kayalı,
Pınarları süt mayalı,
Kelerinde kar dayalı,
Kızlar gelir yaylamıza.
Bizim yaylamız oluklu,
Akan suları balıklı,
Yaranısı mor belikli,
Gelin gelir yaylamıza.⁵⁵⁹

Kozanoğulları, Toroslarda göçebe yaşamış ve kendinden başka bünyesinde farklı aşiretleri de idare etmiş geniş bir aşiretler topluluğu sayılabilir. Onların yaşam tarzından iler gelen baş eğmez, asi görünüşlü yapılarının ardında son derece misafirperver yapıları da vardı. Zira, Osmanlı ordusunda görev almış olan Moltke, Toroslar'da bir Afşar Türkmen prensine

⁵⁵⁷ Mehmet Eröz, a.g.e., s.51.

⁵⁵⁸ Hasan Hüseyin Çabuk, a.g.e., s.197.

⁵⁵⁹ Ali Rıza Yalman, a.g.e., s.63-64.

misafir olduğundan konar-göçerler hakkında şu bilgileri vermişti: *“Türkmenlerin kış çadırı küçük ve fırın şeklindedir, üzeri hafif ve zarif bir şekilde düzenlenmiş çitalardan bir kubbe ile örtülü daire şeklinde bir kafesten ibarettir. Hepsi birden bir keçe ile kaplıdır ve uzun kolonlarla sarılmıştır. Böyle bir çadıra bir mangal kondumu az sonra içerisi hamam gibi olur.”* diyerek onların yaşamla tarzı hakkında bilgi verirken, misafirperverlikleri hakkında: *“Bu Türkmenler benim çok hoşuma gitti. Tabii ki nezaketleri, iyi niyetlerinden doğma, bizim ki ise terbiye ile elde edilme.”* demiştir.⁵⁶⁰

Onların tüm yaşamı kendilerine mülk gördükleri dağları ve hayvanlarından ibaret olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elbette, kendilerine tehlike gördükleri durumlarda savaşmaktan da geri kalmamışlardı. Kültürlerinde var olan *“ozanlık”* ile yaşadıkları olayları, yenilgilerini, başarılarını, ümitlerini, coşkularını ve de ağıtlarını anlatmışlardır. Ünlü halk ozanı Dadaloğlu’nun, Kozanoğulları hakkında birkaç koçaklamasına örnek verelim:

Sana derim sana da cebeli Kozan,⁵⁶¹
 Yedi sene döğünesen alaman nizam,
 Davada kalamaz şol Sadrazam,
 Sınırın Bozoktan kur Kozanoğlu.
     Sana derim sana da ey Kozanoğlu,
     Sefer açıp üstüne kakman var benim.
     Bu devri de eski devirden sayma,
     Pençe vurup himlerin sökmem var benim.
 Dadaloğlu der ki, Bokluca beline⁵⁶² çıkarım,
 Meydan yerlerinde meşkine de bakarım,
 Ala kanın Adana’ya dökerim,
 Ünüm gider Hind’e Yemen’e benim.
     Karalar karalar ünlü karalar,
     Davanızı ancak mahşer arar,
     Hacı Osman, tuttuğunu yaralar,
     Ulaştı hayfını aldı Karalar.
 Avradilen don yumağa giderler,

⁵⁶⁰ Helmuth V. Moltke, *a.g.e.*, s.275-276.

⁵⁶¹ Ramazanoğullarıyla Kozanoğulları arasında geçen bir savaş.

⁵⁶² Bokluca beli: bir yer ismidir.

Yine de kavğasını yaman ederler,
Bozdoğan gözünü ayırsın baksın,
Daha kime cidav atar Karalar?

Hov; dedi de yarıya düştü,
Misis mehenk kurdu alasm açtı,
Karahacılı da Kuzugündeli,
Şambayadı bile hem yalın kaçar!⁵⁶³

Dadaloğlu, konar-göçerliğin özgür ruhunu taşıyor olmasından dolayı devlet otoritesine baş eğmemegi şiirlerine de yansıtmıştır:

İlgınca, sılınca görünen dağlar,
Yoksa Türkmen ili başın boran mı?
Deli gönül kaynayıp da coşunca,
Hey ağalar da coşacağım güman mı?
Aşağıdan da akça koyun geliyor,
Bezirgânlar koç yiğide gülüyor,
Kitabın dediği günler oluyor,
Yoksa gün döndü de âhir zaman mı?
Aşağıda akça koğum ötünce,
Kater başım mayalarım sökünce,
Şahtan ferman, Türkmen ili göçünce,
Daha da hey Osmanlıya aman mı?
Dadaloğlu der de; gördüm düşümde,
Yiğit at verir on beş yaşında.
Alışkın piştovla dağlar başında,
Azrailden başkasına aman mı?⁵⁶⁴

Kozanoğlu Ahmed Bey'in Trablusgarp'a sürüldüğü zaman kız kardeşi Leyla tarafından söylendiği sanılan ağıt:

Ne yatarsın hecin gibi
Kara bıyıklı sicim gibi

⁵⁶³ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.57-58.

⁵⁶⁴ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s.65-66.

Ben ağlarım başucunda
 Anan kızı, bacın gibi
     Çıktım Feke'nin dağına
     Karı dizleyi dizleyi
     Yaralarım göz göz oldu
     Cerrah gözleyi gözleyi
 Odasında ağır maşa
 Kalk beyim konağı döşe
 Ne durursun Ahmed Bey'im
 Sis'e girdi Akif Paşa.⁵⁶⁵

Fırka-i İslâhiye'ce Kozan'dan tasfiye edilen Kozanoğulları her ne kadar devlet nezdinde eşkıya addedilmiş olsalar bile halklarının onlara özlem duyduğu kendilerine yakılan ağıtlardan anlaşılmaktadır.

Erciyes'in harmancık yurdu,
 Niçolur dağların arslanı, kurdu,
 Ara yerde kaldı hacılar yurdu,
 İlin seni ister gel Kozanoğlu.
     Yar gelir de yaylasına iner,
     Varsak ili etrafında dönerdi.
     Ha deyince beş bin atlı inerdi,
     İlin seni ister, gel Kozanoğlu
 Çadırın ardında maya, kuzular,
 Yanı yöresinde kanlar sızılar.
 İlin, aşiretin seni arzular,
 İlin seni ister, gel Kozanoğlu
     Ordu geldi iskeleye dayandı,
     Kılıcın kabzası kana boyandı.
     Ölenimiz bin beş yüze dayandı,
     İlin seni ister, gel Kozanoğlu.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Ali Rıza Yalman, *a.g.e.*, s. 195.

⁵⁶⁶ Münir Kozanoğlu, *Kozanoğulları*, Bakış Müessesesi, İstanbul 1983, s.86.

Bölgede nüfuz sahibi olan âyanlardan en kuvvetlisi Kozanoğullarıydı, nüfuz ve hakimiyetleri bu günkü Kozan, Kadırlı, Saimbeyli yörelerini kapsamaktaydı. Kozanoğulları her ne kadar kuvvetli bir âyân olmakla idare ettikleri halktan farksız, sade bir hayat sürmüşler ve çevrenin gelenek ve göreneklerine riayet etmişlerdi.⁵⁶⁷ Halkının onlara olan bağlılığı da ortadadır. Ancak, devletin onları çoğu zaman ihmal etmiş olduğu gerçeğinden yola çıkarak uygulaması gereken iskan meselesi vardı ortada. Alışageldikleri yaşam tarzlarını bırakmak istemeyen bu insanlar, devlet güçleriyle yerleşik hayata geçirilmişlerdi. Yörüklerin bu yaşam tarzı onlar için bir kutsiyet atfetmekteydi. O yüzden onları yalnızca yerleşik hayata geçirmekle iş bitmiyordu. Bu işin bir de psikolojik boyutu olduğu kesindir. Zira konar-göçer hayata alışa gelmiş insanların daimi olarak bir yerleştirme hareketine birden bire uymaları beklenemezdi. Bu iş, onlar için hem ruhî hem de diğer hususlarda bir hazırlık devresine ihtiyaç olduğunu gösterir. Hayvan yetiştiren bu insanların, konup göçerek geçen hayat tarzlarında, ata binmemek ve silah kuşanmamak şartıyla içinde oturageldikleri çadır hayatından vazgeçerek, yeni iskan nizamına göre inşa ettikleri evler içinde, daimî bir şekilde yaşamaları ve geçimlerini bundan sonra gösterilen yerlerdeki topraklar vasıtasıyla temin etmeye yönelmelerindeki zorluk ortadadır.⁵⁶⁸

XIX. yüzyıl Çukurova'da göçebeler alemi neşe ile sonbaharını yaşamıştı. Dadaloğlu ve diğer şairler göçebe hayatın bu son neşeli güzünü bütün canlılığıyla ifade etmişlerdi. Ancak, Fırka-i İslahiye'nin beklenmeyen bir zamanda, bir bora gibi gelerek bu alemi bir anda yıkmıştı. Böylece faal, iyimser, varlıklı Türkmenler çok az hareketli, az neşeli ve gösterişsiz yoksul köylüler haline geldiler.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁷ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.213.

⁵⁶⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s.91.

⁵⁶⁹ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s.85.

SONUÇ

Âyanlık kurumu, Osmanlı devletinin taşra topraklarını yalnızca idarî olarak değil iktisadî ve sosyal olarak da etkilemiş bir yapıydı. Devletin otorite kayıplarından faydalanan yöre eşrafın, âyanlıkları ele geçirmesiyle Osmanlı merkezi yapısına ters düşen nüfuz odakları oluşmuştu. Devlet içinde bulunduğu güç durumdan dolayı askerî ve siyasî başarılarının devamı için âyanlara başvurmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte verilen emirleri yerine getirmeyen âyanların üzerine yine bir âyan göndermek suretiyle taşrada büyümeleri engellenmeye çalışılmıştı. Ancak bu yolla bazılarının önü kesilirken diğerleri daha da güçlenmişti. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise birtakım âyanlar hakim oldukları bölgesel nüfuzdan ziyade merkezden çıkan emirleri bile etkileyebilecek konumda kuvvetlenmişlerdi.

Bir âyan ailesi olan Kozanoğullarının bölgedeki konumları açısından bakıldığında, Kozan Dağı, Maraş ve hatta Kayseri'ye kadar uzanan hakimiyet alanları söz konusudur. Faaliyetleri bakımından ise bölgelerinde kendi yasa ve kurallarının işlediğini söylemek mümkündür. Yalnızca yöre ahalisiyle irtibatlarının olmasını bölgenin coğrafi şartlarıyla açıklayabiliriz. Zira Kozan'ın ulaşımı güç, dağlık yerlerinde bulunmaları ve konar-göçer yaşamı çerçevesinde sürekli ikamet mahallerinin olmayışı yüzünden itaat altına alınamamışlardı. Bu suretle yaylak-kışlak yolları üzerinde çevre ahaliye birtakım zorluklar yaşatmışlardı. Ancak kendilerine verilen görevleri suiistimal ettikleri durumlarda yetkililerle karşı karşıya gelmişlerdi. Tanzimat dönemiyle beraber taşrada yeni bir yapılanmaya gidilmişti. Bu gelişme onların nüfuzlarının kırılacağı anlamına geldiğinden yapılacak ıslahatlara genel çerçevede karşı çıkmışlardı. Hakim oldukları bölgeyi kendi mülkleri gibi gördüklerinden itaat altına girmek istememişlerdi. Tanzimat reformları önünde engel teşkil eden aşiretlerin iskanı meselesi hakkında çözümün bölgesel askerî güçlerle olmayacağı anlaşılmıştır. Sonuç olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinden temin edilerek Fırka-i İslahiye Ordusu oluşturulmuştu. Fırka, yalnızca Kozan Dağıyla sınırlı kalmamış Gavur Dağı, Kürd Dağı gibi bölgeleri de itaat altına almak maksadıyla teşkil edilmişti. Ordunun Kozan'a gelmesiyle beraber Kozanoğullarının, önceden var olan aile içi istikrarsızlıkları ve bölünmüşlükleri kendini göstermişti. Ailenin bir kısım üyeleri Fırka-i İslahiye'ye bağlılıklarını ve desteklerini bildirirken, bir kısmı da şekavet hallerine devam etmişti. Buna rağmen, bölgede ahalinin desteği sağlanarak iskan ve imar girişimleri başlatılmıştı.

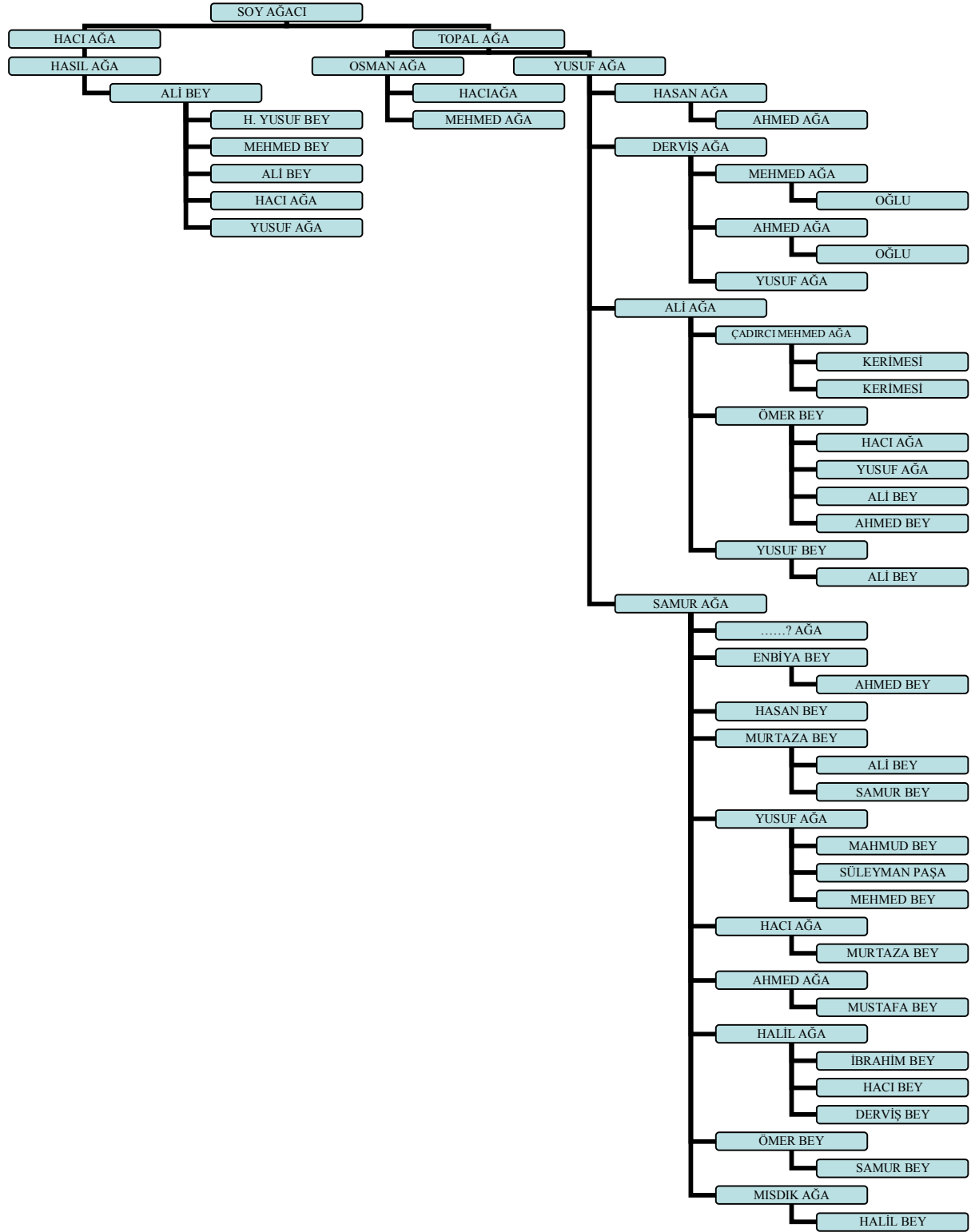
Devlet, Kozanoğullarına karşı her zaman olduğu gibi ılımlı yaklaşılmaya ve onları bir düzen çerçevesinde iskan etmeye çalışmıştı. Hatta Kozan'dan tasfiyeleri sırasında ikamet edecekleri mahallerde hayatlarını idame ettirmeleri için maaşa bağlanmışlardı. Ancak Adana ve civarında iskan edilmeleri sakıncalı bulunduğundan ailenin tüm üyeleri daha sonra toplatılarak İstanbul'a gönderilmişti. Bu süreçle beraber devlet açısından iskan, onlar için ise sürgün yılları başlamış oldu. Kısa bir süre sonra Kozanoğlu Ahmed Bey'in, Kozan'da çıkardığı isyan bölgede kurulan istikrarı bozduğundan, aile üyelerinden bazıları Trablusgarb'a sürgüne yollanmışlardı. Kendilerine mülk saydıkları topraklarından zorunlu iskanlarının onlar açısından dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü aile uzun yıllar Kozan'da hakimiyeti elinde bulundurduğundan geçim sıkıntısı çekmemiş ve her zaman itibar görmüştü. Ancak sürgünle beraber tahsis olunan maaşlarla geçimlerini sağlamak onları epey sıkıntıya düşürmüştü. Uzun yıllar geçmesine rağmen memleket hasreti çekmeleri hala Kozan'daki düzene dahil olma istekleriyle açıklanabilir.

Sonuç olarak Kozanoğulları hanedanlığı, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Kozan, Maraş ve Kayseri havalisinin gerek idarî gerek sosyo-ekonomik yapısını doğrudan etkilemiş bir âyan ailesidir. Kozanoğullarının hakimiyetleri süresince bölgede imara dair herhangi bir faaliyetlerine rastlanmamıştır. Ancak kültürel olarak edebî yönden halkın gözünde büyük itibar sağladıkları söylenebilir. Öyle ki tasfiyeleri ardından bile arkalarından türküler yakılmış ve özlemlerle anılmışlardı. Nitekim bu durum bize bölgede hala eski düzenin devamlılığını isteyen bir kesimin bulunduğunu da göstermektedir. Netice olarak Tanzimat uygulamalarının önünde bir engel teşkil eden ailenin Kozan'dan çıkarılmasıyla yörenin her yönüyle gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz.

EKLER

KOZANOĞULLARI HANEDANLIĞI SOY AĞACI

EK. 1. Kozanoğulları Soy Ağacı (BOA, *İ.MVL*, nr.523-23861).

HAT. 0505

دولت و سعادت و عافیت و اذیت و استقامت و اذیت و استقامت
 همیشه ستادی دولت و اقبال و در کجایه برین است و اولاد و اولاد تقصیر
 تا این محض مصادف است اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 قوت و طبع و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 بینه لری اخذ و کوفتی خصوصی قوت و اقبال و اولاد تقصیر
 مصلحتا طبع و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 اتفاقا بر تقرب زبور عری اذیت و کوفتی و اولاد تقصیر
 ارسال انبار زبور عری اذیت و کوفتی و اولاد تقصیر
 خاکای حریف و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 اخراج برله کوفتی اذیت و کوفتی و اولاد تقصیر
 توجه و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 بویله سینه نادر و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 بیکسرتیه مشا و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 دمی دقت و اعانه فتنی خصوصی مصلحتا طبع و اولاد تقصیر
 ایدیه فرمانده سالی و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 با اذیت استظان ایدیه دره مان و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 دقت اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 ایدیه اذیت و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 و بسیار قدر نفی عیبی اذیت و کوفتی و اولاد تقصیر
 نفوس و عیبها اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 دقت اذیت و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 اعلی خصوصی و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 و اذیت و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 خصوصی و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 توجه و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 املک تقصیر و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر
 اتفاقا بر تقرب زبور عری اذیت و کوفتی و اولاد تقصیر
 و بر مصلحت نهات و اولاد برین دولت و اقبال و اولاد تقصیر

HAT 505/24892-A

EK. 3. Kozanoğlu Ali Bey'in Develioğlu Ömer ve Koce isimli Şakîleri Saklamasına Dair (HAT. 505/ 24892-A).

قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد
 قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد
 سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد

قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد
 قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد

<p>قضانة مذکوره باغ قلم دره سدرتو سدرتو مسکن اوله باغ قلم</p>	<p>سدرتو ایستاد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>
<p>اوله قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>
<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>
<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>
<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>	<p>قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد</p>

قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد
 قزانة خرد سدرتو ایستاد قزانة خرد سدرتو ایستاد

EK. 5. Kozanoğlu Ahmed Bey'in Mal Varlığı (ŞD. ML. nr. 280/42).

نونه ١

في سنه 1905

Le 1905

واسطه سيله

Transmis par

دقيقه ساعت

h. m. du

بدأ بخبره

Commencé à

ختم بخبره

Fin à

مأمورك امضاسي

Signature de l'Employé

Signature de l'Employé

De ..... pour

الى عن

محلتي نومروسى	عدد كلمات	غروب	محلتي تاريخى	ساعت	دقيقه	روز وياشب	طريق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxés

TRABLOUSGARB 1401 130 15 4 30 S

HARI DJIE NEZARETI DJELI LESSINE CPLE

TAKDIRI ILAHI 27 SENEDIR GARB

TARABLOUSINDA WENFI BOULINIYORCUN GOURBETDEN MAYICHETIME

BEDEN ENLAKI MAZBOUTA NOUKABILI AYLIKDAN CHOF BAKIKIDE

80 WAACHI MUTEDJAVIZ MATLOUBATIN VAR SERTABEPA DUYOUNE

MUSTAZREKIN HER KUN ESHABI METALIBIN TAHTI

TADJIZ TAZI BINDEYIN VAKI OLAN TAZALOUWATIM EUZERINE

KEREK WAKANI AKDESI KHJLAUSNDEN KEREK DJENABI DJELILI

SADARETDEM CHEREF SADIR IRADELERIN EMIRLERIN NASILSA BOURA

HUKUMETINDJE KATAAN BIR TESIRI KEURULMEYOR HALIM

TAKETFERSADIR TAHAVUL IDEDJEK VAKTIM KALWADI CHOU

TAZALLUWATINA NAZAREN BAADENA NASIL IDAREI MAYICHEI

391/57 WASLEHAT ITNEKLIKIN LAZIM KELLJEKININ

WERHAMETEN VIDJDANEN KOULLARINA FERMAN BOUYROULMASINA

CHIBET LE MONTAZIRIN FERMAN KOULLARI KOZANZADE AHMED

EK. 6. Kozanoğlu Ahmed Bey'in Trablusgarb'dan Yazdığı Mektup
(DH.MKT. nr.960/17).

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAB-I ÂLİ EVRAK ODASI

1549-116157; 387-28964; 1635-122617; 718-53804; 1549-116157; 387-28964; 1635-122617.

CEVDET

Dahiliye: 501; 8-97.

Darphane: 802.

DAHİLİYE

Hukuk: 3-9.

Mektubî Kalemi: 855-31; 194-54; 2065-29; 1899-97; 1929-19; 1469-87; 1426-49; 960-17; 758-10; 371-54 .

HATT- HÜMAYUN

276-16224; 354-19881-E; 505-24892-A; 505-24892; 534-26261-B; 534-26261-A; 443-22235; 719-34259; 719-34260; 349-19779; 392-20814; 462-22644-A; 462-22644-E; 447-22315-A; 448-22337-C; 448-22337-D; 327-19001; 447-22310; 447-22310-A.

,

İRADELER

Meclis-i Vâlâ: 553-24801; 556-24986; 546-24529; 119-2959; 532-23861; 472-21368.

Dahiliye: 1293-101639; 1293-101637; 1293-101629; 774-63021; 776-63144; 1037- 81619.

Meclis-i Mahsus: 39-1634; 30-1267; 30-1256.

Mesail-i Mühimme: 69-2012.

MECLİS-i VÂLÂ

525-126; 5-23; 1059-13; 681-73; 30-42; 604-60; 5-23; 570-93; 1059-13.

SADARET

Amedî Kalemi: 32-23.

Nezaret ve Devair Kalemi: 33-59.

Meclis-i Vâlâ: 65-35.

Mektubî Kalemi: 2-92.

Mühimme Kalemi Evrakı: 207-77; 346-56; 454-71; 346-21.

Umum Vilayet Evrakı: 3-75; 413-91.

ŞURA-YI DEVLET

ŞD.ML 2850-42; Şura-yı Devlet 1280-34; Şura-yı Devlet MLK/2118-52; Şura-yı Devlet MLK 1335-30; Şura-yı Devlet MLK 2119-38; Şûrayı Devlet MLK-2325/2.

YILDIZ

Esas Evrakı: 35016; 35-16; 36-51; 35023; 275-99.

Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik: 6-81.

KAYNAK ESERLER VE YAYINLANMIŞ VESİKALAR

988 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1999.

Adana Salnamesi Hicri (1309-1319); çeviren: Güven Aykan, Altın Koza Yayınları, Adana 2008.

AHMED CAVİD; *Hadîka-i Vekayi*, hazırlayan: Adnan Baycar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

AHMET CEVDET; *Maruzat*, hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

_____; *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.

_____; *Tezahir*, yayımlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, çeviren: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

REFİK, Ahmet; *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

HEZARFEN, Ahmet; *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkiyası*, c.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

_____; *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkiyası*, c.II, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

KATİP ÇELEBİ; *Cihannüma*, Boyut Yayınları, İstanbul 2008.

Koçi Bey Risalesi; sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

MEHMED NEŞRİ; *Kitab-ı Cihannüma*, c.I, hazırlayan: Faik Reşit Unat- Mehmed A.Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Menemencioğulları Tarihi; çeviren: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

MOLTKE, V. Helmuth; *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

MUSTAFA NURİ PAŞA; *Netayicül-Vukuat*, sadeleştiren: Neşet Çağatay, c.III-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AKDAĞ, Mustafa; “Celali İsyânlarında Büyük Kaçgunluk”, *TAD*, c.2/2, 1964, s.1-49.

_____; “ Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *TAD*, c.4/16, 1966, s.201-247.

_____; “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Devri”, *TAD*, c.8/14, 1963, s.51-61.

_____;*Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

AKYILMAZ, Gül; “Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”, *Osmanlı*, c.IV, s.40-54.

ALTAY, M. Hadi; *Adım Adım Çukurova*, Çukurova Turizm Derneği Yayınları, Adana 1965.

ALTUNDAĞ, Şinasi; “Mehmed Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, MEB İstanbul, 1993, s.566-579.

AYDIN, Veli; “Osmanlı Devletinde Ayanlık Devri Üzerine Bir Belge: Ahmet Ağa'nın Bir Yıllık Muhasebesi (1824-1825)”, *TAD*, c.20/23, 2002, s.48-92.

BATMAZ, Eftal; “İltizam Sisteminin XVIII.Yüzyıldaki Boyutları”, *TAD*, c.18/29, 1996, s.40-50

BARKEY, Karen; *Eşkiyalar ve Devlet*, çeviren: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; “Ayanlık Müessesinin Düzenine Dair Belgeler”, *Belgeler*, c.1/2, 1965, s.221-225.

BİCE, Hayati; *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

BİLGİCİ, Ali Sinan; “Osmanlı'ya Karşı Bir Türkmen Boyu Tarsus Varsakları”, *Osmanlı*, c.IV, Ankara 1999, s.170-179.

BRAUDEL, Fernand, *II. Filipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.I, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

CEZAR, Mustafa; *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965.

ÇABUK, Hasan Hüseyin; *Çukurova'da Yörükler*, Ekrem Matbaası, Adana 2008.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

_____ ; *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, İmge Yayınevi, Ankara 2008.

_____ ; "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik" , *TAD*, c.13/24, 1980, s.45-58.

DANIŞMAN, Zuhuri; *Osmanlı İmparatorluk Tarihi*, c.XI, Yeni Matbaa, İstanbul 1966.

DARKOT, Besim; "Sis", *İslam Ansiklopedisi*, c.10, MEB, İstanbul 1993, s.708-712.

_____ ; "Tarsus", *İslam Ansiklopedisi*, c.12, MEB, İstanbul 1993, s.18-24.

DAVİSON, H. Roderic; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, c. I, çeviren: Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

DEMİR, Alpaslan; " 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bozdoğan Cemaatlerinin Demografik ve Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *OTAM*, s.15, 2004, s. 89-137.

ERDOĞAN KAÇAN; Meryem – BAYRAK FERLİBAŞ; Meral - ÇOLAK, Kamil; *Rusçuk Âyanı*, Yeditepe Yayınları İstanbul, 2009.

ERÖZ, Mehmet; *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.

GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

GÖKBEL, Ahmet; *Anadolu'da Varsak Türkmenleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

HALAÇOĞLU, Ahmed; *Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

İNALCIK, Halil; " Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracıları", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyet ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.15-34.

_____ ; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.127-149.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, c.V-VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

_____ ; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

KAYNAR, Reşad; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985.

KARPAT, H.Kemal; *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010

_____ ; *Osmanlı Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KELEŞ, Erdoğan; “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler”, *TAD*, c.24/38, 2005, s.259-280.

KEYDER, Çağlar; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı? ”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.2-14.

KILIÇ, Orhan; *Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KILIÇ, Selda; “Tanzimat’ın İlanında 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu”, *TAD*, c.28/45, 2009, s.43-62.

KOZANOĞLU, A. Münir; *Kozanoğulları*, Bakış Müessesesi, İstanbul 1983.

KURT, Yılmaz; “Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri-I”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, c.XXI/25, 2000, s.85-187.

_____ ;“Sis Sancağı (Kozan) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-I” *OTAM*, c.1/3, 1990, s. 271-298.

_____ ;“Sis Sancağı (Kozan-Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirmesi-II” *OTAM*, s.2, 1991, s.151-199.

KÖKSAL, Osman; “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM*, s.19, 238-341.

Köprülü, Fuad; “Avşar”, *İslam Ansiklopedisi*, c.2, MEB, İstanbul 1993, s.28-38.

LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çeviren: Babür Boğaç Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009.

LINDNER, Rudi Paul; *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çeviren: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

MERT, Özcan; *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

NAGATA, Yuzo; *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

_____ ; *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Quataert, Donald; “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.479-487.

ONAR, Mustafa; *Saimbeyli*, Adana Valiliği Kültür Yayınları, Adana 2002.

ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayınları, İstanbul 1976.

_____ ; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

_____ ; “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, *Osmanlı*, c.VI, Ankara 1999, s. 174-180

_____ ; “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları”, *TAD*, c.22/35, s.139-154.

ÖZKAYA, Yücel; *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

_____ ; “ Anadolu’daki Büyük Hanedanlıklar”, *Belleten*, c.LVI/217, 1992, s.809-845.

_____ ; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

_____ ; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

_____ ; “Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *TAD*, c.14/25, 1985, s.172-203.

_____ ; “III. Selim’in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları”, *OTAM*, c.1, 1990, s.334-354.

_____ ; “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanların Kuruluşu”, *Belleten*, c.XLII/168, Ankara 1978, s.667-714.

ÖZYÜKSEL, Murat; *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Der Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZVAR, Erol; *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet; *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, MEB, İstanbul 1983.

SAKAOĞLU, Necdet; *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

SÜMER, Faruk; *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1999.

_____;"Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar", *TAD*, c.1/1, 1963 s.1-98.

_____;"Ramazanoğulları", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, MEB, 1993, s.612-620.

Saydam, Abdullah; "Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Osmanlı*, c.IV, Ankara 1999, s.180-189.

ŞAKİROĞLU, Mahmut; "Çukurova Tarihinden Sayfalar I, Payas Âyanı Küçük Ali Oğulları", *TAD*, c.15/26, 1991, s.103-139.

Taş, Kenan Ziya; "18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Adana Şehri", *OTAM*, S.9, 1998, s.367-387.

TUNALI, Ayten.C; "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *TAD*, c.23/34, 2004, s.237-249.

TEXIER, Charles; *Küçük Asya*, c.II, Enformasyon ve Döküasyon Hizmetleri Vakfı, çev: Ali Suat Aksüt, Ankara 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Maarif Matbaası, İstanbul 1942.

_____;"Âyan", *İslam Ansiklopedisi*, c.1, MEB, İstanbul 1993, s.40-43.

ULUÇAY, M. Çağatay; *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.

YALGIN, Ali Rıza, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.

YETKİN, Sabri; *Ege'de Eşkiyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Yurt Ansiklopedisi; "Adana", c.I, Anadolu Yayıncılık, 1981.